TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 1 SAYI: 2 MART 1964 FİATI: 250 Krş.

Cemal Kutay

★ — **İkinci Sultan Hamid'den, Atatürk'ün ölümüne kadar geçen 63 seneyi 6400 sahifede veren büyük eser.**

★ — Her biri 600 er sahifelik dokuz ve fihristiyle beraber 1000 sahifelik sonuncu cildle ON CİLD içinde, son yüz yılın en hacımlı millî tarihi.

★ — **1957 senesi martında münhasıran hususî abonelerine, iki ayda bir cild gönderilmek üzere, 1961 senesi ocak ayında, hiç bir kitapçı ve bâyie verilmeden tamamlanabilmiş eserin, ikinci kısmının elde kalan son koleksiyon serisi.**

★ — 600 sahifelik cildler, yeşil pantazot cildli olarak yirmi, bin sahifelik sonuncu cild, kırk liradır.

★ — **On cildin yekûn bedeli 220 liradır. Eser hazırdır. Ödemeli olarak birden gönderileceği gibi, bir kaç kısımda da gönderilebilir.**

★ — **Eserin muhtevası ve hususiyetlerini izah eden broşür isteyiniz.**

İmparatorluk, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde yazılmış en büyük millî tarih

Cemal Kutay

TÜRKİYE İSTİKLÂL HÜRRİYET MÜCADELELERİ TARİHİ

★ — **İkinci Sultan Hamid'den, Atatürk'ün ölümüne kadar geçen 63 seneyi 6400 sahifede veren büyük eser.**

★ — Her biri 600 er sahifelik dokuz ve fihristiyle beraber 1000 sahifelik sonuncu cildle ON CİLD içinde, son yüz yılın en hacımlı millî tarihi.

★ — **1957 senesi martında münhasıran hususî abonelerine, iki ayda bir cild gönderilmek üzere, 1961 senesi ocak ayında, hiç bir kitapçı ve bâyie verilmeden tamamlanabilmiş eserin, ikinci kısmının elde kalan son koleksiyon serisi.**

★ — 600 sahifelik cildler, yeşil pantazot cildli olarak yirmi, bin sahifelik sonuncu cild, kırk liradır.

★ — **On cildin yekûn bedeli 220 liradır. Eser hazırdır. Ödemeli olarak birden gönderileceği gibi, bir kaç kısımda da gönderilebilir.**

★ — **Eserin muhtevası ve hususiyetlerini izah eden broşür isteyiniz.**

İmparatorluk, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde yazılmış en büyük millî tarih

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 1 SAYI: 2 MART 1964 FİATI: 250 Krş.

Tarihe Işık Tutacak Eserler :

1913 de Garbî Trakya'da İLK TÜRK CUMHURİYETİ

SON YÜZ YILLAR TARİHİMİZİN EN FECİ BOZGUNU OLAN BALKAN HARBİ'NİN ACILARI İÇİNDE, GÖSTERİLEBİLMİŞ BİR KAHRAMANLIĞIN, BİRİNCİ CİHAN SAVAŞI KEŞMEKEŞİ İÇİNDE MEÇHUL KALMIŞ GÜÇ İNANILIR HİKÂYESİ.

Edirne'yi bile bizden alan Londra Protokolü'nün yüz karasına «hayır...» diyebilmiş bir avuç cesur insanın, Devletin yapamadığını başararak, Edirne'yi kurtardıktan sonra Garbî Trakya'da kurdukları İlk Türk Cumhuriyetinin kısa, fakat çok şerefli hayatı. ★ Edirne'yi hükûmete rağmen kurtaranların Osmanlı İmparatorluğundan ayrı bir devlet-kurma fikirleri. ★ Kuvay-ı Milliye tâbirini ilk defa kullanan umum çeteler kumandanı. ★ İstanbul'da Osmanlı Meşrutiyeti, Gümülcine'de «Garbî Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi» adı altında ilk Türk Cumhuriyeti. . ★ Kabaran şahsî hased duyguları ve koltuk altında yeni bir tomambay çıbanı tehdidi... ★ Londra ve Petersburg'un sert çehresi. ★ Kurdukları devlet hudutları içinde ölmek kararında olanlar. ★ Enver Paşanın tavassutu ve acı gün: Gümülcine'de yeni Türk Cumhuriyeti bayrağının son çekilişi. ★ Batı Trakya Cumhuriyetinin ihyâ ettiği an'ane: Millî Mukavemet Ruhu ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın devlet varlığında nâzım kuvvet haline gelmesi. ★ O günden bu eserin hazırlanışına kadar devlet arşivine ve tarihe geçmemiş ibretli vesikalar...

Hiç bir kitapçıda bulunmaz. Posta ödemeli gönderilir. 320 sahife, pantazot cildli 12,5 liradır. İsteme adresi:

Tarih Yayınları, Posta Kutusu: 167 - İstanbul.

Mühim not : Satış bedeli 12,5 lira olan eser, TARİH KONUŞUYOR aboneleri için tenzilâtı ile ON liradır. Elde mahdut sayı kalmıştır. Acele ediniz.

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 1 SAYI: 2 MART 1964 FİATI: 250 Krş.

Sahibi, Muharriri :
CEMAL KUTAY

Yazıişleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78/A Tarih Yayınları.
Telefon : 22 78 10

Muhabere ve para gönderme adresi : Posta Kutusu 67 — İstanbul

ABONE ŞARTLARI :
Yıllık 24, Altı aylık 12, üç aylık 6 lira. Dış ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Ercan Matbaasında dizilmiş, 15.000 adet basılmıştır.

Klişeler Nuray Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Ersa Matbaacılık Koll. Şirketinde basılmıştır.

Aboneler için, her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

Kendini Bil!

Birinci Meşrutiyetin ilân tarihini, Meclis kürsüsünde yanlış söyliyen mebus arkadaşına, İkinci Meşrutiyetin tarihci mebusu Dr. Rıza Nur şöyle sitem etmişti:

«— Efendiler!.. Mebus olarak ilk yemini, Kanun-u Esasi ve Meşrutiyete sadakat için yapıyoruz. Fakat daha evvel bir vazifemiz var ki, kendi vicdanımız önünde, memleketimizin tarihini bilip bilmediğimiz yolundaki manevî yemindir. Eğer millî tarihimizi, kararlarımızda bizleri hatalardan koruyacak kadar bilmiyorsak, milleti temsil ettiğimizi nasıl söyliyebiliriz?»

Aradan elli beş yıl geçti: Dr. Rıza Nur'un dileği, ne kadar uzakta hayâl!.. Bugünkü hasret; millî tarihi değil, kendini bilmek'te!..

Ayıp olmasa, siyaset meydanına yeni giren ve çoğunun yüreğinde, vatan dertlerine çâre bulabilmenin hasreti yananların önüne, devrini tamamlamışların bizzat geçmişlerindeki tezadlara ait, kendi dil ve kalemlerinden, feleğin ikbal yolu ardından söylemiş olduklarını sıralayıp: «— Bugün ne diyorsun, dün ne demiştin?» **suali ile çıkarsanız, politika pazarında hayret ve dehşetten çatlamamış dudak mı kalır?**

«— Siyasette ahlâk ve vefa yoktur..» **sözü, vefasızlık ve ahlâksızlığa karar vermiş politikacının, arkasına sindiği iftira duvarıdır: Neticeleriyle övünülen ve ülkeleri mes'ut eden siyaset, ahlâk ve fazilete dayanandır. Bu şeref yolu da, bugünün ikbali için bizzat kendi dün'üne sövmiyen politika adamıyla başlar: Fakat adam, tapulu malından daha kolay tasarruf için satranç masası saydığı vatanın kaderine, kendisini vazgeçilmez varlık olarak telkin edebilmenin hüneri içinde, bizzat kendi mâzisine el ve dil uzatır ve kendini inkâra kalkışırsa, Dr. Rıza Nur'u dertlendiren tarih hatası, ne kadar masum ve mütevazı kalır!..**

Halkın hâfızasını, hâdiselerde hakem yapmamak; halkı tarih gerçeklerinden uzak tutmak, yasak kanunlarının maddelerine sığınmakla mümkün olabilir. Fakat ya tarih'in mahkemesi? O tarih mahkemesi ki, bir fâniyî huzuruna kabul kıymetine lâyık görebilmek için evvelâ onun siyasî nesebine bakar:

«— Bu, kendi geçmişini bile inkâr etmiş.. Kendini bilmiyeni Tarih'in tanıması mümkün mü?» **der.**

Ve, O'nun içindir ki, çoğu «BÜYÜK ADAM» sandıklarımız, kendileri için söylenmiş bir tekerlemenin tarifi içindedirler: Cücelerin uzaktan görünüşü!..

Cemal Kutay

Mustafa Kemal, Ali Fuad, Kâzım Karabekir Paşalarla, Hüseyin Rauf Beyin bildikleri:

"AMASYA Protokol,, ündeki GİZLİ MADDE

Mustafa Kemal Samsuna çıkınca, iki kumandan arkadaşıyla daimî temasta idi: Merkezi Ankara'da olan Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa ve merkezi Erzurumda olan On Beşinci Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile.

Mondros mütarekesini, heyetimizin reisi ve Bahriye Nâzırı olarak imzalıyan Hüseyin Rauf Bey (*sayın Orbay*) mütareke hükümlerinin hiçe sayılarak çiğnenmesi, Damad Ferit Paşanın önderlik ve Padişah Vahidüttin'in benimsediği siyasetle vatanın tamamen istilâsının gün meselesi olduğunu anlayınca, yanına eniştesi Aziz Beyi alarak Ege bölgesine gelmiş, Salihli'ye kadar inmiş, yetişmesinde himmeti olan Çerkes Ethem Beyi, kendisi, o sırada Maltada harb esiri olarak bulunan Kuşçubaşı Eşref Beyin Salihli'deki çiftliğine çağırarak, çiftlikteki silâh, malzeme, para ve iaşe maddelerini emrine vermiş, Miralay Bekir Sami ve Ömer Lûtfi Beylerle görüşerek Afyonkarahisarına, oradan da, beraberinde İzmit mutasarrıfı Süreyya (*Kocaeli mebusu rahmetli Süreyya Yiğit*) ve yüzbaşı Osman (*rahmetli General Osman Tufan*), Hint mücahitlerinden Abdurrahmen Beyler olduğu halde Ankaraya, Ali Fuad Paşanın yanına gelmişti. Fuad Paşa, Rauf Beyin geldiğini Samsundan Amasyaya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşaya telgrafla bildirmişti. Bu birleşmelerin hiç birisi «*tesadüf*» değildi: Türk Milletini ve Devletini, içinde bulunduğu ve tarihinde, pek nâdir rastlanmış felâketlerinin en ağırlarından birisinden kurtarmıya azmetmiş olan bir avuç insan, geçtikleri vatan köşelerinde yakın geleceğin mücadele ateşini yakarak, birbirlerine koşuyorlardı.

★ *AMASYADAKİ TOPLANTI :*

Ali Fuad Paşa ve Rauf Bey, 12 Haziran 1919 da, Sungurlu - Çorum - Merzifon yolu ile Amasyaya gelmişler, kendilerini bizzat Mustafa Kemal Paşa karşılamıştı.

Gece yemekten sonra, Amasya kumandanlık dairesinde üç mücadeleci, Mustafa Kemal'in «gündem» halinde hazırladığı meseleleri teker teker ele almışlar ve bazıları üzerinde uzun uzun tartışarak kararlara varmışlardı. Bu «karar» ların ilki ve temeli, İstanbul hükûmetinin artık, millî iradeyi temsil edemiyeceği ve vatanı kurtaramıyacağı idi. O halde? O halde, Anadolu, kendi kaderine kendi hâkim olacak, yâni «*MİLLÎ DEVLETİ*» ni kuracaktı. O güne kadar, düşman istilâsına karşı kurulmuş olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye, Edirne Trakya - Paşaeli, Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk, Redd-i ilhak gibi cemiyetler, daha çok mahallî idiler ve bir «millî hükûmet» üzerinde duramıyorlardı: Elbetteki bu, dâvayı ele alanların «çap» ı meselesi idi.

Üçüncü kolordu kumandanı miralay Refet Bey (*rahmetli general Refet Bele*) toplantıya ertesi gün gelecekti. Kâzım Karabekir Paşa da, Erzurumdan ayrılmamıştı. O tarihte Konya ikinci ordu müfettişi olarak bulunan Mersinli Cemal Paşa ile, Edirnede Birinci Kolordu kumandanı Cafer Tayyar Paşa (rahmetli General Cafer Tayyar Eğilmez), kararlardan haberdar edileceklerdi.

Mustafa Kemal ve Ali Fuad Paşalarla Rauf Bey, Sıvasta, bütün vilâyetlerden gelecek delegelerle bir «millî kongre» nin toplanmasını kararlaştırmışlar, Kâzım Karabekir, ilk kongrenin Erzurumda olmasını arzulamış, karar bu şekilde değiştirilmişti. Bu tadille kararları şöylece hülâsalamak mümkündü:

1 — Vatan tehlikededir. Vatanını, bizzat millet kurtaracaktır. İstanbuldaki hükûmet aciz içindedir. Bir millî kongre şarttır.

İlk günlerin ÜÇ KAFA'sı : Mustafa Kemal, Ali Fuad, Hüseyin Rauf.
(O günlerin gerçeklerini, hayatta olan İKİ'si hâlâ anlatmıyorlar. Tevazu güzel şey... Fakat ya hakikî Tarih?.. Ya arkadan gelib öne geçenlerin bu sükûta dayanan pervasızlıkları?..)

2 — Erzurumda Doğu vilâyetleri adına 10 Temmuzda toplanacak olan kongre âzası, Sıvasta toplanacak, Millî Kongreye iştirâk edeceklerdir.

3 — Murahhaslar, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak cemiyetleri ve Belediyeler tarafından seçileceklerdir. Kararların tatbikine Mustafa Kemal, Ali Fuad, Kâzım Karabekir, Cemal Paşalar, Hüseyin Rauf, Miralay Cevdet, Miralay Refet, Samsun mutasarrıfı Hamit, Miralay Bekir Sami, Miralay Cafer Tayyar Beyler çalışacaklardır.

4 — Millî Cemiyetler, Posta ve telgrafhanelerden istifade edecekler, askerî ve mülkî teşkilât asla kaldırılmıyacak, vatanın işgal edilecek bir yeri mevcut bütün kuvvetlerle savunulacaktır.

★ *«— BİR HÜKÛMET Mİ KURUYORUZ?»*

Esaslar kararlaşmış, Miralay Kâzım Beyle *(rahmetli general Kâzım Dirik)* Binbaşı Hüsrev Bey *(rahmetli Hüsrev Gerede)* bütün memlekete tebliğ edilecek kararları hazırlamıya başlamışlardı. Refet Bey *(Rahmetli general Refet Bele)* beyannameyi imzalamadan bir daha dikkatle okudu ve Ali Fuad Paşaya döndü:

«— Kongrenin, icabında memleketin mukadderatını eline alacağı anlaşılıyor. Bir hükûmet mi kuruyoruz?»

Mustafa Kemal, Ali Fuad'ın vereceği cevabı, suali sorandan daha iyi dinlemek istercesine, Hüsrev Beyin o sırada getirdiği bir İstanbul telgrafı üzerinden başını kaldırmış, arkadaşına bakıyordu. Ali Fuad Paşa şu cevabı verdi:

«— Evet... Kongre memleketin vaziyetini tetkik edecek, hâdiseleri ele alacak, İstanbuldakilerin vatanı bu felâketten kurtaramıyacağı neticesine varırsa, millî iktidar olarak hükûmeti teşkil edecek.»

Bunun üzerine Refet Bele, beyannameye imzasını koymuştu.

★ *«MAHREM MADDE» NE İDİ?*

Ertesi gün, Ali Fuad Paşa, Rauf Beyin, Amasya kararlarını İstanbulda, Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nâzırı Ferid Bey (sayın *Ferit Tek)*, Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey ve diğer zevata vermek üzere, kendisine tevdi edeceği Kara Vasıf Beye teslim etmek üzere tavsiye ettiği Maliye Müfettişi Arif Beyi de beraberine alarak Ankaraya dönecek, Mustafa Kemal Paşa da, Rauf Beyle beraber Erzurum'a gidecekti.

O gece, sabaha kadar süren son bir toplantı yapıldı... Ve, protokole geçmemiş olan bir «mahrem madde» kabul edildi. Bu maddenin muhtevâsı daha sonra -ısrar-

la söylenildiğine göre...- sadece Kâzım Karabekir Paşaya bildirilmiş, o da, muvafakat etmişti.

Rahmetli Hüsrev Gerede'nin, bu yazının muharririne anlattığı şuydu: Mustafa Kemal, Ali Fuad, Kâzım Karabekir Paşalarla Rauf Bey, eğer, beklenilmiyen sebebler ve hâdiseler, memleketin mukadderatını hemen ele almayı icab ettirecek bir mahiyet alırsa, Sıvas Kongresine «Millî Meclis» mahiyeti ve hususiyeti verilecekti. Bunun için de ne yapılması icab ettiği tesbit edilmişti. Sıvas Kongresine iştirâk edecek murahhaslara vaziyetin ciddîliği, teker teker anlatılacak ve kongreye iştirâk edeceklerin bu izahları benimsiyecek çapta ve kıymette vatanperverler olmasının teminine gayret gösterilecekti.

İkinci bende gelince, bu, *kimlerin hangi vazifeleri alacağı* idi: Çünkü, Millî Mücadeleye başlıyanlar, ilk günlerde, en yakınları tarafından bile hayâl kırıklığına uğramışlardı. Saray'ın, Babıâli'nin, işgal kuvvetlerinin el birliği ile, *isyan*'ın en ağırı ile suçlandırılacak bu hareket içinde, kimlere, ne ölçüde güvenebilirlerdi? Daha sonra, Millî Mücadelenin kıdemlilerini maharetle iterek, (Hiyerarşi kavgası) açmış olanlar, Damad Ferit hükûmetlerinde, vazifeler alıyorlardı. Bu sebeble, *kimlerin hangi vazifeleri alabileceklerini*, önce ÜÇ ARKADAŞ, Mustafa Kemal, Ali Fuad, Hüseyin Rauf tesbit etmişler ve Erzurum'a giden Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf, bu «mahrem madde» nin muhtevâsı olan «mahrem kadro» yu Kâzım Karabekir'in bilgisine sunmuş ve DÖRT kişi arasındaki, «Millî Hükûmet Kadrosu» aslâ ifşa edilmemiş, Sıvas Kongresi de, İstanbul'un tazyiklerine göğüs germiş, Mebuslar Meclisinin önce İstanbulda toplanması fikri, Rauf Bey'in tedbiri olarak ve bu Meclisin çalışmasına imkân vermiyecek olan Saray ve İşgal kuvvetlerinin tasallutunun millî vicdanda yaratacağı acı ile, millî cidâlin ancak hak ve kuvvet kazanacağı noktasında toplanmış, gerçekten de Birinci Millet Meclisi Ankarada toplandığı zaman, meşruiyeti üzerinde hiç bir menfi fikir ileri sürülmiyecek kadar hâdiseler olumlu havaya girmiş ve karşı kuvvet de kalmamıştı.

Böylelikle, «*Mahrem Madde*» de, onun muhtevâsı olan «*Mahrem Kadro*» da DÖRT ARKADAŞ arasında kaldı ve her şeye, her şeye rağmen de ifşa edilmedi...

Acaba Ne zaman?

Atatürk'ün özellikle büyük nutuk'una esas bilgileri veren ve içinde de Millî Mücadele ile Cumhuriyet devirlerinin gerçek tarihi için temel olacak hâdiselerin otantik vesikaları bulunan dosyalar, Ziraat Bankası kasalarında muhafaza edilmektedir: Millî Tarih'in vazgeçilmez dayanağı olarak, arşiv'e devredilmek üzere...

Bu tarih safhası içinde fiilen vazife almış, yetkili makamlarda bulunmuş, olayları açıklayacak durumda olanlar, birer birer fânî hayâta vedâ etmekte, aramızdan ayrılmaktadırlar. Halbuki, bu vesikaların onların hayatında iken millî arşive intikali sırasında yapılacak açıklamalar olabilir, izahlar bulunabilir ve tarih ancak böylelikle gerçek hüviyetiyle belirir.

Birinci Büyük Millet Meclisinin 136 âzâsından ancak 21'i hayattadır. Millî Mücadelenin ÜÇ PAŞAsı (Mustafa Kemal, Ali Fuad, Karabekir)**, den sadece Ali Fuad Cebesoy —Tanrı uzun ömür versin...— aramızdadır. Rauf Orbay, İsmet İnönü, Celâl Bayar, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Yusuf Kemal Tengirşenk, Kâzım Özalp, ve nihayet iki elin parmakları arasına sığacak kadar nâdirleşmiş** Millî Mücadele Kadrosu'nun **huzurunda ve hayatında, onların tarih ve gerçekçilik şuurları önünde, günümüze ne kalmışsa hepsini ortaya koymak, yeni devletin tarihini aydınlığa çıkaracaktır.**

Acaba ne zaman?

İmparatorluğumuzun son devrinin meçhûl müessesesi:

Teşkilât-ı Mahsusa

(Osmanlı devletimizi kurtarmak için hayatını adıyanların bilinmesi şart mücadeleleri, maceraları ve âkibetleri)

İmparatorluğumuzun asıl yazılmıyan, daha doğrusu yazılamıyan tarihi, son yirmi beş yılı'dır: **Bu devrenin iç yüzüyle ortaya konulmasına, kendisinden sonraki hiç bir devir müsaade etmedi: İç ve dış sebeplerle...**

Bu devrin bâkir, hakikî, ve ibretlerle örgülü vesika ve arşivinin, hiç konuşulamamış **kısmına sahip olarak, bu safhayı** tarih ve millî vicdanın huzuruna **çıkarmıya başlıyoruz.**

★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★★

★ — **BİR MÜCADELEYE İSİM BULMAK:**

Sene 1901... Sultan Hamid devrinin sürgünler ve korkulan çehreleri İstanbuldan uzaklaştırma politikasının en geniş tatbik devresi içindeyiz. Avrupanın çeşitli merkezlerine kaçabilenler kaçmış, ele geçirilenler, Trablus-Garb, Hicaz, Suriyenin ucra köşelerine sürülmüş, hafiyelik devletin resmî vazifeleri arasına girmiştir. Bir emperyalist ve istilâcı dünya, Türklüğün son müstakil imparatorluğu olan Osmanlı Devletinin üzerine çullanmış, **Hasta Adam**'ın son nefesini vermesini, zengin mirasın en tatmin edici parçasını koparmak dâvasındadır... Yüz yıla yakın zamandır, **Şark Meselesi** adı verilen gizli ve çok zaman kirli didişmenin iç yüzünde bu dinmek bilmez ihtiras saklıdır.

İşte bu «sürülenler» arasında, bir zamanlar, Sultan Aziz ve Sultan Hamid saraylarının en muteber ve sevilen bir ailesi var: Saraydaki kadîm vazifesine izafetle «**Kuşcubaşılar**» denilen Mustafa Nuri Bey, iki genç oğlu Eşref ve Sami Beylerle Hicaz'a sürülmüştür. Sebep, Mustafa Nuri Beyin Padişaha: «— **Milletin hazinesinden jurnal ve fesad için para alabilen ve bu hareketi makbul ve mergub olan insanlar varken, devletin batması için başkaca sebep aramıya lüzum olmadığını...**» söyliyebilmesi ve veliahd Reşad Efendinin yemeğinde bulunmasıdır: Böyle bir sebep, sürgünden daha ağır cezaya yol açmamışsa, bu, suç sahibinin Sultan Hamid'in yanındaki muhabbet mevkiinin neticesidir. Saray mahfili, günler ve haftalarca, bu sürgünün tesiri altında kalmıştır.

Sürgünden sonra neler olmuyor? Bir roman mevzuu kadar meraklı ve ibretli sahne-

Teşkilât-ı Mahsusa'nın kurucusu ve Reisi Eşref Sencer Kuşçubaşı, 1903 de Hicaz çöllerinde, istibdada karşı mücadele yıllarında.
(O günlerden bugünlere kalabilen birkaç emektardan birisi.)

lerden sonra, Eşref ve Sami Beyler, kendileri gibi genç zabitleri toplıyarak, Saray'a karşı isyan etmişlerdir: Müşir Ahmet Ratib Paşanın oğlu'nu «dağa» kaldırmışlar, Mekke Serifine yoksul Türk halkının ekmeğinden kesilmiş «serveti»i götüren (sürre-i hümâyun)u vurarak silâh, para, malzemeye sahip olmuşlar, üzerlerine gönderilen kuvvetleri mağlûp etmişler ve İmparatorluğun dört bir yanına dağılmış genç zabitler, doktorlar, hakikî aydınlarla elbirliği hareketine girişmişlerdir. Öylece ki, Paris'te Birinci kongrelerini yapan Jön-Türk'ler, Hicaz çöllerine bir de «murahhas-ı mes'ul» göndererek, istibdadı yıkmak için silâha sarılma hareketinin yanıbaşında yer almıştır.

Hareket böyle genişleyince, asıl gayesi, tertemiz bir vatan endişesi olan mücadeleye bir de **«münasip isim»** bulmak gerekmiştir. Bunu da, gerçekten âlim, bilgili, hakikî anlamıyla «okumuş» bir zat olan baytar miralayı (veteriner albay) Rasim Bey merhum bulmuştur. Eşref Beye demiştir ki:

«— Sizin mücadeleniz şahsî değildir: Aynı gaye etrafında toplanabilecek bütün vatanperverlerin birleşebileceği harekettir. Hususî bir teşkilâttır ve muayyen, malûm bir hedefi vardır: Bu gaye uğruna yola çıkanların hayatları dahil, bütün varlıkları tehlikededir. Size katılacak olanlar, bunları bilmelidirler. Bu sebeple, evvelâ mücadelenizi memleketşümûl bir teşkilâta bağlıyan ve hedefinizin hususiyetini sarahatle ifade eden bir isim almalısınız: Kısacası Teşkilât-ı Mahsusa!..

Gayenizi hülâsa eden bir izahı, bu isim altında mücadelenize katılabilecek bütün arkadaşlarınıza göndereceksiniz. Artık hareketiniz ferdî bir mücadele değildir. Bunu kafanızda ve gönlünüzde duyarak hareket etmelisiniz. Çünkü Meşrutiyet kazanılırsa bile, sizin hizmet sahanız daralmıyacak, hattâ aksine genişliyecektir. Çünkü Sultan Hamid'in kendisine hâs usul ve sistemle idare ettirdiği, şifa bulmasa bile patlamıyan kangrenleşmiş yaralar, Meşrutiyetle beraber açığa çıkacak ve devlet, yıkılmamak için daha büyük fedakârlıklar istiyecektir.»

★ — **FALA BAKMIŞ GİBİ...**

Rasim Beyin tahminleri, hakikatlerin falına bakmışcasına tahakkuk etmiştir.

Artık adı **«TEŞKİLÂT-I MAHSUSA»** olan mücadeleye, memleketin kurtuluşu için halk iradesinin ve hürriyetin «ilk şart» olduğuna inanmış gerçek vatanseverler grup grup katılmıya başlamışlardır: Selim Sami, Haleb'de vazifeli olan yüzbaşı Mustafa Kemal Beyin (Atatürk'ümüz) temin ettiği bir sahte hüviyetle İzmir'e geçmiş, Ege çevresindeki teşkilâtı tamamlamış, Eşref Bey Kıbrıs'a ve oradan Avrupaya atlamış, Paris'teki Jön-Türklerle temas etmiş, cer hocası kılığında, Makedonya'daki Üçüncü Ordu kadrosu içine dalmış, daha sonra Selânik üzerinden yine İzmir'e geçmiş, dağa çıkan Niyazi, Enver, Eyub Sabri Bey kuvvetlerini dağıtmıya giden tabur kumandanlıklarına, **yeminli zabitler'in** geçmesi sağlanmış, giden kuvvetler bir tek kurşun atmadan kardeşlerinin safında yer

alacaklarını Şemsi Paşanın vurulmasından sonra Padişahın ümid bağladığı Müşir Osman Paşaya bildirmişler, nihayet Meşrutiyet bu hava içinde ilân edilmiş ve otuz üç senedir rafta duran Kanun-u Esasî, bütün kerametler maddelerden beklenen bir «şifa reçetesi» halinde, bitik ve dertli vatanın boynuna takılıvermiştir!..

İşte, bu safhadan sonradır ki, Rasim Bey'in «**Teşkilât-ı Mahsusa**» için bir «kaçınılmaz vazife» olarak saydığı hâdiseler, bir bir karşıya çıkmış ve bu çetin memleket hizmetleri, can ve kan karşılığında emek istemiştir.

★ — ENVER PAŞANIN HARBİYE NAZIRLIĞI DEVRESİ :

Trablus-Garb ve Balkan Harblerinde, Teşkilât-ı Mahsusa, fiilî bir müessese olarak hizmet etmiştir: Trablus-Garb savaşı, bu Teşkilâtın kadrosu içinde çalışmış olanla-

Teşkilât-ı Mahsusa'nın bütün İslâm dünyasındaki mümessillerinden: Mısırlı meşhur mücahit Abd-ül Haccamî Hüseyin.
(Türk bayrağı, üzerinde Kur'an ve yüce Tanrıya zafer duası...)

Lavrens ve Teşkilât-ı Mahsusa

İngiliz altınlarını, aç Arab çöllerine cömertçe dökerek, Birinci Dünya Harbindeki Arab isyanının başlıca unsurlarından birisi olan, o günlere ait bir klişesini yukarıda gördüğümüz ünlü İngiliz casusu Lavrens, hâtıratında, Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey için «— İki tabur askerin arasından istediğini dağa kaldıran bu müthiş haydut kadar, Bedevî Arab kabileleri üzerinde nüfuz sahibi kimse yoktu. Cemal Paşa onun yolundan gitse idi, Şerif Hüseyin isyanı ya olmaz, ya muvaffakiyetsizliğe uğrardı. Türklerin harb senelerinde kurdukları bu gizli teşkilât, muharebenin esasına tesir etmiş ve bizlerin bundan sonrası için de ibretle tetkik edeceğimiz bir hayatiyet ve mevcudiyet göstermiştir. Osmanlılar, bu teşkilâtı daha evvel kurmuş ve genişletmiş olsalardı, İslâm ihtilâli muhakkaktı ve başta Hindistan olarak birçok ülkelerde kanlı hâdiseler çıkabilirdi.» **diyor.**

Gerçek, daha haşmetli, büyük ve mefkûre doludur.

Tanrı kısmet ederse, bu çetin mücadelenin bâkir hâdiselerini bir bir önünüze getireceğiz.

Bu günkü Dünyada izleri

Yanda klişesini gördüğümüz zat, Fas Emiri Abdülmâliktir. Fransız sömürgeciliğine karşı ilk ayaklanan O idi. Teşkilât-ı Mahsusamız, kendisine, silâh, malzeme, para göndermişti. Milli ayaklanmayı, Osmanlı zabitleri idare ediyorlardı. Hatıratında şöyle der:

«— Eğer bir gün Fas, müstakil bir devlet olursa, bu netice, Türklerin himmeti olacaktır. Ben, istiklâl arzu ve gayesini, Teşkilât-ı Mahsusanın ilham ve telkini ile öğrendim. Bütün Müslüman memleketlerini, istiklâl ve hürriyet aşkıyla ayaklandıran bu fedakâr ve merd insanların himmet şükranı, kalblerimizin en muhterem yerindedir.»

*
* *

Bizim imparatorluğumuzun cesur ve yiğit mücadelecileri, emperyalizm'e ve sömürgeciliğe karşı ilk ciddi savaşı, Teşkilât-ı Mahsusa **ile açtılar: Evet... Biz de dünyanın en büyük imparatorluğu idik amma, ne din, ne inanç, ne iş, ne fikir hürriyetlerini kısmadık, emekleri sömürmedik.**

Millî Mücadelemizle, kurtuluşlar devresini açınca, Cezair, Fas, Tunus, Hindistan, Mısır, Siyah Afrika, bugünkü Endonezya, hepsi, hepsi bizim o yıllarda ekdiğimiz hürriyet tohumunun gölgesi altında geliştiler: Gandi ve Mehmet Ali Cinnah'dan Rif kahramanı Abdülkerime, Ali Başhampa'ya, Abdülâziz Çaviş'e, Saad Zağlul'a, Emîr Ali'ye kadar hepsi, Teşkilât-ı Mahsusanın saflarında vazifeli idiler.

---

nın himmeti halinde meydana çıkmış, oradan devletin varlığına intikal etmiştir: Balkan Harbi felâketlerinden sonra, Edirne'nin kurtuluşu, ve bilhassa, Batı Trakyada **İLK TÜRK CUMHURİYETİ»** nin kuruluşu, yine, Teşkilât-ı Mahsusa'nın himmeti olmuştur. Fakat bu tarihte, İstanbulda hâkim olan hava, bu çapta bir «millî davranış» ın dışarda ve içerdeki tesirlerinden ürkenler, hakikatleri açıklıyamamışlar, daha sonra ise, devletin merkeziyetçi varlığı içinde bu tip bir «teşkilât» ın hâdiselere hâkim olmasında mevkileri ve şahısları için «tehlike» sezinmişlerdir. Bu ibretli ve meraklı safhaları ilerde bir bir göreceğiz.

İttihad ve Terâkki'nin, hepsi, **TEŞKİLÂT-I MAHSUSA** kadrosunda yer almış **ON FEDAİSİ** (1) nin hareketiyle Miralay Enver Bey, PAŞA rütbesiyle Harbiye Nazırı ve daha sonra Başkumandan olunca, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ikinci ve asıl hayat devresi başlamış, Padişahın fermanı **(yâni İrade-i Seniyye)** ile yeniden kurulmuş gibi gösterilen teşkilât, Harbiye Nazırı ve Başkumandanın şahsına bağlı **«gizli bir müessese»** hüviyetini almıştır.

---

(1) Bunlara, Hazret-i Muhammed'in ilk mücadele yıllarında kendisine bütün varlıklarıyla hizmet etmiş on büyük mefkûreciye izafetle aşere-i mübeşşire = hizmeti önceden takdir edilmiş on kişi **deniliyordu. ON FEDAİ'nin isimleri ve Enver Paşayı nasıl Harbiye Nazırlığına getirdikleri elinizdeki mecmuanın içindedir.**

Cenup Afrikası Müslümanlarından bir grub, Teşkilât-ı Mahsusa'nın kadrosu içinde, Trablus-Garb savaşına katılmak hazırlığında.

(İsimlere bakınız: Ferman Ali, Hayrettin, Seyyid Mir, Nur Mehmet, Babür Şah, Cafer Han, Nevab Han, Güldâd Han,. Şeyh Abdullah, Bayazıt, Hayrullah, Yıldırım...)

★ — **İNANILMAZ MACERALAR:**

Bu «ikinci safha» ile beraber, Teşkilât-ı Mahsusa, benzer bir emeğinin dünyanın bir başka ülkesinde bulunmadığı rahatça söylenebilecek faaliyeti başladı: İmparatorluğumuz o yıllar içinde yaşıyabilmesi, birbirinden çok farklı, gaye ve neticeler bakımından birbirine hiç benzemiyen tezadlı fikirlerin ardında koşuyordu:

a) Bir kısım siyasetçiler, **Dünya İslâm Birliği** istiyorlardı: Hilâfet, yâni, Hazret-i Muhammed'in manevî vekâleti bizim padişahlarımızda idi. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı Türk hududları içine katan o şanlı seferinin sonunda, bu manevî vediayı da almıştı. Zaten gerçekte bu hak, Osmanlı Türklerinindi. Asırlarca, o günkü tâbiriyle **«ilây-ı kelimetullâh = Allah'ın birliğini yüceltmek»** için oluk gibi kan akıtmış, üç kıt'a üzerinde hâkimiyet kurmuş bir devlet ve milletin kılıncı hakkıyla aldığı bu neticeyi Yavuz, Peygamberimizin mukaddes emanetlerini de Topkapı sarayının en muteber yerine yerleştirerek fiilen tamamlamıştı. İşte, **HİLÂFET** makamının da, Osmanlı Padişahlarının tahtında tecellisini kuvvet sayanlar, o tarihte Arabistanı da elinde tutan Türk Devletinin, bütün dünya Müslümanlarını birleştirme ve siyasî, maddî, manevî kudret haline getirebilme arzu ve gayesinde idiler... Bu gayenin gerçekleşmesi vazifesini de **Teşkilât-ı Mahsusa** eline aldı: Bugün, kurtulmuş ve istiklâline kavuşmuş bütün Müslüman ülkelerinde, İstiklâl ve Hürriyet Mücadelesi'ni yapmış olanların istisnasız hepsi, Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusasından maddeten, mânen faydalanmış şahsiyetlerdir. Bu unutulan gerçeğe ait vesikaları sırasıyla neşredeceğiz.

b) İkinci görüş, **İttihad-ı Anasır,** yâni, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşıyan, din ve milliyeti ne olursa olsun, bütün ırk ve milliyetlerin beraberce yaşaması idi. Fakat bu görüş, koyu bir merkeziyetçiliğe dayandırılmak gibi hatalı yola sapılırken, Teşkilât-ı Mahsusa, kendi kadrosu içine hemen hemen her din ve milliyetten seçkin insanları toplamak, bunlara son âna kadar sadakat ve fedakârlıkla vazife gördürmek muvaffakiyetine erişti. Eşref Bey Malta'da esir iken İngiliz İntellicens Servis'i, bu hakikatin safhalarını öğrenebilmek için büyük emek verdi.

c) **TÜRKÇÜLÜK HAREKETİ:** Teşkilât-ı

Teşkilât-ı Mahsusa'nın meşhur fedaisi Selim Sami, Ruslara karşı Buhara istiklâl mücadelesi sırasında, Buhara Emîr Naibi kıyafeti ile.

(Yüz bin Lavrens'e bedel... Fakat ne yazık ki o hayat devresini biz bilmiyoruz...)

Mahsusa, Türk Ocaklarının fikriyatını yaptığı Türkçülük hareketinin, sözde ve nazariyede kalan hayalî bir varlık olmadığını ispat için, çok cesur ve havsalanın güç alacağı bir maceraya girişti: Bizzat Eşref Bey, beraberine BEŞ KAHRAMAN alarak, (1) gizlice Hindistana geçti, yine Teşkilât-ı Mahsusanın teşkilâtlandırdığı «Hind İstiklâl Hareketi» nin fedakâr şahsiyetlerinin eliyle Himalâyaları aşıp Pamir yaylasına, oradan Doğu Türkistan üzerinden Ana-Vatan'a giren bu beş yiğit, 1917 de Rus Çarlığını, Avrupa Harb sahnesinden dört kolordu çekerek, Hindenburg'un meşhur zaferine yol açacak kadar Rusyayı sarsan «milli ayaklanmalar» ı başardı. Enver Paşanın Buharada şehid olmasının tarihî safhaları ve gelişmeleri, iç sebepleriyle, bu destan hareketi bilinmeden elbetteki doğru olarak hükümlendirilemez. Kader biraz gülmüş ve hazırlık daha esaslı olmuş bulunsaydı, neticelerin bugün dünya haritası üzerinde istikamet verecek kadar **«başka sonuçlar»** yaratacağını söylemek, hiç de mübalâğa değildir. Bütün bu bâkir safhaları da, sırasıyla göreceğiz.

★ — **YIĞIN YIĞIN FİKİR ve GAYE:**

Teşkilât-ı Mahsusa'dan bugünkü Cumhuriyet nesline yığın yığın fikir ve gaye kalmıştır. Bunlar, devrini tamamlamış ve bugün sadece tatlı bir hayâl olanlar hariç, elbetteki, **Büyük ve Kudretli bir Türkiye** ideali için ele alınması, hiç olmazsa bilinmesi şart asîl ve haşmetli düşüncelerdir.

İkinci Meşrutiyetle Cumhuriyet arasındaki on beş yılda, Osmanlı Türkleri, muhteşem imparatorluklarının son neslini verdiler. Bunların çoğu, çetin ve çeşitli mücadeleler içinde genç yaşlarında canlarını verdiler. Bilmediğimiz himmetlerinin büyük kısmı (Teşkilât-ı Mahsusa) saflarındadır.

Teşkilât-ı Mahsusa, imparatorluğumuzun o son yılları içinde asırların biriktirdiği çetin dertleri en kısa yoldan ve şahsî fedakârlık ve kahramanlık duyguları içinde halledebilmenin aşırı duygularının mahsulüdür. Büyük, gerçekten büyük ve zor işlere girişti. Maddî imkânların, teşkilâtın, zamanın darlığına rağmen, akla durgunluk veren neticeler aldı. Bunları devrin şartlarına göre değerlendirmek ve tamamlamak vazifesi, bugünkü Cumhuriyet çocuklarınındır. Bir roman mevzuuna girecek kadar meraklı hâdiseler üzerinde sır perdelerini kaldırırken, sadece İmparatorluğumuzun son devrine istikamet vermiş bir «temel varlığı» tanıtmakla kalmıyarak, yarınlar için de ışık tutabilecek tertemiz hislerin ve ideallerin metrûk varlığını işaretlemiş olacağız.

Ümitle «İnşaallah...» diyelim.

---

(1) Bu hâdise için okuyunuz: **«— Ana Vatanda Son Beş Osmanlı Türk'ü.» Yazan: Cemal Kutay. TARİH KONUŞUYOR kitaplarının birincisi. 320 sahife. 65 vesika - fotoğraf. Ciltli bedeli on lira. İsteme adresi: TARİH KONUŞUYOR Yayınları, Posta Kutusu: 167 - İstanbul.**

İnançlar yoluyla
İktidar mücadelesi:

Müslümanlıkta ilk gizli cemiyet

İhvan - ül Sefâ

(MUTLU DOSTLAR)

İslâmiyet, İRAN'ın putperest varlığı üzerinden, bir mefkûre ve imân kasırgası gibi geçmişti: Kendilerini, insanlığın ve medeniyetin en aslî varlığı ve milleti sayan ve gerçekten muhteşem bir geçmişi olan eski İran, yediği darbenin altında eğilmiş, fakat ezilmemişti. Dinî ve Millî mukaddesatına, İslâmiyette benzerlik aradı: Zekâsı, ifrata kaçan mizâcı ve benzersiz taklit kudreti ile buna muvaffak da oldu.

Türklüğe vasıtalı, vasıtasız olarak derin surette tesir etmiş olan bu hareketin iç yüzünde, bilmemiz şart olan «gizli taraf» vardır: Çeşitli mezheplerin, tarikatlerin, akîdelerin örgüsünde olan ve görünüşteki müesseselerinin din ve mâneviyât ile alâkalı tarafları içinde, devletin varlığına, sosyal düzene ve politikaya tesir etmiş olan bu kapalı, gizli, çoğu zaman kanlı çatışmaların perde arkası dün ne idi, bugün nedir?

Hâdiselerin oluş seyri içinde ele almıya başlıyoruz.

İslâmiyetin çıkışı üzerinden daha iki yüz yıl bile geçmemişti: Abbas Oğullarının devlet merkezi olan Bağdad şehrinin güneyindeki Ahvâz vilâyetinin valisi olan Hüseyin El-Ahvazî'nin koruması altında gizli bir cemiyet kuruldu: *İhvan-ül Sefâ*. Bugünkü dilimizle: *Mutlu dostlar*.

Bu cemiyet, bir *halk hareketi* değildi: Tam aksine olarak, her meslekde ve ilimde en üst seviyeye çıkabilmiş olanların ancak girebilecekleri, ele alacağı dâvâlar bütün insanlığa yeni mefkûreler ve düşünceler getirme iddiasında olan, dünyaya şâmil büyük bir düzenin kurucusu olma fikri ile kuruluyordu. Gerçekleşmesine çalıştığı ülkü, mevcut devlet düzenine öylecesine karşı idi ki, ona girebilmiş olanların ihanetine de aslâ imkân yoktu: Çünkü, müsamahası ne kadar geniş olursa olsun, hiç bir hükûmetin, böyle bir hareketi kucaklamasını, hoş görmesini düşünmek bile imkânsızdı.

İhvan-ül Sefâ'cıların asıl gayesi, *Müslümanlığı büyük ve muhterem tebliğcisinin getirdiği saf, temiz, hattâ basit şartlar içinde yaşatmak ve geliştirmek*ti. Yaşanılan çağ içinde insanlığın genel yaşamasına göre, Müslümanlık, imtiyazlı çevrelerin kabullenemiyeceği bir hak ve adalet havasını temsil ediyordu: İran'ın eski dini, *zadegân* (imtiyazlı asîl sınıfı) nın halk üzerinde üstünlüğünü, beden ve iktisad alanındaki köleliği kabul ediyor, Müslümanlık ise tam bir eşitlik getiriyordu. İranın Müslümanlığa karşı koyması, *yeni din*'de, İran'ın millî dini olan putperestlik inançlarına benzer hareketler araması halinde kendisini gösterdi. Müslümanlığı İran'a götürenler, Medayin sarayları, Giyân Cemşîd âyinlerinin haşmeti önünde irkilmişlerdi. Vakıâ ortada, İran'ın harsî saltanatını devam ettirecek unsurlar kalmamıştı. Fakat ŞARK'ın değişmez vasfı olan sabır, bekleme ve çâre bulma hasleti, bu sefer de kendisini göstermiş, eski İran mâbetlerinin âlim ve ince ruhanîleri olan *Mübîd*'ler, yeni din'in, yânî Müslümanlığın esas fikirlerini kendi itikat ve inançlarına uydurarak dağıtıyorlar, yayıyorlardı: Eski İran, Arab'a *tazı* derdi: Bir köpek cinsinin ifadesi olan bu tâbir içinde, Arab ferdinin

Kapısının önünde, bir küçük İranlı çocukla sohbet eden Doğu'nun hayâl âlemini, o ölümsüz Şehnâmesi ile ortaya koyan Firdevsî.
(İhvan-ül Sefa **«mutlu dostlar»** için: **«— Eğer dünya onlar gibi düşünebilse, dağlar ve taşlar da Müslüman olurdu..»** diyordu.)

bünyevî hasletleri, sür'at kudreti, mücadele azmi de vardı. İran artık, asırlardır mücadele ettiği TURAN'ı, Türk Ana-Vatanını unutmuşa benziyordu. Arab akını, O'nun mukaddes bayraklarını ele geçirmiş, kutsal tapınaklarını yıkmış, Hanedânını söndürmüş, kısacası varlığını çökertmişti. Bu yıkıntılar içinde sefil ve mahkûm yaşıyan susamış ruhlar, yeni akan fikirlerden yeni ilhamlar alarak eski imânlarını yenilemekte sıkıntı çekmediler. İslâmın on iki imamı ve Peygamber evlâtlarının en hararetli müdafileri İrandan çıktı. Niçin? Emevî saltanatını, İranlılar yıkmışlar, Abbasîleri de İranlılar diriltmişlerdi. Bu iki hareketi de, kendileri başaramamışlar, *İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra, Müslümanlığın yer yüzündeki keskin kılıncı ve hâkim kudreti olarak adlandırılan Türklere* yaptırmışlardı: Turan ve İran arasındaki sınır şehri olan Merv'den çıkan *Türk oğlu Türk Horasanlı Müslim Oğlu* (Arab tâbiriyle Ebâ Müslim-i Horasanî), Peygamberimizin manevî ahını Emevî istibdadından aldı, Abbas Oğulları *(Abbasî)* lere verdi. Fakat Arablar, bu hareketin asıl ruhuna ihanet etmişler, Abbasî saltanatının başına, Ali'nin evlâtları yerine Abbasın sülâlesini getirmişlerdi. Şimdi İran'ın maneviyatı, Kerbelâ şehidi Hüseyin'in kanı üzerinde dalgalanıyordu. Bütün bu değişmeler içinde ırkî ve millî havalar, birbiriyle mücadeleye başladı: Arabistanda ve İranda, Kur'an dininin en âsî evlâtları türerken, Türk Ana-Vatanında, İslâmiyetin en sadık ve âlim şahsiyetleri yetişiyordu. Daha sonra *Horasan Erleri, Hocekân Öncüleri* adı ile, İslâmiyetin felsefesini, ilmini, medeniyetini, hattâ büyük devletlerini kurma hareketinin beşiği ve düşünen kafası, Türkistan olmuştu: Mantık, tefsir, nahiv, hadîs gibi lisan ve din ilimleriyle, kimya, astronomi, matematik, tıb gibi müsbet ilimlerde dünyayı aydınlatan, eski Yunan'ın Orta-Çağ'la kapanmış felsefe ve düşüncelerini, kendisine hâs derinlik ile ihyâ eden ve Rönesansın hakikî mimarlığını yapan da, Orta-Asya Türk Bilginleri

idiler. O muhteşem *İslâm Medeniyeti* bu Türk ilim ve tefekkür hayatının eseri idi.

★ — *İKİ AYRI DÜŞMANA KARŞI:*

Fakat bir taraftan Yahudilik *(İsrailiyat ile)*, diğer taraftan Fars, yâni İran *(Mezdekî, manî, ateşperest mazisi ile)* Müslümanlığın yakasını bırakmıyordu: En büyük sayılan Abbasî halifeleri Harun-er Reşit ve Memun'un zamanında saraylar, Farsî ve İsrailî, yani İran ve Yahudi düşüncelerini İslâm akideleri arasına sokan tercümeleri yapan ve itibar görenlerle dolmuştu.

İşte *İhvan-ül Sefâ* gizli cemiyeti, Müslümanlığın asıl, sâf ve hayatiyeti mutlak olan ruhunu, bir taraftan Emevî saltanatı ile Mekke asilzadelerinin sultasından kurtarmıya çalışırken, öte yandan da, bu İsrail ve Fars millî ve dinî taassublarının hücumundan kurtarmayı hedef tutuyordu.

İhvan-ül Sefâ gayesi için, çok çetin, fakat bugün de insanlığın gerçek ülküsüne kavuşmanın biricik yolunu seçti: İleri külturlü FERD'i, yâni insanı yetiştirmek!..

İhvan-ül Sefâ, bir ferd'i, kadın, erkek bütün insanların yetişmesini belirli gayelere bağlıyor ve evvelâ *müsbet ilimlerin* öğrenilmesini şart koşuyordu: Matematik, dinî akidelerden evvel öğretilecek ve bu maddî tefekkür üzerinde, manevî felsefe inşa edilecekti. İnsan vücudü, kâinat, tabiat, eşya, hassa'larımızın idrâki içine giren şenî varlıkların içyüzü kavranılacak, daha sonra bütün bu âlemi yaratan yüce varlığın, Cenab-ı Hakkın kudreti üzerinde *müsbet ilimlerin ışığı ve düşünme düzeni üzerinde*, hurafelerden, aklın kabul edemiyeceği inançlardan uzak ve yüksek bir düşünce ile DİN'in yüceliği kavranacaktı. *İhvan-ül Sefâ*, görüşlerini böylece ortaya koyunca, Müslümanlığın bir *dünya dini* halini alması yolundaki kuvvet ve kudreti, her türlü gizli açık taarruzların üzerine çıkıyordu. Kadrosu büyük sayıda kalabalığı kapsamıyan, fakat zamanlarının *«dehrî»*, yâni bilimleri sonsuz kişileri olarak tanınan gizli cemiyetten elimize geçen ve zamanımıza kadar varlığını koruyan *Risâle'ler*, yirminci yüzyılı bile aşan bir görüşün kudretini taşıyorlardı. *İhvan-ül Sefâ Risâleleri*'nin Beyrut'ta tabedilmiş olan bir nüshası bugün Bayezit Umumî Kütüphanesindedir. Bu risâle'lerden anlaşıldığına göre, o tarihte, *okuyan ve okutulan i-*

Yüz yıllar sonrasında

Bu yazının mevzuu olan İhvan-ül Safa hareketinin üzerinden yüz yıllar geçti...

Müslümanlık, Türk Ana-Vatanında en feyizli eserlerini, değeri üzerinde o günden bugüne kadar bütün dünyanın hayranlıkla durduğu yüce kişiler yetiştirdi. Bunlar, Anadolunun manevî fethine çıktılar. Nasıl bir ilhamla? Bilinmez.. Fakat bilinen odur ki, ışık saçtıkları beldelerde, kısa zaman sonra büyük Türk devletleri yükseldi ve yüceldi.

Yukarıki klişede, başlarındaki Mevlevî sikkesinin içine, üstat hattat Mehmet Emin Efendi merhumun, mensup olduğu tarikatin heyecanıyla nakiş halinde işlediği «Ya Hazret-i Mevlâna Celâlüdd-i Rumi» ithafı yazılı olan adın sahibi Mevlâna, neden, niçin, nasıl, ne sebeple Konyaya geldiklerini soranlara: «— İnsanların yollarını çizen yed-i kader, onlara vazifeler de vermiştir.» demişti.

Bu, ne demektir?

Osmanlı Saltanatı, Anadoluda Türk iktidarını Selçuklulardan devir aldı. Namık Kemal'e:

Cihângir devlet çıkardık bir aşiretten

dedirten, elbette millî bir heyecandı, fakat tarih ilminin bize söylediği manevî yollar velîlerinin Türk devletlerinin «önünde» yürüdüğüdür.

Bakalım... Bundan sonrası nasıl gelecek?

ilim'lerin sayısı elliyi bulmaktadır. *İhvan-ül Sefâ'nın mütehassısları* bu ilimlerin hepsinin konuları ve gayeleri üzerinde kanaatlerini cemiyet adına uzun uzun anlatmışlar, insanlığın bu ilimlerden görebileceği faydaları -ve bu arada zararları..- anlatmışlardır: O günün ölçüleri içinde, birer garabet ve hattâ büyücülük olan *himyâ, rimyâ, simyâ, hirf, esmâ, havâs* gibi «gizli ilimler» serisine giren ve ancak, çok gizli yollarla ve gizli yerlerde öğretilen, çok zaman da veraset yoluyla babadan evlâda, hoca'dan öğrettiği kimseye geçen bu bilgilerin iç yüzünü, *İhvan-ül Sefâ* otoritelerinin ortaya koyması, sadece devleti değil, halkın aldatılmasına ve sömürülmesine imkân veren bu gizli bilgilerin sahiblerini de ayaklandırmış, *İhvan-ül Sefâ* cemiyetinin âzaları, her taraftan şiddetli bir baskı ile ezilmişlerdir.

★ *İLK CUMHURİYET FİKRİ ve GİZLİ MÜCADELE :*

Peygamberimizin devrini takib eden *Dört Halife*, halkın seçimi ile iş başına gelmiş birer *Devlet Reisi* idiler ve bilhassa Hz. Ebubekir ve Ömer'in senelerinde, Müslümanlık bir *«icmâ-ı ümmet = halk idaresi»* halinde idi. *İhvan-ül Sefâ*'cılar bu gerçeği, ihtimallerden çıkarıp bir devlet sistemi haline koydular. Sadece Doğu'nun değil, Batı'nın da benzer kıymetini nâdir olarak verdiği çapta milletlerarası bir kıymet olan büyük Türk bilgini İbn-i Sinâ'ya:

«— Kimden ilham aldınız? Size yol gösteren kimler oldu?» suali sorulduğu zaman, tam bir gönül rahatlığı içinde:

«— İhvan-ül Sefa'cılar ve onların risâleleri...» demiştir.

İhvan-ül Sefâ'nın, bir taraftan Demokratik bir idare tarzını ve Eflâtun'un *ideal cumhuriyet*'ini Müslümanlık hükümleri içinde bulmaları ve ortaya koymaları, öte yandan falcılık, büyücülük, simyâ yoluyla altın yapma hokkabazlığı, efsûn ve saire gibi (ruhban) sınıfının halk üzerinde görünür görünmez kuvvetlerini hiçe indiren fikirleri, her taraftan birden saldırışa uğramalarına yol açmış, isimleri belli edilenler birer birer tutulub idam edilmişler, bir çokları işkence ile açıklamalara zorlanmış, fakat devrin idarecileri hazırlığın ilmî düzeni ve yayılması ile alâkalı bilgileri toplıyamamışlar, başta Ehvaz olarak cemiyetin teşkilât yapabildiği yerler çok sıkı arama tarama ile adetâ didiklenmiş, hiç bir belge olmasa bile, aydın kafası böylecesine bir harekete katılmıya elverişli olanlar insafsızca öldürülmüştü.

İhvan-ül Sefâ, devlet idaresinde *veraset*'i değil, *şahsî değer*'i esas alıyordu. imâret, yâni bugünkü anlamıyla *saltanat*'ta da, bu şahsî kıymet ölçüsünü, *Hilâfet*'te, yâni din liderliğinde de savunmuştu. Bu suretle istediği devrim, ancak, Batı'nın Fransız büyük ihtilâlinden sonra o da, yarı ve noksan olarak gerçekleştirdiği devrimdi. Böylecesine bir fikrin idamlar, işkenceler ve yoketmeler ile yıkılmıyacağı da belli idi. Ne oldu?

Şu oldu ki, *İhvan-ül Sefâ*, böylece en değerli şahsiyetlerini kaybedince, bıraktığı manevî miras, iik kadro ile kıyaslanmıyacak kadar basit bir kadronun eline geçti, bilhassa günlük çıkarlar, iktidar kavgaları, politikaya katıştı. Hattâ öyle ânlar ve hâdiseler oldu ki, *İhvan-ül Sefâ*'nın kuruluşunda, kendileriyle mücadelede olan düşmanları, onun adını ve bayrağını kullandılar!

Batınîlik, Ahîlik, Babaîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik bu hareketlerden doğdu, *Alevî*-lik, *Şia*'lık gibi çoğu zaman ırkî ve geleneklere dayanan inanç kavgaları bu yolda gelişti, oluk gibi kanlar döküldü, politikalara esas kaynak oldu.

Bugün Türkiye Cumhuriyetinde bu gerçekler konuşulmadıkça, inanç sınırlarımızın ardındakiler meçhul kalacak ve gizli kaynaklar devam edecektir. Bunların açığa çıkmasında ise, sadece fayda var: Hakkın zaferi bakımından!...

Gelecek sayılarda buna çalışacağız.

UNUTAMIYACAĞINIZ SÖZLER

★ **Hürmet istersen, hürmet et...**

★ **İyiliği yalnız iyiler anlar. Fenalığı herkes!**

★ **Riyasız namaz kılanın dizi, duanın uzunluğundan yorulmaz.**

★ **Herkese hak veren hiç haksız çıkmaz!**

Bizim inkılâb ve ihtilâllerimizin müşterek olduğu kadar, garib bir kader birliği vardı: Politika pazarına bir çok «kahraman» adı sürmesi... Çoğu zaman saman alevine benziyen bu ikbâl uzun sürmez, kararan adların yerini yenileri alır.

Bu gerçek, bilhassa «İkinci Meşrutiyet» te böyle oldu: Dillerde dolaşan «Hürriyet Kahramanlar» ı arasında ikisi, taş basması tablolara, marşlara, hattâ şarkılara geçti: Enver Bey, Niyazi Bey..

Enver Bey (Paşa), «Harbiye Nazırı, Başkumandan» olarak adını 1908 - 1918 yılları içinde bütün temel hâdiselerde duyurttu. Niyazi Bey ise, uzun bıyıkları, saf bakışları ve beraberinden ayırmadığı geyiği ile ilk yılların hâtırası olarak kaldı. Ardında taburu, Resne dağlarında Sultan Hamid idaresine karşı isyan ettiği günlerde bulduğu bu yavru geyik, İkinci Meşrutiyetin sembolü olmuştu!

Meşrutiyetin kadrosu içine daha sonra girenler, bu «ilk isimler» i müsamaha ile karşılamamışlardı. Niyazi Beyin, adı imparatorluğun uçsuz bucaksız ülkelerinde bir şan ve şeref efsanesi gibi dalgalandığı günlerde, kendisinin yapmıya kalkıştığı ilk ve son memleket turnesinin macerası, bu gerçeği apaçık ortaya koyar. Yazının muharriri, Niyazi Beyle beraber bu seyahati yapan, daha doğrusu Niyazi Bey kendisine «emanet» edilen İzmit Mebusu merhum Ziya Bersis'tir. O günlerde genç bir «mülâzım-ı evvel = üsteğmen» olan İsmail Ziya Bey, seyahatlerini şöyle anlatır:

Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Beyin «ilk ve son» Anadolu Seyahati

Hareket ordusiyle İstanbula gelmiştik. Rütbem mülâzımıevveldi. Beyoğlu mıntakası inzibat memuru idim. Merkez kumandanı da Miralay Şahap Beydi. Bir gün merkez kumandanı Şahap Bey beni merkeze çağırtarak, gel beraber Mahmut Şevket Paşaya gideceğiz, dedi, hayret ettim. Beraber merhum Mahmut Şevket Paşanın huzuruna çıktık. Çok nâzik ve çok asil ruhlu bir kumandan olan merhum beni Selânikten tanıyordu. Büyük bir iltifattan sonra yarın sabah Bingazi vapuriyle Mudanyaya gidecek olan kahraman-ı Hürriyet Niyazi Beyin maiyetinde sen de hareket edeceksin ve onun emrindesin. Bursa ve Anadoluda yapacağı bu seyahat müddetince müşahedelerini not edeceksin. Niyazi Beyle şahsen arkadaşlığın olduğu için kendisini daima ikaz edecek, Rumelide cereyan eden ihtilâlden bahseden nutuklarında ordularımız arasına tefrika sokacak kelimeler kullanmamasını teminde dirayet ve maharet göstereceksin ve fevkalâde bir hal zuhur ederse bana şifre ile malûmat vereceksin, dedi. Ve Niyazi Beye de bu hususta talimat verdiğini ilâve etti.

Ertesi gün sabahın saat sekizinde Galata rıhtımına yanaşmış olan Bingazi vapuruna girerken teşyie gelen halkın sayısı on bini geçiyordu. Alkışlar arasında kalkan vapurun direğine en büyük kumandan bayrağı da çekilmişti. Koca vapurda üç kişi idik. Kahraman-ı Hürriyet kolağası Niyazi Bey, yüzbaşı Resneli Osman Bey ve ben...

Vapurun hareketinden sonra lostromo yanıma geldi, bahşiş istedi. Âdetmiş... Kaç kuruş dedim. İki mecidiye dedi. O zamanın gümüş mecidiyesi büyük bir kıymetti. Bende iki mecidiye bulunmadığı gibi Niyazi Bey de biraz sıkı olduğu için ondan para almak da biraz müşküldü. Arkadaşlara bir sürpriz yapmış olmak için merhuma, hoşuna gidecek bir hikâye uydurmaya karar verdim. Hemen yanına giderek: «—Görüyor musun vapurun direğine müşir bayrağı çekmişler. Bunun için bahşiş vermek lâzım. Zannedersem beş altın imiş...» deyince şaşırdı: «— Ben nereden veririm,

Meşrutiyetin İlk günlerinde «Kahraman-ı Hürriyet» Niyazi Bey.

(Politika onu tatmin etmiyecek, emekliliğini istiyecek, memleketine çekilecek, fakat zalim ve haksız bir kurşunla ölecektir.)

devlet versin,» dedi. «— Devlet kolağası için bayrak çekmez. Fakat millet sana öyle bir kahramanlık pâyesi vermiş ve o nazarla bakmış, İstersen söyliyeyim indirsinler!» deyince yumuşadı. «— Ayıp olur, kalsın» dedi, beş altını verdi. İki mecidiyesini bahşiş verdim, gerisini de sakladım. Avdette arkadaşlarımıza ziyafet verdim ve kendisini de davet ettim. Yemekten sonra kendisine teşekkür edince hem kızmış ve hem de memnun olmuştu. Arkadaşlar arasında daima lâtife mevzuu olurdu.

Mudanyaya geldiğimiz zaman bütün Bursa halkını orada bulduk. Kaymakam şâir Faik Âli Bey başta olmak üzere mutantan bir istikbâl merasimi yaptılar. Donanmış trenlere kadar merhumu omuzlar üzerinde taşıdılar. Trenin vagonları bayraklarla, çiçeklerle donanmıştı.

Muzikalar, davullarla bizi istikbâl ve teşyi edenlerin alkışları arasında hareket eden tren bir saat sonra Bursaya geldi. Buradaki istikbâl Mudanyaya benzemiyor. Bayraklarla donanmış olan koca Bursa şehri yerinden oynuyordu. Hürriyet kahramanını görmek için istasyona kadar gelen ve istasyondan şehre kadar yollara dizilen halkın alkışları arasında şehre nasıl girdiğimizi tasavvur edemiyorum. O zaman Bursa Valisi Prevezeli Azmi Beydi. Mektupçusu da şâir Hüseyin Siret Beydi. Gece öyle parlak merasim yaptılar ve şehri meşalelerle öyle donattılar ki ne kendileri uyudular ve ne de bizi uyuttular. Zavallı Niyazi Beyin nutuk söylemek için balkonlardan avazı çıktığı kadar bağırması yüzünden ağzı kurumuş ve sesi kısılmıştı.

Ertesi akşam verilen umumî ziyafette bütün memleketin eşrafı, hanedanı, hükûmet erkânı bulunduğu gibi, hahamhane, patrikhane mensupları da bulunuyorlardı.

Başta fırka kumandanı olmak üzere ordu erkânı da sofrada hazırdılar.

Her mesleğe ve mezhebe mensup kimseler nutuklar verdiler. Son nutkunu Vali bitirdikten sonra sıra Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Beye gelmişti. Daima elinde taşıdığı koca kamçısını masaya vurarak öyle bir hatip kesilmişti ki alkış tufanından, biz yanında bulunanlardan başka kimse bir şey anlamıyor, kendisi de coştukça coşuyor. Âdeta göklerde ve semalarda uçuyordu. Bereket versin ki halk her ağzının açılışında ve kapanışında alkışladığı için hürriyetin yalnız ve yalnız Resne dağlarında çıkan bir avuç kahramanın kahramanlığı sayesinde kazanıldığını telkin eden ve hürriyet kahramanlığını da üçüncü orduya inhisar ettiren sözleri umumun nazarını çekmemekte, fakat bu sözler Vali ile kumandanı düşündürmekte idi.

Gece yarısından sonra istirahat için odalarımıza çekildiğimiz sırada idi ki Hareket ordusu kumandanı merhum Mahmut Şevket Paşadan bir şifre geldi. Hallettim. «Anadoluya yapacağınız seyahati

Niyazi Bey, Sultan Hamid'e Meşrutiyetin ilânı için Üçüncü Ordunun ısrarlı müracaatlarını fiilî hareketle kuvvetlendirmek için dağ'a çıktığı zaman, bir geyik bulmuş, bunu ihtilâlin uğuru sayarak yanına almış, ehlîleştirmiş, Meşrutiyet ilân edildikten sonra da her gittiği yere götürmüş, geyiğin resmi sadece kendi gazetelerimizde değil, yabancı basında da çıkmış, meşhur olmuştu. Hattâ geyik için bir de «marş» bestelenmiş, bu marşın mekteplerde çalınması ve söylenmesi üzerine, Dersim mebusu Lûtfi Fikri Bey, bir de takrir vererek, Maarif Nazırından izahat istemişti... Yukarıdaki klişe, Niyazi Beyi, arkadaşları ve geyiği arasında göstermektedir.

(Sonu, kanla kapanacak en sert ve haşîn hâdiselerde bile, mâsum inanışlar, insan ruhu için kaçınılmaz ihtiyaçtır...)

tehir etmeniz ve bazı mühim meseleleri müzakere etmek üzere hemen İstanbula hareket etmeniz icap ettiği için sizi almak üzere yarın Mudanyaya gelecek olan Bingazi vapuriyle İstanbula hareketinizi rica ederim.» diyordu.

Hürriyet kahramanının bütün arzuları suya düşmüş, vilâyetlerden gelen davet telgraflarına icabet ihtimâlleri kalmamış olduğu için birdenbire karar verdi: «— Benim hakkımda yapılan bütün bu nümayişleri çekemediler, kıskandılar. Ben İstanbula gitmiyeceğim. Millet mademki beni istiyor, ben Anadoluda seyahat edeceğim!» dedi.

Müşkül duruma düşmüştüm. Buraya kadar çok temiz geçen bu sevgi nümayişlerinin tadı damağımızda kalmak şartiyle dönmek doğru olacağını nasıl söyliyebilir ve nasıl vazgeçirebilirdim?

Yüzbaşı Resneli Osmanla istişare ettikten sonra, yanına girdik. Güya Osman Beye hitab ederek dedim ki: «— Hareket ordusu kumandanının emrine muhalefet bir nevi isyan olur. Binaenaleyh işi tatlıya bağlamak lâzım. Ben gelen bu telgraftan şunu anlıyorum. Mutlaka İstanbulda daha mühim bir mesele zuhur etmiş olacak ki müzakere için Niyazi Beyi çağırıyorlar. Belki de Harbiye Nâzırı yapacaklar. Ben Niyazi Beyin yerinde olsam derhal İstanbula hareket ederim. Müzakereleri bitirdikten sonra yine tekrar buralara gelirim. Ne vilâyetler kaçıyor ve ne de millet!...» Sözlerim hoşuna gitti: «— Hemen telgraf çek, yarın hareket ediyoruz,» dedi.

Ne yazık ki dönüş o kadar parlak olmadı. Bununla beraber Bingazi vapurunun lostromosuna verilecek bayrak çekme merasimi için iki mecidiye yerine beş altın da esirgenmedi. O paralar da mükemmel surette kendi huzuriyle harcandı.

Kahraman-ı Hürriyetin Bursa seya-

«Kahraman-ı Hürriyet» Niyazi Bey kimdir?

Niyazi Bey, 1873 de, Makedonya'nın bugün Yugoslav sınırları içinde kalmış olan Resne kasabamızda doğdu. 1896 da, Harbiyeyi bitirdi. 1897 Türk-Yunan harbinde Alasonya cephesinde on sekiz arkadaşı ile bir kaleyi zaptederek iki derece birden terfi etti. O tarihten 1908'e kadar, Bulgar-Sırp-Yunan-Ulah çeteleriyle savaşan avcı taburları içinde hizmet etti. 1907 de, Rumelindeki genç zabitlerle birlikte Meşrutiyet hareketine katıldı. 1908 senesi 9 haziranında, ve Kolağası (ön yüzbaşı) rütbesinde iken taburu ile Resne dağlarına çıkarak Sultan Hamid'e isyan etti. 10 Temmuz 1908 de İkinci Meşrutiyetin ilânı ile dağdan indi. Enver ve Eyub Sabri Beylerle «kahraman-ı hürriyet» **ilân edildi. Rütbesi binbaşılığa yükselmişti. Kendisine teklif edilen vazifeler ve rütbeleri reddetti, istifa etti, hattâ tahsis edilen tekaüd maaşını da kabul etmedi, memleketine çekildi, sâkin bir hayat sürmek arzusunda idi. Fakat, vazifesi sırasında mücadele ettiği komitacılar, bir suikasd sonunda, 1912 senesinde öldürdüler.**

Şehid edildiği zaman, kırk yaşında idi. Çok saf, tertemiz, fedakâr bir vatanperverdi. Yakın arkadaşı Eyub Sabri Bey «— Cesur olduğu nisbette merhametli idi. On dokuz kişilik bir Bulgar çetesini imha ettiği gün ağladığını hatırlarım.» **der. Safhalarını bu sütunlarda gördüğümüz** ilk ve son **memleket seyahatinden anlaşıldığı üzere, orijinal şahsiyetinin ve hattâ tavır ve hareketinin memlekette yarattığı alâkayı çekemiyenler ve kıskananlar da olmuştur. Niyazi Bey politikcı değildi amma, politikanın aşırı hassasiyeti ve vehimleri, onun da yakasını bırakmamıştı!**

Bu fıkradaki klişesi, kalpağı üzerinde «Vatan Fedaisi» **yazılı dağdaki kıyafetidir.**

****

hati Anadoluya ilk ve son seyahati oldu. Nur içinde yatsın.»

*
* *

Niyazi Bey İstanbula döndükten sonra seyahatine hangi sebeblerle devam edemediğini araştırmak istedi. Aşırı saf ve temiz yüreği, ileri sürülen sebeblere onu inandırdı. Niyazi Beyi, İmparatorluğun o ayları yolculukla geçirecek uçsuz bucaksız ülkelerinde «Hürriyetin sembolü» olarak göstermek istemiyenler, acaba sadece şöhretini çekememek ve kendisini kalblerden silmek için mi yarı yoldan çevirmişlerdi?

«Kahraman-ı Hürriyet», yolculuğunu yarıda bıraktıran sebeblerin üzerinden aylar geçmesine rağmen, olduğu yerde kaldığını görünce, kırıldı... Bu kırgınlık, daha sonra ortaya çıkan ve Meşrutiyetin bilhassa manevî liderlik tahtına oturmak arzusunda olanların beklediği netice idi. Sabırla beklediler ve umduklarını da buldular: Niyazi Bey, Mebusan Meclisinin heyecanlı bir celse sonunda kendisine tanıdığı imtiyazları reddetti, emekliliğini istedi, hattâ bağlanan emekli aylığını da çok buldu, almadı. Bütün bu feragatlerinde tamamen samimî idi. İstanbul artık onu sıkıyordu. Bizansdanberi, çeşitli siyasetlerin kapanıp açılmasına alışmış büyük şehrin havasında, hattâ eski dostlarını bile tanıyamaz olmuştu. Yeni rejimle beraber yeni bir ihtiras ve mevki yarışı, perde önünde ve arkasında devam ederken O, yüreğinde Rumelinin hasreti, doğduğu beldeye doğru yola çıktı. Elindeki para ile bir küçük çiftlik satın almıştı. Arzusu, emeklerini unutturarak köşesinde yaşamaktı. Fakat biliyoruz ki, bu mütevazi arzuyu bile felek ona çok gördü: Eski bir kini bahane eden komitecilerin kurşunları, huzur getirmemiş bir şöhretin bedeli oldu, şehit edildi...

Ne mutlu Türküm diyene

(Kendi el yazısı ile)
ATATÜRK

TÜRK ŞECERESİ

(Şecere-i Türk)

Yâdigâr Han Oğlu Ebûl' Gazi Bahadır Hanın ölümsüz eseri

— 2 —

Oğuz Han'a kadar bölümünü birinci sayımızda gördüğümüz **Türk Soyu**'nu, Ebül'Gazi Bahadır Han'ın ölümsüz eseri TÜRK ŞECERESİnde araştırmıya devam edelim:

Oğuz Han'ın veziri Uygur Aksakallı'larından **(bilginlerinden)** Arkıl Hoca vardı. Oğuz Han, millet ve devlet işlerinde daim ona danışırdı. Bilgili, merd, tecrübeli kişi idi. Oğuz Han ölümsüzlüğe karışıp gidip yerine Gün Han geçince, Arkıl Hocaya dedi ki.

«— Babam ulusun işlerinde seninle danışırdı. Beni de öz sözünden ırak koma.»

Arkıl Hoca şu öğüttte bulundu:

«— Baban yüz altı yıl hüküm sürdü. Hiç bir yazın sıcağında gölge altında, hiç bir kışın soğuğunda evinde uyumadı. Yiğitlikler ardında koşup nice yurtlar elde etti. Siz altı kardeş ve sizlerden doğacak birlik olursanız bu güzel yurtlar hep elinizde kalır. Eğer aranızda dirliksizlik çıkarsa değil bunlar, Atalardan kalanlar da elden gider. Siz altı kardeşsiniz. Hepinizin dörder oğlu var. Demek ki otuz edersiniz. Dünya malı hırslıdır. Korkarım ki aranıza düşmanlık girer. Ben derim ki sürü ve mal, bütün varlık onların olsun. Adları, lâkabları, mühürleri bulunsun. Cömertlik kalbleri kazanan akıl yoludur.»

Kurultay kuruldu. Büyük küçük herkes toplandı. Oğuz Hanın yurdu, serveti bölüşüldü. Gün Han, Oğuz Hanın yaptırdığı altın evin sağına ve soluna altışar çadır kurdurdu. Sağ tarafına kırk kulaç boyunda bir de ağaç diktirdi. Bunun başına altun tokok **(top)** taktırdı. Sol tarafına da gümüş... Han'ın emriyle Bozoklar dolu dizgin koşup altın top'a, Üç Oklar gümüş top'a nişan aldılar. Şölen kırk gün kırk gece sürdü. Koca yurtta birbirine kırgın, içi gocunan kimsecik kalmadı. Mutluluk içinde idi.

Gün Hanın çocuklarının adları Bayat, Alka, Kalır, Ula; Ay Hanınkiler; Yazır, Yabır, Dudurga, Döğer; Yıldız Hanın oğulları Avşar, Kırnık, Beydili, Karkın; Gök Hanın oğulları Bayındır, Bacun, Cavuldar, Çepni; Dağ

Doğu Türkistandaki kazılarda Profesör Thomson'un bulduğu vesikalar.
(Türk destanlarının, Yunan Mitolojisi gibi sadece «masal» olmadığını ilmin önünde isbatlıyan gerçek tarih.)

Doğu Türkistandaki kazılarda dört tekerlekli, çift çekecek hayvanlı ve Batı'nın GOL ARABASI dediği arabaların motifleri.

(İklimler değişince, medeniyetler de toprağın altında kalmış. Oralar bizim iken, bastığımız toprağın altını araştırmamışız. Şimdi de Ruslar, konuşmak istemedikleri «Türk Medeniyeti» ni anlatan ne var ne yoksa, hepsine düşman ve hepsini küllemiye çalışıyorlar!..)

Hanın oğulları Salur, İmer, Alayunt, Örger; Deniz Hanın oğulları Eğdir, Beydur, Avar, Kanık adlarını taşıyorlardı.

★ **İLHAN'A KADAR :**

Gün Han, yetmiş yıl ulusuna başbuğluk ettikten sonra göçtü. Dünya evinden ayrılmadan yerine, Kurultayı toplamış, Ay Han'ı Hanlık yerine oturur görmüş, rahatlıkla gözlerini kapamıştı. Ayhan'ı Yıldız Han, Yıldız Han'ı Menkili Han, Menkili Han'ı Deniz Han'ın önderlikleri kovaladı. Hepsi, hakkı seven, adalet ve bilgiye değer veren, yurtlarını dirlikli, esenlikli, mutlu yapabilmek için didinen öz kişiler idiler. Deniz Han, altmış yıl Hanlık etmiş, ihtiyarlığın kapı çaldığını ve eski gücü ile ulusuna hizmet edemediğini görünce, Han yerinde genç ve değerli bir kişinin oturmasını istemiş, kendi gönül isteği ile çekilmiş, özünü Tanrıya kulluğa vermiş, civan oğlu İlhan'ın Türk ulusunun başına geçtiğini görmenin iç ferahı içinde gelinmez illere göç etmişti. Bu beş hanın hanlığı süresince ne ulus, ne yurt dert yüzü görmedi.

★ **İLHAN, SAVAŞLAR, ERGENEKON'a ÇEKİLME :**

İlhan Moğul yurduna Hakan olunca, Tatar yurdunda da Sevinç Han hüküm sürerdi. İkisi de aynı yaşta idiler. Aralarında vuruşmalar başladı. Tüm İlhan üstün gelirdi. Sevinç Han, Kırgız Hakanına değerli armağanlar gönderdi, onu kendi tarafına aldı. Dedi ki: **«— Bu Moğulların okunun ötmediği, kolunun yetmediği dünya yüzünde bir yer kalmadı. Biz bunları yoketmezsek onlar bizi kırıp geçirecek. Elele olalım, öç alalım.»** Kırgız Hanı da öyle olsun dedi. Moğullar üzerlerine bütün düşmanlarının birden geldiğini görünce çadır ve sürülerini bir tarafa yığıp çevresine hendek kazdılar ve beklediler. Sevinç Han geldi. Vuruş başladı. On gün cenk oldu. On gün de Moğullar üstün geldiler. Sevinç Han bunun üzerine bütün Han ve Beyleri toplayıp dedi ki: «— Eğer hile ile bunları yenmezsek bizi bitirecekler. Kaçış oyunu yapalım...» Mallarını olduğu gibi bırakıp tam ağarınca kaçışa başladılar. İlhan'ın askerleri malı bölüşe girişince birden geri dönüp savaşa girdiler. Moğulların ardını sardılar. Çadırlar bir arada olduğundan erkek, kadın, çocuk hiçbir Moğul kurtulmadı. Böylelikle dünyada Moğul kalmadığını sandılar.

Sevinç Han Moğulu vurduktan sonra memleketine çekilmişti. İlhanın oğulları bu savaşta ölmüştü. Ancak en küçüğü olan Kıyan kalmıştı. Kıyan o yıl evlenmişti. İlhanın kardeş oğlu olan Nököz de Kıyan'la aynı yaşta idi, o da o yıl evlenmişti. Bunların ikisi de, karılarıyla beraber savaşın başladığı gün, en önde vuruşuyorlardı. Sevinç Hanın askerlerinin önüne düşmüşlerdi. Arkalarındaki ezginliği görünce, dağlar arasında kimselerin gözünün göremiyeceği bir yer aradılar. Ya-

Ergenekon ve Ziya Gökalp

Türk Milliyetçiliğinin unutulmaz adı Ziya Gökalp, Ebül'Gazi Bahadır Hanın TÜRK ŞECERESİ'nde, bu sahifelerdeki gibi anlattığı ERGENEKON'u şöyle şiirleştirmişti:

Oğuz Han'dan sonra Hanlar
Kazandılar yüce şanlar,
Bilinmek için bu hoş anlar,
Şehnâmedir sorağımız,

Yıllar geçti, bir ân geldi,
Türk tahtına İlhan geldi,
Sağdan, soldan düşman geldi,
Kurulmuştu tuzağımız.

Verilmedi bir dem soluk,
Kanlar aktı oluk oluk,
Öldü bütün çoluk-çocuk,
Han, Bey, Çeri, Uşağımız

Yalnız Nököz ile Kıyan
İki kızı alıp yayan,
Bir sarp dağa attılar can
Bunlar oldu kaçağımız.

Dağdan dağa hep gizlice,
Yürüdüler beş-on gece,
Bir tan vakti gayet ince,
Bir iz oldu uğrağımız!

Bu iz yolu çok uzattı,
Sonra Alageyik çattı,
Bir dik yardan bizi attı,
Kanadı her bucağımız!

Bir de baktık yeşil bir bağ
Her tarafı bir yüce dağ,
Geniş, fakat sıkı bir ağ,
Dedik ne hoş bu ağımız!

Alageyik çayır yerdi,
Yavrusunu emzirirdi,
Bizi gördü meme verdi,
Oldu ana kucağımız!

Dört yüz sene burda kaldık,
Geyik arttı, biz çoğaldık,
Çıkamadık, işe daldık,
Pek şenlendi, konağımız!

Elma, erik çoktu yedik,
Demir bulduk, örs işledik,
«— Bir gizli yol bulsak..» dedik
Dağ delerdi bıçağımız!

Kurt'tan hâli iken bu yurt,
Birgün peydâ oldu bir kurt,
Bir geyiğe attı avurt,
Gördü çoban yamağımız!

Kurt bir delik buldu, gitti,
Bir demirci takib etti,
Ocak yaktı, taş eritti,
Açıldı yol kapağımız!

Büyük sevinç, büyük müjde
Bayram yaptık kentte, köyde,
Torun, oğul, baba, dede,
Büyüğümüz, ufağımız!

Demirciye Bozkurt dendi,
Han tanıldı, taç giyildi,
Yoldan önce kendi indi,
Sağ elinde bayrağımız!

Börteçine kurdun adı,
Ergenekon yurdun adı,
Dört yüz sene durdum hadi,
Çık, ey, yüz bin mızrağımız!

Oldu sana Kaf bu eşik,
Tarih kaldı delik, deşik,
Artık yeter bu taş beşik,
Oldu körpe yatağımız!

Uzaklarda hoş ülkeler,
Issız yurtlar seni bekler,
İşte Kıpçak, işte Kaşgar
Tâ karşıda Gök-Dağ'ımız!

(Önümüzdeki sayı, Ebül'Gazi Bahadır Hanla Ziya Gökalp, biri nesir, biri şiir, Ergenekon'u anlatmıya devam edeceklerdir.)

****

ban koyunlarının çıkabildiği ince bir taş yoldan, sarp dağların içine düştüler. Yalçın kayalı boğazlardan atlıya atlıya, ancak bir deve ve bir keçinin güçlükle geçebileceği, yukarısı başı dumanlı dağ, altı gürül gürül su akan bir boğazı yedi günde geçip, yedi günde de tepelerden inip, üzeri çeşitli otlarla kaplı, her türlü hayvanın yaşadığı, pınarların kaynaştığı geniş, göz alabildiğine geniş bir düzlüğe geldiler. Hemen yere kapanıp Tanrı'ya dua ettiler, şükürler kıldılar. Kışın mallarının etini yerler, derilerini giyerler, yazın sütünü içerlerdi. Oraya ERGENEKON adını verdiler. ERGENE'nin anlamı «bir dağın kemeri, oturduğu yer», kon'un anlamı da **diklikti**. Bulundukları yer, gerçekten, çevrenin en ulu dağının düzlüğü idi. Tanrının kendilerini ulaştırdığı yere en güzel adı, bulmuşlar, koymuşlardı.

★ — **DÖRT YÜZ YIL SONRA :**

Kışın mallarının etini yer, derilerini giyer, yazın sütünü içerlerdi demiştik. Bu yaşama onların sadece çoğalmalarını sağlıyor, amma dedelerinin mutlu günlerinin özlemini yüreklerinden çıkaramıyordu. İlhan'ın küçük oğlu olan Kıyan'ın anlamı **dağdan yıldırım hızıyla inen sel** demekti. İlhan, küçük oğluna bu adı neden koymuştu? Bilinmez... Yalnız ki, Kıyan, taşıdığı ada lâyık bir yiğitti. Nököz'le Kıyan'ın evlâtları öylecesine çoğaldılar ki, soysopa göre onlara ayrı ayrı

(oymak = Orok) adı verilmek gerekti. Daha sonra Arablar, **Irk, Urûk** kelimelerini, Türklerin bu OROK deyiminden aldılar. Çünkü Halife Ömer zamanında, Türk Ana Vatanına gelen Arab din bilginlerine, Türkler, soy sopa verdikleri önemi anlatmak için onlara: **«— Hangi Orokdansın ki böyle yüce lâf edersin?»** diye sorarlardı. Kıyan ve Nököz'ün dördüncü kuşaktan sonraki Orok'ları da, birer «büyük aile» anlamına «OYMAK»lara ayrıldı.

Aradan dört yüz yıl geçmişti. Öylecesine çoğalmışlardı ki, oralara sığamaz olmuşlardı. Yaşlılar bir araya geldiler. Dediler ki:

«— Atalarımızdan dinlerdik ki, çevresinde yaşadığımız bu illerin ötesinde, bizim asıl yurtlarımız vardır. Tatar baş olup cümle düşman üzerimize çullanmış, bizi alt etmiş, kırmış, yurdumuzu almış. Tanrıya şükür şimdi çoklukuz. Düşmandan korkup dağa kapanacak halde değiliz. Bir yol bulun bu dağdan göç edip çıkalım, bize dost olanla görüşür, düşman olanla güreşiriz.»

Herkes bu düşünceyi doğru buldu. Kamutayın onayladığı düşünceyi yürütmek için, cümlesi yollara düştü. Ne çâre ki, bir yol bulamadılar. Kurultayda dertleşirken bir demirci söz aldı:

«— Bir yer bilirim ki, orada demir madeni var. Eritir, kendimize yol açarız. Yeter ki bu ülkü yüreğimizi demiri eritecek ölçüde doldurmuş olsun..» dedi. Gözler ışıldadı. Herkes gücünün erdiği kadar odun topladı, önce bu odunlar, dünya yüzüne o insanların buluşu olarak gelen kömür hâline getirildi. Bir sıra odun, bir sıra kömür konuldu. Dağın böğründeki çatlağa istif edildi. Dokuz yüz sığır, dokuz yüz devenin derisinden koskoca körükler yapıldı. Dağın sağına da, soluna da bu odun ve kömürler kümelendi. İhtiyarlar da ellerini açıp Yüce Tanrı'ya yakardılar ve en yaşlısı, gözü nemli, yüreği dertli odunu ateşledi.

Tanrı Türk'ü korumuş, demir erimeye başlamıştı. Odun, kömür yığınları hep tazelenerek, tüm uruklar başında nöbet tutarak, genç kızlar kurtuluş destanı okuyarak, günler geçti. Demir bir devenin geçeceği kadar eridi. Sevinç, dağı taşı inletti, yol açılmıştı. O ayı, o günü, o saati belleddiler. Hâlâ bu günü getiren her yıl, Türkelinde kutlanır. Şöyleki: Her oba'da en yaşlı kişi bir demir parçasını ateşte kızdırır, örs'ün üzerine kor, çekiçle vurur: **«— Zındandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün, bu ışıklı gündü...»** derler, oyun oynarlar, kımız içerler.

Ergenekondan çıktıkları zaman Moğulların Hakanı, Kıyan neslinden ve Korlas uruk'undan Börteçine idi. Bütün oymaklara elçiler gönderip, Tanrının dirliği ile Ergenekon'dan geldiklerini bildirdi, **«Haydi, bir bayrak altına..»** dedi. Gelenleri selâmladılar, bağırlarına bastılar, gelmiyenleri kırdılar, geçirdiler, bütün oymaklara baş oldular. Ben Hive Hanı Ebül Gazi Bahadır Han dilerim ki, dünya üzerinde Türklük var oldukça tüm yeni kuşaklar bu öz günü unutmasın, onu kutlasın, demiri dünya yüzünde ilk eritenlerin ve kendilerine kurtuluş yolu, dünyaya önderlik yolu açanların kendi ataları olduğunu yılda bir kez hatırlasın ve yüreğinde aynı şavkı, aynı ateşi duysun..»

(Önümüzdeki sayı, Kazvinli Hoca Reşid'in anlattıklarını dinliyeceğiz.)

Pamir yaylâğında Kırgızların hasadı... Bir tarafta karlı dağlar, yamaçlarda zümrüt ovalar.. (Kat kat medeniyetlerin yeşerdiği Ata toprakları üzerinde son ırkdaşlar...)

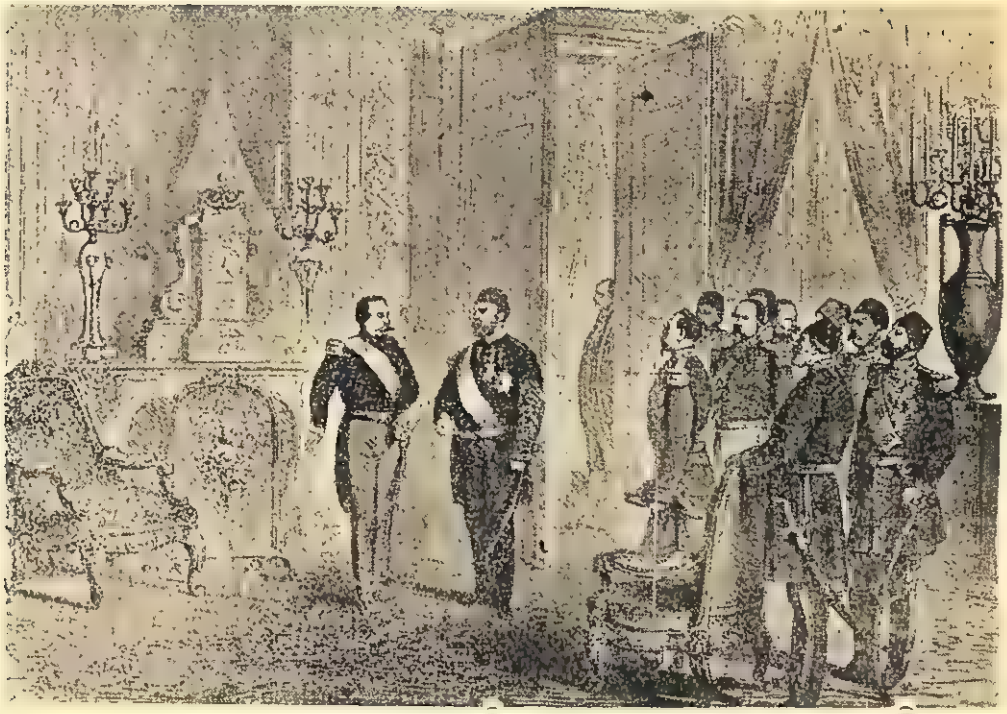

Sultan Aziz, Paris'te, Elise Sarayında, Üçüncü Napolyon'la beraber.
(Gördüklerini kendi geniş, bâkir hazineleri sonsuz, bir çağ medeniyetine ulaşabilme için bütün şartları mevcut devletinde neden istemedi? Bir sual ki, içinde İmparatorluğumuzun kaderi var!..)

Sultan Abdülaziz, 97 sene evvel Paris'te neler görmüştü?

Sultan Aziz, 1867 senesi 21 Haziran Cuma günü, öğle namazından sonra Fransa seyahatine başlamak üzere İstanbuldan ayrılırken, sadece, aynı dünya üzerinde yaşıyan insanlardan birisi olarak, bir başka devletin itibar ve saygı görecek misafiri olmanın duygusu içinde mi idi? Ne olurdu da, Osmanlı Padişahlarının otuz ikincisi ve İmparatorluğumuzun tek hâkimi olan bu haşmetli ve karşısındakine hürmet telkin eden insan, dönüşünde, tarihe karşı vazifesini tamamlamak için hissettiklerini, düşüncelerini, duygularını, hasretlerini, hicranlarını, gıbtalarını, imrenme ve iğrenmelerini, samimî, yürekten, olduğu gibi anlatabilseydi...

Sultan Aziz'in Avrupa seyahati tarihi olan 1867 de, dünya üzerindeki beş büyük ülkeden birisi ve hattâ yine de en büyüğü ve haşmetlisi, Biz Garb Türklerinin kurduğu OSMANLI DEVLETİ idi: İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika ile beraber, dünya eğemenliğini paylaşıyorduk: 1839 da, Sultan Aziz'in ağabeyisi Sultan Abdülmecid zamanında Tanzimat'ı, yâni, devlet varlığını çağ anlayışına göre kanunların düzenine veren yenileşmeyi kabullenmiştik: 1854 de, Tanzimat düzenlemesi daha on beş yaşında iken, Fransa, İngiltere ve İtalya ile birlikte, Ruslara karşı Kırım Savaşını yapmış, kazanmıştık. 1856 da Pariste imzaladığımız anlaşma ile Osmanlı ülkelerinin tamlığı ve bütünlüğünü, Batının iki büyük devleti, Fransa ve İngiltere, bizimle birlikte koruyorlardı. Mustafa Reşid Paşa, Mehmet Emin Âli Paşa, Keçeci

Zade Fuad Paşa gibi Tanzimat devrinin iiç saygıdeğer Baş'ı, ülkelerimizde kökten ve geniş sonuçlu himmetlere girişmişlerdi. Ordumuz, Hüseyin Avni Paşanın emeğiyle Avrupanın en üstün kara kuvveti olmuştu. Donanmamız, Akdenizde, İngiliz deniz kuvvetlerinden sonra en kudretli filo idi. Mithat Paşa gibi, son yüz yılın eşsiz idarecisi ve ıslâhatçısı, Tuna Vilâyeti adını taşıyan ve bugünkü bütün Bulgaristanla, Yugoslavya'nın bir parçasını içine alan geniş topraklarda, yedi yıl içinde öyle neticeler almıştı ki, bu himmetin bütün imparatorluğumuza yayılması halinde, kendisine «*Hasta Adam*» denilen Osmanlı Devletinin hayatlılık ve çağa erişme ümidi, bir hayâl olmaktan pekâlâ çıkabilirdi. Her tarafta derlenme, toparlanma havası vardı, geniş sınırlarda alışılan düzensizlik olayları bile durmuşa benziyordu.

Avrupa'da ise, İngiltere'de Viktorya Asrı denilen refah ve zenginlik, Fransada, akrabası Bonapart'ı hatırlatmak için «ÜÇÜNCÜ NAPOLYON» unvanı ile İmparatorluğunu ilân eden Bonapart sülâlesinin yeniden başlamış iktidarı vardı. İtalya'da eğemenliğini kuran Üçüncü Napolyon, Meksika işlerine el atmış, Doğu'da Fransız nüfuzunu yüceltmek için Sultan Azizle yakın dostluk kurmuş ve eninde sonunda, Padişahı 1867 de açılacak Paris Milletlerarası sergisine «*şeref misafiri*» olarak davete muvaffak olmuştu. Bu neticede, Sultanın büyük bir Avrupa seyahati ile «*dünyayı görüp anlaması ve kendi ülkesini de o zamana uydurması ümidini taşıyan*» Âli ve Fuad Paşaların perde arkası didinmelerinin hissesi çoktu.

★ — «*HİÇ BİR ŞEYE HAYRET ETMEZ GÖZÜKMEKTE İNAD EDİYORDU...*»

Sultan Azizle beraber yolculuğun en güç tarafını, o tarihte Hariciye Nâzırı olan Fuad Paşa üzerine almıştı. Nitekim, memlekete, sayısız vak'aların üzüntüsü ile dönen bu kıymetli insan, aziz dostu Âli Paşaya:

«— *Bu seyahat beni öldürdü. Neler çektiğimi bir ben, bir Allah bilir. Gidip bir müddet başımı dinlemezsem öleceğim.*» demiş, gerçekten de aşırı heyecan ve yorgunluk, zayıf bünyesini sarsmış, Âli Paşanın ısrarı ile dinlenmiye gittiği Fransanın Akdeniz kıyısı dinlenme şehri Nis'de ölmüş, memlekete cenazesi getirilmişti.

Fuad Paşanın, Âli Paşaya 47 gün sür-

1867 Paris Milletlerarası sergisinde Tantardini'nin meşhur «Esir cariye» heykeli.
(Sultan Aziz, onu da gördü: Batı'da o tarihte, esir pazarları kapanmıştı. Bizde de öyle... Fakat güzel sanatların, heykel ve tablo halinde hayatı gözlerin dikkatine sermesi gerçeğinin Osmanlı ülkesinde de yeri olmasını, Esir Pazarlarını kaldırmak kadar hayırlı ve zarurî olduğunu düşünmüş mü idi? Memlekete dönünce, kendisinin tunçdan 1/2 ebadında bir heykelini yaptırdı ki, hâlâ, Topkapı müzesindedir!...)

müş olan ve Paris, Londra, Berlin, Viyana gibi, en ileri Batı merkezlerinde geçen yolculuklarının neticesini anlatan şu cümleleri, ne kadar mânâlıdır:

«— Padişah, hiç bir şeye karşı, hayretini, hattâ aşırı alâkasını göstermedi. Aslında ruhunda ve kafasında derin izler bıraktığına şüphe olmıyan hâdise ve eserlere karşı bile kayıtsız, tabiî durdu. Bu inad, bir taraftan da hoşuma gitmiyor değildi. Çünkü Ben, Padişahın memleketimizde görmediği eserler, hâdiseler, hayat nizamı karşısında hayret ve taaccübünü, hattâ hayranlığını aşırı derecede izhar etmesinden endişeli idim. Çünkü biliyordum ki, her tarafta, Padişahın gözlerini kamaştırmak için ellerinden gelecekleri yapacaklardı. Nitekim öyle oldu. Fakat Hünkâr, şahsına ve sülâlesine hâs o gurur ve istiğnâ ile sâkin, vakur ve ciddî idi. Bu istiğnâ ve alâkasızlık öyle bir hâl aldı ki, bu sefer de, seyahatten elde etmek istediklerimizden hiç birisinin tahakkuk etmemesi ihtimâlinin acısı ve endişesi içinde kaldım. Allah ömür verirse, bir daha, bir Padişahla memleket haricine seyahate çıkmam.»

★ — *YENİ BİR DÜNYANIN ÖNÜNDE :*

Hakikatte ise, saltanat devresinde ilk defa Batı âlemine bu kadar uzun seyahate çıkan Osmanlı Padişahı Sultan Aziz için Avrupa, sadece coğrafyanın ayırdığı bir başka ülke değildi: Kelimenin mutlak anlamı ile BİR BAŞKA DÜNYA idi.

Acaba Sultan Aziz, eğer kendisinin, gelenekler ve örflerle tek başına hâkimi olduğu bu uçsuz bucaksız ülkelerde, gördüklerinin benzerlerini yapamazsa, devletinin de, ve onun başında olan Hanedânının da düşme tehlikesiyle karşıkarşıya olduğunu anlıyabilmiş mi idi? Buna evet diyebilmek için sebepler var... Meselâ dönüşünde, Viyanadan ayrıldıkları zaman Fuad Paşaya:

«— Paşa... Memalik-i şâhânemizin bu gördüğüm yerlere benzemesi için neler yapmak lâzım ise yapmamız icab ettiğini bana niçin söylemediniz? Siz ki, buraları müteaddid def'alar gördünüz. Ubudiyetiniz bunu mu icab ettirirdi? Sedakatinizden beklenen hakikatleri aşikâr olarak söylemek değil mi idi?» diye sormuş, Padişahın hem böyle söylediğini, hem de «hukuk-u şâhâne» sinden, halk ve memleket namına fedakârlık icab ettiği zaman, bunu kendisi verse de, Sarayın çevresindeki zümrenin şiddetle karşı koyacağını, hattâ Tanzimatın bile tehlikeye düşeceğini bilen Fuad Paşa:

Sultan Aziz, 1867 Milletlerarası Paris sergisini dolduran Fransız Milleti içinde, erkeğinin yanında, yukarıdaki klişede görülen kıyafeti ile yer alan Fransız kadınını da gördü.

(Ve, acaba, kendi ülkesinde, kafes ardında ve çarşaf içinde, umumî hayatın dışında kalmış milletinin kadınlarını hatırladı mı? Bir yetiştirme, kültür, eğitim politikası olmadan, olayların zoru ile sokağa fırlıyacak bu kadınların, evde kalması veya hayata girmesi farkının hiçden ibaret olabileceği, bu gerçeğin de kendisine vazifeler verdiğini düşündü mü?)

«— Şevketmeâb... Şeref verdiğiniz bu memleketlerin saadet ve refahı, yapılmakta olan işlerin müşavere ve mürakabe ile ifasını temin eden Meclislerle mümkün olmaktadır. İrade-i şâhâneleri bir gün şerefsüdûr olursa, inşaallah, devlet-i âliyyenizin de aynı refah ve saadete isâli mümkün olur.» demişti. Nitekim aradan seneler geçecek, o zamanki adı ile «talebe-i ulûm»,

bugünkü deyimi ile «Yüksek Tahsil Gençliği» ayaklanarak, Mithat Paşayı sadrıâzam (Başvekil) yapabilmek için harekete geçtikleri zaman, Sultan Aziz, Fuad Paşanın kendisine söylediklerini hatırlıyacak: «— *Merhum Fuad Paşa bunları bana söylemiş idi. Vakit geçti!...*» diyecekti.

★ — *PADİŞAH ve PARİS HAYATI :*

Gösterişe ve karşısındakinde hayranlık duygusu yaratmıya pek meraklı olan ve bir Şark Hükümdarının ancak, görünüşteki varlıklarla ilgilenebileceğini sanan Üçüncü Napolyon, Paris'teki milletlerarası sergi dolayısiyle yeniden düzenlenen ve Hausman'ın sihirli eliyle yepyeni bir çehre kazanan «*YENİ PARİS*» in her tarafını, 3 Temmuz 1867 ile, 11 Temmuz tarihleri arasında gördürmiye çalışmış, bu arada Sultan Aziz, Paris sergisinin paviyonlarını, o güne kadar dünyanın diğer bir merkezinde görülmemiş mükemmellik ve tamlıkla dolduran Fransız senayi hayatını, aile zanaatlerini, ticaretinin her türlü mâmüllerini, dünyanın dört bir tarafından gelen çeşitli milletlerin ferdlerini, gece hayatını, sosyeteyi, halkın yaşayışını, sınıflaşmış olan millî bölümleri, çeşitli yaşama şartları içinde olan halkı yakından görmüştü. Yanındaki şehzadelerden veliahd Murad Efendi güzel Fransızcasıyla, haşmetlû amcası Padişah'ın suallerini cevaplandırıyor, teşrifatın dışındaki saatlerin neticesi, böylelikle daha faydalı oluyordu. Öylece ki, Fuat Paşa, on bir temmuzda Kale'den İngiltereye geçilmesi kararlaşmışken, seyahati iki gün daha uzatmak için Fransız İmparatoru Üçüncü Napolyon'un ricasını Padişaha ilettiği zaman, Sultan Aziz, tereddütsüz kabul etmiş, bu son iki gün içinde de, güzel sanatlarla alâkalı sergiler, müzeler, resim ve heykel galerileri görülmüştü. Öylece ki, iki saat ayrılmış olan heykel galerisinde Padişah, dört buçuk saat kalmış, çıplak heykelleri halkın büyük bir kayıtsızlık içinde seyredişi üzerinde durarak Fuad Paşaya: «— *Bir şeyi men'etmek o şeye karşı halkın inhimâkini arttırıyor. En doğrusu her hâdisenin ayân ve açık olmasıdır.*» demişti. Padişah, serginin paviyonlarında, kadınlı erkekli imâlât yapan el senayii atölyeleri üzerinde de durmuş ve Fuad Paşanın Âli Paşaya anlattığına göre, bilhassa kadınların erkekler gibi çalışmalarını ibretle seyretmişti. Bu paviyonlarda neler yoktu? Bugünkü Fransız senayiine vücut veren himmetler, eksiksiz olarak o tarihte temeli atılan faaliyetti. Sergi için hazırlanmış ve itibarlı şeref misafirleri için «kuşe kâğıdı» na basılmış olan tanıtma kitabından, hususî altın yaldızlı bir seriyi, Sultan Aziz'e açış günü, kendisine *Prens Emperyal* unvanı ile, veliahdlık fiilen verilmiş olan Üçüncü Napolyon'la, İmparatoriçe Öjeni'nin oğulları küçük Lui Bonapart takdim etmiş ve Padişah, istirahat zamanında bu kitaptan gördüklerini tetkikle mukayese etmiş, bir kaç defa Fuad Paşa ve Ömer Faiz Efendiden izahat almıştı. Bütün şeklî kayıtsızlık içinde, Sultan Aziz de, Doğu ile Batı arasındaki bü-

1867 Paris milletlerarası sergisinde Osmanlı İmparatorluğunun pavyonu.
(Plânı, Her Fellmann adlı bir Avusturyalı tarafından yapılmıştı. Sinanları yetiştirmiş bir ülkede, dünyanın gözü önünde, bizi temsil edecek paviyonun plânını bir yabancının yapması hazindi amma, Garblılaşmayı daha ilk belirtilerinde bile yanlış ve eksik anlamıştık!)

1867 Paris Milletlerarası sergisinde, Fransız aile ve el sanatları pavyonlarında dantelâ ören Fransız kızları.

(Osmanlı İmparatorluğunun geniş ülkelerinde, bilhassa Türk evlerinde el işleri, hiç şüphe yok, hünerlerini teşhir eden bu Fransız kadınlarından daha geri değil, hattâ zevk ve emek bakımından daha ileri idi. Fakat bu göz nuru, EV için refah ve gelir vasıtalarından birisi olamadı. Hattâ cihanın takdirinden meçhul de kaldı. Hazin neticeler!..)

yük farkı ve yaşama ölçülerinin ayrılığını görmüş, hissetmiş, anlamıştı.

★ — *MUSTAFA FAZIL PAŞA İLE BERABER :*

O tarihte, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa da Pariste bulunuyordu. Kardeşi İsmail Paşa ile Mısır Hidivliği mevzuundan dolayı araları açık olan ve Padişahın annesi Bezm-i Âlem Valde Sultanın İsmail Paşayı oğluna tercih ettirmesinden dolayı darılarak Parise gelen, Yeni Osmanlılar adı altında, Osmanlı ülkesinde de Meşrutiyeti istiyen Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Tahsin Hoca, Menapir Zade Nuri, Kaya Zade Reşad Beylere para yardımı yaparak bu hareketi destekliyen bu münevver ve Türk siyasî tarihinde yeri bilindiğinden daha büyük olan Mustafa Fazıl Paşa, kırgınlığına rağmen Sultan Azizi karşılıyanların içine katılmış, Padişah da, O'nun bu hareketinden duygulanarak iltifat etmiş, hattâ dönüşte beraberine alarak gönlünü almış, Mısırdaki emlâk ve haklarının korunması için İsmail Paşaya telkinlerde bulunmuştu. Sultan Aziz'in son dört günü, Fuad Paşa rahatsız olduğu için Mustafa Fazıl Paşanın refakatinde geçmişti. Aydın kafalı Mısırlı Prens, Sultan Aziz'in resmî ziyaret dışındaki saatlerini, Padişaha Garb hayatını bilhassa anlatacak yerlerde geçirmesini temin etmiş, fabrikalara, sanayi tesislerine, Kolej dö Frans ve Sorbon üniversitesinin tesislerine, Hausmann'ın en güzel eserlerinden olan «Millî Kütüphane» ye, Devlet Matbaasına götürmüştü. Ziyaretlerin tamamen hususî olmasına ve aslâ merasim istenmemesine rağmen, Osmanlı Padişahı her tarafta en büyük sevgi ve saygılarla karşılanmıştı.

Padişahın gördükleri, elbetteki, kendisi için hususî olarak düzenlenmiş bir hayatın belirtisi değildi: Bu, Fransanın o tarihte bugünkünden daha büyük, geniş olan

MİLLET DEDİĞİN...

Bir gün Sultan Aziz Camlı Köşk'de otururken yangına giden tulumbacılar geçti. Sultan Aziz bunları göstererek başmâbeyincisi şair Nevres Paşaya sordu:

«— Nevres, Millet Millet dediğimiz bu baldırı çıplaklar mı?»

Nevres Paşa hemen cevap verdi:

«— Evet efendimiz... Millet bunlardır. Saray-ı hümâyununuzun önünde demirli olan donanmayı, memâlik-i mahrusanızı müdafaa eden orduyu bunlar yaparlar. Hazine-i âmireyi altınla bunlar doldururlar. Matbah-ı âmirede pişirilen...»

Başmâbeyinci sözünü bitirmeye vakit bulamadan Sultan Aziz gürledi:

«— Çık dışarı edebsiz herif...»

Padişah, Nevres Paşayı aylarca huzuruna kabul etmedi.

* * *

Ve, Sultan Aziz tahtından indirilirken Sebep arıyordu...

(Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi. Cilt: 7, Sahife: 4077).

topraklarında devam eden günlük yaşayışdan bir tutam idi: Mustafa Fazıl Paşa, daha sonra, Sultan Aziz'e takdim ettiği ve içinde: «— *Padişah saraylarına en sonra giren doğru sözdür.*» cümlesiyle şöhret bulan mektubunda, memleketin kurtuluş sebep ve çârelerini anlatırken, Paris seyahati intibaları üzerinde de durmuş:

«— *Şevketmeâb!.. Fransız pâyitahtındaki hayatı bizzat müşahede buyurdunuz. Bu ziyaret intibalarınız bile, memalik-i şâhânenizle memâlik-i mütemeddine arasındaki büyük farkı isbata kâfi gelmiştir kanaatindeyim. Eğer zat-ı melûkâneleri arzu buyurur iseniz, devlet-i âliyyenizin de ol saadet ve refaha nail olması ve zât-ı şâhânelerinin huzur-u tarih ve millete ebediyyen makam-ı şükran ve minnete sahib olmanız tabiîdir.*» demişti. Mustafa Fazıl Paşa da anlamıştı ki, görünürdeki bütün istiğnâ ve kayıtsızlığına rağmen, Sultan Aziz de, Batı hayatını ve onun dayandığı temelleri görebilmiş ve evet kendi ülkesinde de bu hayata uymanın, devletinin, yâni saltanatının devamı için ŞART olduğunu kabul etmişti.

★ — *VE... HAZİN NETİCELER :*

Sultan Aziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünden kısa zaman sonra Fuad Paşa, tedavi edildiği Fransanın Nis şehrinde ölmüş, bu değerli devlet adamını, Tanzimat'ın Mustafa Reşid Paşadan sonra ikinci şahsiyeti olan Âli Paşa takib etmişti. Sultan Aziz Pariste gördüklerini unutmuşçasına, Âli Paşanın cenazesi daha ortada iken, Başvekillik makamına, Mahmut Nedim Paşayı getirmişti. O Mahmut Nedim Paşa ki, takib ettiği dış siyasetin tam bir Moskof tesiri altında olması felâketiyle değil, Padişahı istibdada sürükliyen iki büklüm politikası ile de, memleketin, bu arada Sultan Aziz'in sukutuna sebeb olmuştu.

Hakikat şuydu: Bir memleketi idare eden insanın, kurtuluş çârelerini yerinde görmüş olması kâfi gelmiyordu: Bu YENİ HAYAT'a, evvelâ kendisinden başlıyarak, memleketi idare eden kadro'yu intibak ettirmesi ve başarı için şart olan himmet ve feragatin göze alınması lâzımdı: Sultan Aziz'in Paris'te gördükleri, müsbet ilmin ışığı altında, kadınlı erkekli bütün bir milletin çalışması ve medeniyeti fethetmesi idi. Eser de ortadaydı. İstanbulda, bu yola girilmesini bütün kalbleriyle arzulayan insanlar da vardı: Vakıâ gelenekçiler kuvvetliydi, dağınık ve yaygın imparatorlukta maziyi devam hasretlileri çoktu. Maddî imkânlar dardı. Ne olursa olsun, cesur bir tâcidar için yapılacak çok iş vardı. Kaldı ki, Yeni Osmanlılar, sayıca ne kadar azdılar, amma, fikri ve gerçeği temsil ettikleri için Babıâli'yi, köhnemiş idareyi ve ölçüleri temelinden sarsıyorlardı.

İkinci Meşrutiyet, ancak Sultan Aziz'in tahttan indirilmesiyle gerçekleşebildi. Fakat zorla getirilen bu rejim, kadrosu ve fikriyatı olmadığı için yaşıyamadı. Eğer inkılâbı Padişah isteseydi, şahsiyeti de, otoritesi de, ferdî nüfuzu da buna müsaitti.

Acaba, hayatına kendi eliyle son verirken, bu gerçekleri hatırlamış mı idi?

Tepedelenli Ali Paşanın Sırları

Arnavudluğun bugünkü diktatörü Enver Hoca'nın son yıllar içindeki didinmelerinden birisi de, Tepedelenli Ali Paşa'nın hayatına aittir: Moskova'ya küsüp, üç yıldır, Kızıl Çin'e dönmüş olan ve Batı'nın, Komünist Çin'in Adriyatik kıyılarıyla Balkan Yarımadasında «tek dayanağı» olarak gördükleri, Arnavudluğun kanlı ve sert liderinin bu *tarih araştırması*ndan beklediği nedir?

Tepedelenli Ali Paşa, İkinci Sultan Mahmut devrinin en dikkatdeğer ve ibretli olayı idi: Sadece Arnavudluğu değil, Makedonyayı, Mora Yarımadasını, Korent Boğazı dahil Yunan denizinin kıyılarını elinde tutan bu gerçekten cesur, harîs, kudretli, o nisbette zâlim ve müstebit olan Derebeyi'nin öldürülmesi, yedi yıl, Osmanlı devletini en nâzik zamanında işgal eden hâdise oldu.

★ — *AYDINLI BİR AİLE :*

Şimdi, Enver Hoca'nın Tiran Üniversitesi tarih profesörleriyle, Fransız tarihçilerinden olup, yirmi iki senedir Rusyada yerleşmiş, daha sonra Stalin zamanında Pekin üniversitesine aktarılmış olan Prof. Michel Verhba'ya hazırlattığı iki cildlik: «*Ali Paşa, Bizim kahramanımız*» adlı esere göre, Ali Paşanın aslı, Arnavud değildir: On altıncı yüzyılın ortalarında, Aydın'dan Arnavudluğa gidip yerleşen bir Zeybek ailesidir. Kızıl Lider, kendisine Arnavudluğun kahramanı dediği ve meşhur İskender Beyle kıyaslıyarak, yerli Arnavud halkının kafasında İskender Bey için yerleşmiş saygı ve bağlılığı Tepedelenli'ye geçirtmek gayesini güttüğü anlaşılan araştırmaları içinde, Tepedelenli ailesinin aslının Türk olduğunu söylemekte bir zarar görmüyor.

Ali Paşanın dedesinin dedesi, Aydın'-

Macera dolu bir hayat

Tepedelenli Ali Paşa, 1744 de, babası Veli Paşanın idaresindeki şehirlerden Tepedelen'de doğdu. 1822 de, 78 yaşında, Yanya gölündeki Pandeleimon manastırında, çetin bir vuruşmadan sonra öldürüldü.

Otuz sene vezirlik yaptı. Mora Yarımadası, bütün Arnavutluk, Makedonya dahil, geniş toprakların adetâ hükümdarı gibi idi. Napolyon Bonapart'la dostluğu vardı. Ruslar, Akdenizdeki Yedi Ada Cumhuriyetini ellerine geçirmek isteyince, Tepedelenli Napolyon'a müracaat etmiş, Napolyon da Mareşal Marmon kumandasında iki topçu müfrezesi ile üç harb gemisi göndermişti. Napolyon Bonapart'ın kardeşi ve İtalya Kralı Jozef Bonapartla Tepedelenli arasındaki mektuplaşmalar da dikkatdeğer. Ali Paşa bir mektubunda şöyle diyordu:

«— İnsan, kendi zaferiyle teselli bulmalı ve nefsine itimadı olmalıdır. Biz, Sizin gibi zaferlerinden kardeşlerine de pay çıkartan bir ağabeye sahib değiliz.»

* * *

Ali Paşanın aşkları da meşhurdur: Ölümünde beraberinde ve kendisinden kırk yaş küçük olan ve Fransız ressamı Jule Boncour'un «dünyanın en güzel kadını» dediği Vasiliki ile olan hayatı Pathé tarafından filme alınmıştı.

Kesik başı İstanbul'a getirildi ve «İbret taşı» nda, üzerinde idam hükmü yaftası ile teşhir edildi. Ölüsü, bugünkü hâle gelmesinde büyük emeği olan Yanya'da gömülüdür.

Kapağımızdaki Klişe

Bu sayımızın kapağındaki klişe, Tepedelenli Ali Paşaya aittir: Miroir de L'histoire'da çıkmış olan bu fotoğraf, Josse-Lalanoe'ın eseridir ve Tepedelenli'nin diğer klâsik ve malûm resmine benzememekle beraber, Michel Domange'a göre, Ali Paşanın çehre hususiyetlerini asıl anlatan çizgiler de bu klişededir.

Ali Paşa, Yanya'yı yepyeni bir şehir haline getirmek için harekete geçtiği zaman, Fransadan mimarlar ve mühendisler getirtmişti. Bunların arasında, mâlikâneler ve zengin topraklar verip Yanya'da yerleştirdiği kimseler vardı ki, içlerinden M. Bourton, daha sonra İstanbul şehir emâneti (belediyesi) nde vazife görmüştür. Bu zat, Tepedelenliye ait hâtıralarını Fransızca neşretmişti.

Tepedelenli'nin hayatına ait çoğu masallaştırılmış hâdiseleri mevzu olarak alan, Fransızca, yirmiye yakın eser vardır. Michel Domange yazısına şu başlığı koymuştur: Şeytan Adam.

dan, bir cinayet meselesinden ürkerek, gizlice evvelâ Midilli'ye geçmiş, oradan Arnavudluğa gelmiş, önce Ergiri'ye, sonra Tepedelen'e yerleşmiş. Kendisini unutturduktan sonra da, Bosna Beylerbeyi İbrahim Paşanın maiyetine girmiş. Karadağlı'ların bir isyanında yararlığı görüldüğü için kendisine «Timar» verilmiş. O devirde, geliri aileye ait olan bir toprak imtiyazı halindeki timar'a sahib olan dede, Tepedelen'e yerleşmiş. Ailesinin bundan sonraki şahsiyetleri içinde Derviş Nafiz Bey var ki, Osmanlı tarihçileri, Tepedelenli Ali Paşanın sülâlesinin ilk adı olarak Derviş Beyin oğlu Derviş Hüseyin Bey, onun oğlu Muço Mustafa Bey, onun oğlu Salih Bey, onun oğlu Veli Paşa, onun oğlu da, adı bu yazımızın konusu bulunan meşhur Tepedelenli Ali Paşadır.

Tepedelenli'nin Rumcası, Türkçesinden kuvvetli idi. Çok zekî bir insan olan Yanya ve çevresinin ünlü hâkimi, bir taraftan İstanbulda «hususî» delegeler bulundurur, Saray ve Bâbıâliye kendi emin adamlarını sokarken, öte yandan, Moskova, Paris, Roma'da, idaresindeki geniş toprakların müstakil hükümdarı olduğu telkinini yapıyordu. Enver Hoca'nın hazırlattığı esere göre, Tepedelenli'nin, Yunan devletinin kurulmasına yol açan Mora isyanı ile, Etniki-Eterya fesad ocağının kuruluşundan haberi vardı ve Sultan İkinci Mahmud'a tehlikeyi vaktiyle haber vermişti.

★ — *BİR BÜYÜK DÜŞMAN: HALET EFENDİ :*

Arnavud ve Fransız tarihçilerinin elbirliği ile ortaya koydukları vesikalar ve gerçekler de anlatıyor ki, Tepedelenli'nin idamında asıl rolü oynıyan, meşhur Hâlet Efendidir.

Sultan Mahmud üzerinde inanılmaz ve aklın güç alacağı kadar nüfuzu olan bu kanlı, garib, zâlim ve harîs adam, bütün iktidarı nefsine toplamak için sadece İstanbulda değil, İmparatorluğumuzun geniş ülkelerinde de kudret sahibi hiç kimse bırakmamak kararında idi. Ortadan kaldırılmasını, kendi yarını ve nüfuzu için faydalı gördüğü kimseleri kandırır, evvelâ İstanbula getirtir, Kubbe Altı Vüzerâ rütbesi verir, Saray'a ve Padişahın yakınına sokar, sonra, yine kendi tertip ve idare ettiği klâsik yollarla, kurbanını tehlikeli işlere atar, Padişahın gazabını tahrik eder ve yine maharetle hazırlanmış bir plânın bütün günahını kurbanının boynuna yükleterek cellâda teslim ettirirdi. Tepedelenli Ali Paşa için de aynı şeyi düşündüğüne hiç şüphe yoktur. Nitekim, Ali Paşanın babası Veli Paşa, devlete yaptığı hizmetlerden dolayı «Vezirlik» rütbesi aldıktan sonra, O'nun için de ayni şeyi yapmak istemiş, Kütahya'da oturmaya memur edilen Veli Paşa ile, İstanbulda, kendisine sâdık bazı Arnavud Beylerini muhabere ettirerek, ele geçen mektupları Padişaha göstermiş, Veli Paşayı, büyük oğlu Mehmet Paşa ile birlikte Kütahyada boğdurtarak, kesik başlarını İstanbula getirtmişti.

Hâlet Efendi ve Sükûn

Tepedelenli Ali Paşa'nın idamının asıl tahrikçisi Hâlet Efendi'nin sükûn, huzur ve âsayişi nasıl düşündüğünü aşağıdaki hâdise çok güzel anlatır:

İstanbul'da öldürme ve yaralama vak'alarının fecî hal alışı karşısında Padişah İkinci Mahmut, kesin tedbirler alınmasını irade etti. Hâlet Efendi, divanda tedbir olarak dedi ki:

«— Okçular başında bir tuvana berber vardır. Dükkânında vafir adam toplanır. Şimdi başı kesülsün.. Etrafa havf ve dehşet gelür.»

Fakat o berber, vezirlerden birisinin ADAMI idi:

«— Aman Sultanım.. O kulunuzun mahmîsidir.»

Hâlet Efendi şu cevabı verdi:

«— Bir berber katledülsün de hangisi olursa olsun.. Yeter ki halk ürküb çekülsün.»

* * *

Hürriyetlerimizin hangi devirleri aştığını görelim ve medenî haklarımız üzerinde titriyelim...

Tepedelenli Ali Paşanın Valilik adı altındaki şahsî idaresi devrinde, Yanya'yı bugünkü hâline getiren Fransız mimarlarının, dağlık ve sarp araziden nasıl geçtiklerini gösteren Josse Lalance'ın gravürü.

(O yıllarda Avrupa, kendi adına işler görebilecek «şahsiyet» arıyordu. İmparatorluğumuza çevrilmiş olan bu dikkat, bir çok hâdiselere sebeb olmuştu. Öyle ki, Napolyon Bonapart, Şark seferinde Ali Paşaya birleşme teklif ve zaferden sonra bütün Arnavudluk ve Rumeliyi vaadetmişti.)

★ — *İBRETLİ GERÇEK :*

Elbetteki, gizli maksatlarla hazırlatılan ve yeni araştırmaların aydınlığına bağlanılan eserden öğrendiğimiz bir başka hakikat de şudur ki, başta Cevdet Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey olarak bizim bir kısım tarihçilerimizin görüşüne uymaktadır: Eğer, Tepedelenli Ali Paşa, yedi senelik bir gizli açık mücadeleden sonra idam edilmemiş olsa idi, Mora isyanı çıkamıyacak ve Yunan devleti kurulamıyacaktı... Çünkü, Tepedelenli'nin kudret ve kuvveti, Rum ayaklanmasını en kısa zaman içinde ve kökünden kazımaya müsaitti. Üzerine sevkedilen Hurşit Paşa da, daha sonra bu hakikati anlamış ve Hâlet Efendinin evvelâ Konyaya sürülmesi, sonra da başının kesilmesinden dolayı nefes alıp gerçekleri konuşabilmenin rahatlığı içinde dövünmüş:

«— Ben dahi günahkârım. Vakiâ Tepedelenli zulmü ve istibdadı, devlete isyanı ile ölümü hak etmişti amma, eğer o hayatta olsa idi, Rum habaseti ve neticesi olan Yunan belâsı çıkmaz idi.» demişti.

Neylersiniz ki bütün itiraflar, hâdiselerin kapanmasından sonra oluyor... Bu, bir çeşit «günah çıkarma» oyununa benziyor ki, suçlusunun dövünmesi, kaybolan fırsatı ve imkânı geri getirmiyor, hattâ ibret bile olmuyor... Çünkü Tepedelenli Ali Paşa bu yoldaki hakikatlerin ne birincisi, ne sonuncusudur.

Kanunî'nin vasiyeti... Ve, sonrası!

Dünya tarihleri, Kanunî Sultan Süleyman'a muhteşem derler: Bu haşmet, İmparatorluğumuzun, cihanın en kudretli devleti olmasının hakkı idi ve Nigârî'nin minyatür sanatının şâheseri sayılan çizgileriyle aşağıda gördüğümüz Kanunî, oğlu İkinci Selim'e böyle eşsiz bir miras bıraktı: Dünyanın en geniş ve satvetli imparatorluğunu!..

*
* *

Bir de mâsum ve pek mütevazi bir vasiyet: Öyle bir arzu ki, bugün, Türkiye'nin milyonerleri de, evlâtlarından benzerini istiyebilirler. Kanunî'nin kendi eliyle yazdığı vasiyeti okuyalım:

«— Benim canımdan sevgili iki gözümün nuru Selim Hânım... Bu iki bâzubendi ve cevherî al sandığı vakfeylemişimdir. İki cihan fahri Muhammed Resulûllah Hazretlerinin sallâl-lâhu-aleyhi vessellem ruhu şerifleri içindir ki, bunları satub Cidde-i Mâmûreye su getiresin. Oğulluk edüb bu vasiyeti yerine getiresin. Cümle ağalar Saraylıdır ve cümlesi şâhiddir. Sen benim ya zumı bilürsün. Bu es bab Fahr-i Âlem Hazretlerindir. Benüm de güldür. Göreyim seni nice yerine korsun, dünya kimesneye bâki ve pâyidar değildür. Ümiddir ki behâsıyla satasız. Hak Tealâ bu seferi mübarek edüb gönül hoşluğu ile gerü gelmek müyesser ede. Resulü bürmetine Aleyhis-selâm. 9 Şevval 973.

*
* *

Şimdi bu «vasiyet» in bugünkü dilimizle iki cümle içinde izahını yapalım: Kanunî, bir sandık içine mücevher doldurıyor. Oğlu şehzade Selim'e diyor ki: «— Ben öldüğüm zaman bunları sat, Cidde şehrine su getirt. Bu, benim vasiyetim olduğu kadar, Peygamberimizin arzusudur. (Çünkü Hacılar daima Cidde yolundan giderler.) Bu vasiyeti ben kendi yazımla yazdım. Saray Ağaları da yanımda idi. İnanmazsan onlara sor. Göreyim seni.. Sen ki benim canımdan sevgili, iki gözüm oğlumsun. Aman mücevherleri değeriyle sattır. Dünya kimseye bâki değil...»

Kanunî Süleyman, hatırlardadır ki, tarihlerimizin «Sarı Selim», «Sarhoş Selim» diye adlandırdıkları bu şehzadesi için, karısı, Rus papazının kızı Hurrem Sultan (asıl adı ile Roksalan) ın tesiriyle, iki yiğit oğlunu, Mustafa ve Bayazıd'ı öldürtmüştü. Vasiyete lûtfen dikkat ediniz: Uğrunda elini, evlâd kanına bulaştırdığı bu şehzadenin, şu mütevazi dileği yerine getireceğinden emin olmadığı için de, O'nu, ahret korkusu'nun havasına itiyor: «— Bu, benim arzum değil, Peygamberimizin» diyor.

*
* *

Tabiî netice merak değer: İkinci Selim, babasının vasiyetini yerine getiriyor mu?

Hayır!..

Cidde'ye su getirilmiyor ve mücevher sandığının âkıbeti de meçhul...

Artık insaf edelim: Miras olarak, dünyanın üç kıt'asına hâkim, emsalsiz bir devlet bırakmış olan Baba'nın, hayatında ayırdığı ve yalvara yakara emanet ettiği mâsum bir vasiyeti unutulursa, bizim, millî vasiyet adı altında akıbımıza, vicdanımıza, vatanseverlik duygularımıza emanet edilmiş olan memleket hizmetlerinin raflarda tozlanmasına neden şaşmalı?

Şair doğru söylemiştir: «Bâki kalan kubbede hoş bir sedâ» imiş... Halkın hayatına girebilmiş himmetin sahibi misiniz? Refah getirebilmiş, hayatı güzelleştirmiş, yurdu değerlendirmiş emeklerde alın teriniz, hisseniz var mı? Hele, hele, bu «medeniyet korkakları» diyarında vatanı yaşanılan çağa itecek cesur hamlelerde emeğiniz var mı? İşte vasiyet istemeden iki dünyada aziz olmanın tek yolu bu!..

Muhteşem Süleyman'ın oğlu Selim böylecesine vefasız olabilir... Amma bütün bir millet kendi hayrına harcanmış hayatı unutabilir mi?

Bu Kimdir ?

HAFIZANIZI,
VE
GÖZLERİNİZİ
HAKEM YAPARAK
CEVAB VERİNİZ :

Bu Kimdir ?

Yandaki klişe, adı ve emekleri, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerine ön plânda geçmiş bir şahsiyeti, 1912 Trablus-Garb harbinde göstermektedir. Cumhuriyet devrinde, Başvekillik de yapmış olan bu zat kimdir?

Hafızanızı hakem yaparak ve O'nun hatırlıyabildiğiniz son klişelerini gözleriniz önüne getirerek lûtfen cevap veriniz:

Bu Kimdir ?

NOT :

Birinci sayımızda (BU KİMDİR?) sahifemizdeki çarşaflı genç kadın, geçen ay kaybettiğimiz, Halide Edib Adıvar'dı. Arkasında, doldurulması güç bir boşluk bırakan Türk kadınlığının fikir ve kalem üstadını saygı ile anarız.

Bu sayımızdaki (kim) in, (kim) olduğunu gelecek sayı bulacaksınız.

Rus Çarı Birinci Nikola'nın intiharı

Aleksandr Nevski kilisesinde verilen sözün Kırım savaş meydanındaki sonu

Rus Çar'ı Birinci Nikola, 29 yaşında iken tahta geçtiği 2 Mart 1825 de, dedesi Deli Petro'nun «vasiyet» ini, Aleksandr Nevski kilisesinde yüksek sesle okumuştu. Bu «Vasiyet» in ana hedeflerinden birisi, **İstanbul'u** almak ve Ayasofya'yı Ortodoksluğun **«mukaddes tapınağı»** olmaya iade etmekti. İade etmek!.. Evet, çünkü Romanof sülâlesi Rus Çarlık tahtına geçtiğindenberi, büyük ve değişmez ülküsü, 1918 Bolşevik ihtilâliyle çöküncüye kadar bu idi: **İstanbul'u** almak ve Bizans imparatorluğunun vârisliğini yapmak!

*
* *

★ — **NAVARİN ve EDİRNE:**

Nikola ilk seferini, o sırada, İngiliz siyasetinin üzerine yığıldığı ve İngiliz baskısı altındaki İran'a yaptı. Kolay bir zaferden sonra Erivan'ı aldı. Bu tarihte, Mora'da Osmanlı idaresine karşı Yunan ayaklanması başlamıştı. Rus Çarı, bütün kuvvetiyle bu ayaklanmayı destekledi ve Yunan istiklâlini temin etmek emeliyle savaş ilân etti: Yeniçeriliği yeni kaldırmış, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi yeni kurmuştuk. Navarin'de donanmamız, anî baskına uğramış, yakılmıştı. Nikola bundan faydalanarak, Edirneye kadar ilerledi.

Bu savaş, Rus Çarı'na, Çanakkale'de geçiş hakkı sağlamış ve **İstanbul Kapıları** gözükmüştü. Rusya, Deli Petro'nun vasiyetinin hasreti olan «sıcak denizlere» çıkma yolunda idi. Sultan Mahmut, Yunanistana istiklâl tanımak, Ruslara arzuladıkları menfaatleri sağlama bahasına sulhü imzaladıktan sonra, var gücüyle yenileşmiye ve ikinci defa beklediği Rus saldırısını karşı koymıya hazırlandı.

★ — **YİRMİ DÖRT YIL SONRA:**

Fakat, Sultan Mahmud'un ömrü vefa etmemiş, 1839 da ölmüş, yerine, oğlu Abdülmecid geçmişti. Rus tahtında, yine Birinci Nikola vardı.

Rus Çarı artık kendisini, Avrupanın en büyük hükümdarı olarak görüyor, Fransanın, Katolikler üzerindeki hak iddia etmesine karşı, dünya Ortodokslarının koruyuculuğunu yapıyordu. Bu rekabet, Osmanlı devletinin başına, Kudüs'teki Hiristiyanlık için **«mukaddes yerler meselesi»** ni meydana çıkardı. Fransa'da iktidarda Üçüncü Napolyon vardı. Nikola'nın Doğu'daki yayılma politikasına, İngiltere ile elbirliği yaparak karşı koymıya karar veren Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yeniden bir savaş çıkarmak için maharetli ve usta bir siyaset gütmüş, nihayet, İstanbula Çar'ın hususî ve fevkalâde elçisi olarak gelen Mençikof, kabul edilmez arzular ileri sürünce, Abdülmecid, Peygamberimizin hususî eşyalarının bulunduğu hırka-i saadet dairesinin penceresine yüzünü sürerek ağlamış:

«— Yarabbi!.. Bu devlet yıkılırsa, Müslümanlığın sesi kısılır. Bu millet yok olursa dünya yüzünde mertlik ve yiğitlik nişanı kalmaz. Kâfirin gayesi ne hakka, ne insanlığa sığmaz. Günahımız varsa bağışla ve bizi yüzüstü bırakma...» gönülden duasını açık ellerle gökyüzüne iletmişti.

Çarlık orduları savaş ilân etmeden, o zaman «Eflâk-Buğdan emareti» adı altında bizim olan Rumanyaya saldırdı. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, Silistre'de Rus ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Dedelerimiz canlarını dişlerine takmışlar, tarih ve coğrafya düşmanını her cephede bozgundan bozguna uğratıyorlardı. Dünya hayrette idi. Ne çâre ki, büyük bir kayba uğradık: Umulmadık bir gafletle, Sinob'da mevzilenmiş olan donanmamızı Ruslar anîden bastırdılar ve batırdılar. Rus donanmasının Boğazları zorlaması ihtimalini düşünen Fransa, İngiltere ve Sardunya (İtalya) bizim safımızda yer alarak harbe katıldılar. Tarihlerin (Kırım Muharebesi) adını verdiği kanlı savaşlar başlamıştı.

★ — **BİR DUANIN SONU:**

Osmanlı Türkleri, tarihlerinde ilk defa, Batılı devletlerle birlik olarak, Moskoflara karşı harbediyordu.

Harb, savaşa çok iyi hazırlanmış olan Rusların çetin mukavemeti ile uzun ve kanlı safhalar takib etti. İngilizler ve Fransızlar,

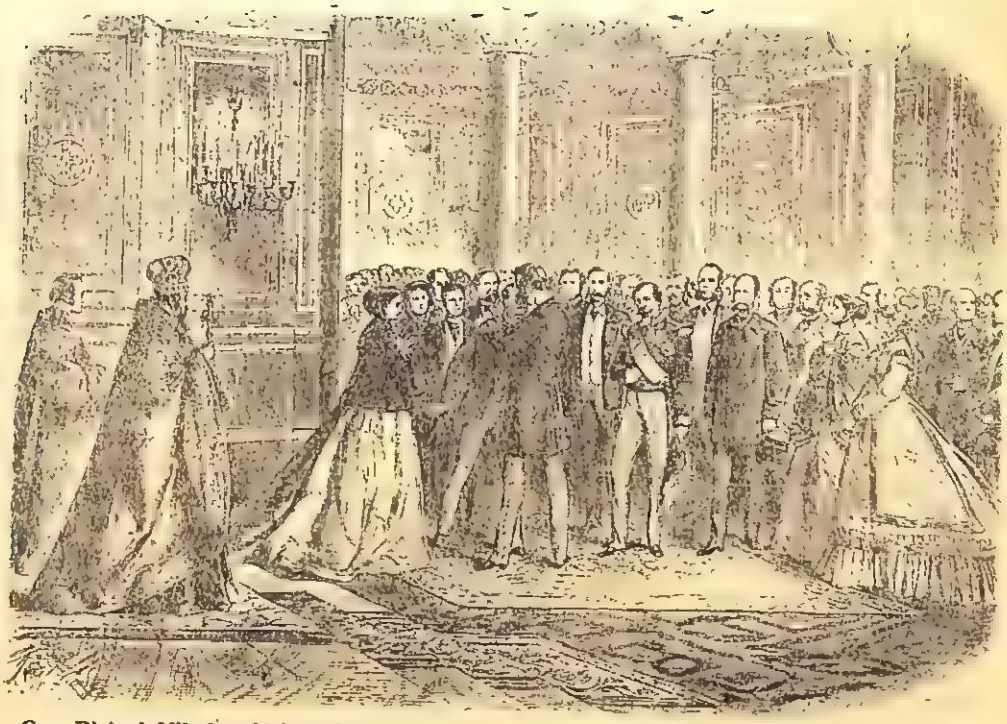

Çar Birinci Nikola, Aleksandr Nevski Ortodoks kilisesinde, dedesi Deli Petro'nun vasiyetini yerine getirme yemininde «takdis» edilirken.

(Rusya'da rejimler değişti, Çarlıktan eser kalmadı, fakat Slavlığın ebedi yemini olduğu gibi yerinde... Uzağa gitmeye ne hacet? 1941 de rahmetli Şükrü Saracoğlu'na Molotof'un söyledikleri ile, bugün, Kıbrıs'ın kara cübbeli cellâdı Makarios'a: «— **Beraberiz, devam...**» diyen sesin sahibini hatırlayınız!)

donanmalarının en kudretli gemileriyle Karadenize geçtiler. İstanbul, harbin merkezi olmuştu. Silâh, malzeme, giyecek ve yiyecek bulan Osmanlı orduları, müttefiklerinin kendilerine daha çok bu imkânı temin etmelerinin rahatı içinde, Ruslara karşi, Altın Ordu ve ecdad devletinin zamanını hatırlatan bir şevk ve kudretle harbediyordu. Ruslar her tarafta bozguna uğruyorlardı. Kırım kıyılarına çıkmış olan müttefik orduları, Sivastapol'u kuşatmışlardı. Harbin bu safhasını, Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa idare etti. Rus Çarı Nikola, Hassa Kuvvetleriyle Ömer Paşanın karşısında idi. İngiliz orduları kumandanı Mareşal Lord Dargan ve Fransız Başkumandanı General Kanrober, cenahlarda idiler. On yedi gün fasılâsız devam eden ve çoğu zaman boğaz boğaza geçen savaşların sonunda, Sivastapol, yeniden zaptedildi. Tarih: 2 Mart 1855.

Türk ve müttefik İngiliz, Fransız, Sardunya bayrakları, Sivastapol kalesine çekilirken, Rus Çar'ı Birinci Nikola, intihar ediyordu: Garib bir tesadüfle, 2 Mart 1825 de Çarlık tahtına oturmuş, günü gününe tam otuz yıl kanlı bir saltanattan sonra, bir Türk zaferine tahammül edememenin acısı içinde canına kıymıştı. Çar'ın intihar değil de tabiî şekilde öldüğü söylenildi. Nihayet doktoru Vladimir Yenersky, hakikati ifşa etti: Birinci Nikola, tesiri anî bir zehir olan arsenikle intihar etmişti.

Abdülmecid'in, yaşlı gözlerle Hırka-ı Saadet penceresinde, Allaha el bağladığı andaki duası kabul edilmişti: Tahta çıktığı gün, Aleksandr Nevski kilisesinde, dedesi Deli Petro'nun vasiyetini yerine getireceğini söyliyen Moskof Çar'ı, husran ve elem içinde kendi eliyle hayatına son veriyordu: İstanbul, yine TÜRK'tü...

Millî Mücadelede, Ankara İstiklâl Mahkemesinin astığı ilk yabancı suikasdcı

Mahkeme Reisi İhsan Bey, hadisenin iç yüzünü anlatıyor

★ — **MUHİTTİN PAŞANIN TELGRAFI :**

Ankara, İkinci İnönü Savaşının en kanlı ve çetin günlerini yaşarken, Kastamonu Vali ve Kumandanı Muhittin Paşa'dan, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya şu haber geldi: «— **Hind Hilâfet Komitesinin selâhiyetli murahhası Mustafa Sagir Efendi Hazretleri, İnebolu yoluyla Kastamonu'ya gelmişlerdir. Kendilerine, resmî makamlar ve halk tarafından lâyıkı veçhile karşılama merasimi yapılmıştır. Müşarünileyh, Ankara'ya müteveccihen yola çıkmışlardır.»**

* * *

Millî Mücadele içinde, Ankara'da İstiklâl Mahkemesi kararıyla asılan ilk «yabancı», asla beklemediği, ümid etmediği kanlı âkıbetine doğru yürüyordu.

Hâdiseyi, O'nu ölüme mahkûm etmiş İstiklâl Mahkemesi Reisi'nin henüz neşredilmemiş hâtıralarından dinlemek, eğer arzusuna kavuşsaydı, belki bugün ortada Türkiye Cumhuriyetinin bile bulunmıyacağı bir felâketle karşılaşabileceğimiz ve Mustafa Kemal Atatürk'ün, Amerikan Başkanı John Kennedy gibi **«bir hain kurşunla genç yaşında öldürülmesi»** faciasının nasıl önlendiğinin ibretli ve meraklı hikâyesidir.

İstiklâl Mahkemesi Reisi, o zamanki adıyla Cebelibereket, bugünkü adıyla Osmaniye, yâni Adana mebusu İhsan Bey, **Topçu İhsan** adıyla tanınan, rahmetli Bahriye Vekili İhsan Eryavuz'dur: Yavuz harb gemimizle, deniz kuvvetlerimiz için yapılacak büyük inşa havuzu konusunda, Başvekil İsmet Paşa ile arasında anlaşmazlık çıkarak Yüce Divan'a verilen ve iki yıl hapse mahkûm edilerek mebusluk durumu düşürülmek suretiyle politika hayatından çekilen İhsan Beyin «dört defter» lik hâtıralarının neşredilmesi, evlâtlarının başlıca mânevî vazifeleridir: Çünkü bu hâtıralarda, Birinci Dünya Savaşından başlayarak, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadarki birçok temel olayların içyüzü, açık ve gönülden, cesur ve kesin bir şekilde ortaya konulmakta, **bilinenlerden gayrı** durumlar tarihin önüne itilmektedir.

★ — **YETİŞTİRİLMİŞ BİR CASUS :**

Şimdi, Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisinin bu hâtıralarından **«milletlerarası bir casus'un sonu»** nu dinliyelim:

«— Millî Mücadelenin en buhranlı devresine girmiştik. Bütün sınırlar şiddetli bir kontrol altında idi. Gidenler, gelenler esaslı bir araştırmaya bağlı tutuluyorlardı. İstanbul Hükûmeti, bilhassa İngilizler Anadolu'dan yeter derecede haber alamıyorlardı. Yunan Ordusu, Eskişehir - Afyon hattına çekilmişti. Acaba hazırlığımız ne durumda idi? Paramız var mıydı? Zaferden ümitli mi idik? Millet Meclisi ile Mustafa Kemal'in, Ordu ile Millet Meclisinin karşılıklı vaziyetleri neydi? Acaba Mustafa Kemal ortadan kaldırılsa idi, bu garip karşı koyma yıkılır mı idi?

Yerli casuslar, bu soruları cevaplandıracak bilgileri veremiyorlardı. Çünkü Ankara İstiklâl Mahkemesi olarak, vatan ihanetine asla göz yummuyorduk. Anlaşılan, İngilizler, dış görünüşü hiçbir şüpheyi çekmiyecek, saygı ve güvene lâyık bir **«şahsiyet»** aramışlardı ve sıkıntı çekmeden bulmuşlardı: On yaşındanberi hususî surette yetiştirilmiş, Oksford Üniversitesinden mezun, İngiliz İntelicens Servis **(Haber alma ve açık yapılmıyacak işleri yerine getirme gizli teşkilâtı)** şubelerinin her birinde staj görmüş, Afganistan emîrinin ölümü ile neticelenen suikastı idare etmiş, Hind Hilâfet Komitesinin âzâsı olduğuna dair sahte vesikaları tam ve mükemmel olan, Şark âlemini en geniş mânasıyla bilen Hindli Mustafa Sagîr!.. İngilizlerin plânı şu: Mustafa Sagîr, Türk Millî Mücadelesine, İslâm âleminin yardımlarını görüşmek üzere ve büyük tehlikelere göğüs gererek Ankara'ya gelmiş olacak, malûm mahâretiyle şahısların ve hâdiselerin içine girecek, hazırlığını yapacak ve sonra... Musta-

MUSTAFA KEMAL'İ ÖLDÜRMEK Mİ?

O, o kadar basit ve Kurtuluş Savaşının ilk günlerinde, öylecesine kolay idi ki, Mustafa Sagîr'in «ümitli» olması için «çok sebepler» vardı. O günlerde, Saray ve Hükûmet, rütbesini elinden almış, hain ilân etmiş, öldürülmesine fetva verilmişti. Sadece «milletin sînesinde bir ferd» di. Yukarıki klişe, Mustafa Kemal'i, Kurtuluş Savaşını beraberce yaptığı «hakikî kadro» nun içinde gösteriyor.. Bu tarihte aşırı hesabîler, ihtiyatlı olanlar ve «bekliyelim..» diyenler, daha, Bab-ı Âli'nin merdivenleri önünde, hattâ Damad Ferit Hükûmetinin kadrosundadırlar!..

(Herşey daha çok Allahın takdirine, kadere bağlı...)

fa Kemal'le vücutları kaldırılmak istenenler Afganistan Emîrinin âkıbetine uğrayacaklar.

★ — KEMALETTİN SAMİ PAŞA İLE BERABER :

1921 senesi Nisan ayının sonlarında, Ankara'da şöyle bir haber duyuldu: İngilizlerden gizli İstanbul'a gelen Hind Hilâfet Komitesinden mühim bir zat, İstanbul'daki milliyetçi teşkilâtımızla temasa muvaffak olmuş. Anadolu'ya geçecek, ihtiyaçlarımızı yakından görecek ve Hind Müslümanlarının geniş kaynaklarına dayanarak bunları temin edecekmiş.

Bir müddet sonra Mustafa Sagir Efendi Hazretlerinin İnebolu'ya geldikleri, hükûmet makamları ve bilhassa halk tarafından büyük ve gönülden merasimle karşılandıkları, beraberinde Kemalettin Sami Bey **(Berlin sefiri iken vefat eden, Kolordu kumandanı Kemalettin Sami Paşa merhum)** olduğu halde Ankara'ya doğru yola çıktığını, Kastamonu ve Çankırı'da da mektep çocuklarına varıncaya kadar karşılanarak bize doğru gelmekte olduğunu duyuyorduk. Şahsiyet ve faaliyeti üzerinde böylecesine her gün kabaran bir merak ve ümit dalgası içinde, Efendi Hazretleri, nihayet Ankara'yı teşrif etti: Kemalettin Sami Paşa'dan düşüncelerini dinlediğimiz zaman gerçekten ümide kapılmıştık.

O günlerde Mebuslar arasında da, bilhassa Hind Hilâfet Komitesinin başına geçtiği bir yardım hareketine dair haberler ve ümidler öylecesine çoğalmıştı ki, Mustafa Sagîr Efendi Hazretleri Büyük Millet Meclisini ziyaret ettiği zaman, coşkun, hele samimiyetinden asla şüphe edilmiyecek sevgi ile karşılandı. Mustafa Kemal Paşa ile Meclis'te, riyasete ait mütevazı, fakat bütün memleketin mukadderatına hâkim odada hususî ve oldukça uzun bir görüşme yaptı. Ben, Meclisteki tanışmadan sonra, İstiklâl Mah-

kemesinin öğleden sonraki toplantısına riyaset etmek üzere Meclis'ten ayrılmış idim ki, Mustafa Kemal Paşadan bir dâvet aldım ve Meclise döndüm.

★ — «NE KADAR ÇOK TESADÜF DEĞİL Mİ?»

Mustafa Kemal Paşanın dudaklarında, zaman zaman rastladığım ve arkasından çok zaman hepimizi hayrette bırakan hâdiselerin ilk habercisi olarak telâkki ettiğim, garip, acı ve biraz ibret ifade eden o meşhur tebessümü vardı, Mustafa Sağîr Efendi Hazretleri ile tanışıp tanışmadığımı sordu. Müsbet cevap verdim. «— Güzel..» dedi ve ilâve etti:

«— Bu zat, Hind Hilâfet Komitesinin en mühim âzâsından imiş. Komitenin yüksek tensib ve kararı ile buraya gelmiş. Vaziyetimizi ve ihtiyaçlarımızı yerinde görecek ve bunların Müslüman âleminden teminine delâlet edecek imiş. Kendileri, evvelâ, İstanbul'a geliyorlar. İngilizler bu seyahatten haber alamıyorlar. Sonra, hayırlı bir tesadüf eseri, İstanbul'daki gizli teşkilâtımıza mensup zabitlerimizle temas ediyorlar, yine hayırlı bir tesadüf, kendisini, bizim teşkilâtımızın merkezlerinden birisinin karşısındaki eve misafir ediyor. Biz, kendisinin İstanbul'a teşrifini, bu yoldan öğreniyoruz. Doğrudan doğruya, İnebolu yolundan Ankara'ya gelmekte tehlike görüyorlar, Bulgaristan'a geçiyorlar, Varna'dan, İnebolu'ya doğru yola çıkıyorlar, fakat ilk defa aksi bir tesadüfle yolda bir Yunan torpidosu kendisini yakalıyor, İstanbul'a getiriyor, İngiliz makamlarına teslim ediyor. Yine iyi tesadüfler başlıyor: İngilizler, Hind Hilâfet Komitesinin bu «çok mühim» şahsiyetini tanıyamıyorlar ve serbest bırakıyorlar!... Kendileri de bu defa doğrudan doğruya İnebolu'ya geçiyorlar. Kemalettin Sami Bey (Paşa) da, bu mühim şahsiyetin yol arkadaşlığını yaparak Ankara'ya getiriyor. Şimdi, bütün bu güzel tesadüflerin neticesi olarak aramızdadırlar. Bu kadar çok ve birbirini takip eden güzel tesadüflere sen ne dersin?»

Mustafa Kemal Paşa, bana bunları, İstiklâl Mahkemesi Reisi olduğum için mi anlatıyordu? Öyle olması lâzımdı:

«— Bu kadar güzel ve müsbet tesadüflere imkân vermek İngilizler için cidden inanılmaz şeyler.. Demek ki, Londradaki İngiliz makamlarından başlıyarak, İstanbul'daki servislerine kadar hepsi, mutlak bir gaflet içinde... Amma bu kadar aşırı bir gafletle dünya nasıl idare edilir, bilmiyorum.»

Mustafa Kemal, ayağa kalkmıştı. Elini, omuzuma koydu. Dudaklarındaki o mânasını çok iyi bildiğim tebessüm kaybolmuştu. Ağır bir sesle dedi ki:

«— İhsan Beyefendi... Bu zat suspect'tir (1). Zannediyorum ki neticede mahkemenizin önüne çıkacaktır.»

★ — MUSTAFA KEMAL'E BİR SUİKAST HAZIRLANMIŞTI...

Mustafa Kemal Paşa bizim bilmediğimiz ve bize o ânda söylemek ihtiyacını duymadığı bir haber mi almıştı, bilmiyorum... Fakat, aradan çok geçmeden, en geniş hürmete sahip olan muhterem misafirimizin, kimyevî bir madde ile yazılmış mektupları ele geçti. Bunlar görünüşte, bizim lehimize olan basit ve samimî ifadelerdi ki, İstanbul'daki adreslere değil de, Hindistana gönderiliyordu. Fakat İstanbul yoluyla giden bu mektuplar, genç bir kimyagerimiz, Nuri Refet Beyin elinden geçince, ancak böyle kimyevî bir muameleden sonra okunan asıl metni ile, dudaklarımızı çatlatmıştı...

İlk tahkikatı, Polis Müdürlüğü siyasî şube müdürü Mehmet Çe Bey yaptı. Mustafa Sağîr Efendi, bu kat'î ve inkâr kabul etmez deliller karşısında, suçunu, güç inanılır soğukkanlılıkla itiraf etmişti. Fakat hemen anladım ki, bu itirafta da, hususî maksat varmış. Çünkü, dosya bize intikal ettiği gün, İstiklâl Mahkemesi Riyasetini ifa eden benimle «hususî bir mülâkat» istedi.

Önümde, mektupların gizli satırları ve tahkikat dosyasının cürmü gün ışığına çıkaran itiraflarını sıralayan dosya olduğu halde kendisini kabul ettim. Aldığı son mektupta İngilizler kendisinden şunları soruyorlardı:

«— Şeyh Sünnusî Ankara'da mıdır? Kendisinin orada Şeyhülislâmlık makamına getirileceğini haber aldık. Doğru mudur? Bağdatlı İzzet'ten haber alamadık. Kendisi nerededir? Mustafa Kemal Paşanın oturduğu yerle muhafızlarının bulunduğu yer arasındaki mesafe ne kadardır? Mustafa Kemal Paşanın şoförü hangi millettendir? Irkı ne-

(1) — Suspect = Fransızca vasıf: Şüpheli adam, meşkûk, karışık, göründüğü gibi olmıyan.

dir? Nerelidir? Arasıra gezmiye çıktığı zaman hangi yolu takip eder? Geçeceği yerleri kendisi mi tâyin eder, şoförüne mi bırakır? Bindiği otomobilin markası ve modeli, projektörlerinin kuvveti nedir?»

Sualler öylece devam ediyordu ki, bunlar ancak, maharetle hazırlanacak bir suikasıt için lâzım olabilirdi. Mustafa Sagîr, kendisine vâki bir sual üzerine de, Afgan Emîrine tatbik edilen ve başarı ile neticelenmiş bir öldürme plânını da bizzat hazırladığını söylemişti. Bu tecrübesini, Ankara'da tekrarlamak için gelmişti. Mektuplar, bu neticeye doğru nasıl emin adımlarla gittiğini, hiç bir münakaşaya lüzum bırakmıyacak kadar açıklıkla isbat ediyordu. Kendisini kabul ettiğim zaman bu hakikati itiraf ettirecek şekilde dosyayı tanzim etmiştim.

★ — KARŞILIKLI PAZARLIK...

Kendisine yer gösterdim ve hemen dizinin dibine yakın bir koltuk çekerek oturdum. Başbaşa idik.. Karşımdaki adam, İngiliz kudretine ve onun asla yıkılmıyacağına inanmıştı. Öyle bir hava içinde idi ki, İngilizlerin arzu edip de yapamıyacakları hiçbir şey yoktur ve bu nüfuz önünde durabilmenin imkânsızlığını takdir edecek her akıllı adam için tek yol, bu kuvvete yakın olabilmektir. Mevzua, kendi şahsî vaziyetine hiç temas etmedi. Bundan bir fayda çıkmıyacağını anlamıştı. Suç ve hâdise, bütün çıplaklığıyla ortadaydı. Zaten benden hususî görüşme isterken, yapacağı teklifi de hazırlamış olduğunu anladım. Başlangıca ihtiyaç görmeden teklifini yaptı; dedi ki:

«— İngilizlerin Sizlere hususî düşmanlıkları olamaz. Bilâkis siyasetinizi onların istikametine doğru çevirirseniz en büyük yardımı onlardan görürsünüz. İlimde, fende, iktisatta terakki edip refaha nail olursunuz. Ben elinizdeyim. Bana istediğinizi yapabilirsiniz. Amma beni öldürmekten size bir fayda gelmez. Fakat benim Londra'da Sizin tahmin ettiğinizden büyük bir mevkiim vardır. İngilizleri sizin lehinize çevirmekte sahsen rol oynarım. İsterseniz bir tecrübe ediniz.»

Bir pazarlığa girdiğimizi anlamıştım. Hakikatleri hiçbir şüpheye yer bırakmadan ortaya çıkarmak lâzımdı: Çünkü Mecliste, Hind Hilâfet Komitesinin bu mühim âzâsına öyle bir saygı vardı ki, adamın içyüzünü ortaya dökerek saflığımızın mukabil hissini hare-

Mustafa Sagîr'in idamından sonra, kendisinin Hind Hilâfet Komitesiyle hiçbir alâkası olmadığını ilân eden umumî kâtib Emîr Ali Kâmil.

(Bu açıklamadan sonra, bilinmez ne sebeple, vazifesinden uzaklaştırılmıştı...)

kete getirmek icabediyordu. Doğrusu ben dahi, bu safdilliğimden dolayı kendi nefsimi affedemiyordum. Sordum:

«— Fakat sizin bu teklifinizdeki samimiyete, şu hâdiseler karşısında nasıl itimad edebiliriz?»

Benim sualimi, Mustafa Sagîr bir başka sualle cevaplandırdı:

«— Onu bana Siz söyleyiniz: Size söylediğim bu sözlerin samimiyetine ait nasıl bir teminat istiyorsunuz?»

Beklediğim suale, hazırladığım cevabı sükûnetle verdim:

«— Mahkemede Size sorulacak suallere, hakikati olduğu gibi itiraf ederek ve kendinizden hiç bir şey ifade etmiyerek, anlatmak suretiyle...»

Ve, ilâve ettim:

«— Efendi Hazretleri.. Buyurduğunuz gibi, Sizi idam etmekle sadece adaleti yerine getirmiş olacağız. Fakat Sizin teklifinizde millî menfaatler öylece mevcuttur ki, biz sizin hayatınızı, müstemlekeleri içinde yüz milyonlarca Müslümanın yaşadığı İngiltere ile ara-

mızda sağlam bir köprü olarak devam ettirmek suretiyle milletimize ve insanlığa faydalı hâle getirmiş olabiliriz.»

Gözlerinde, hiç de samimî olmıyan şeytanî bir kıvılcım, yandı, söndü... Bu adam, her yerde ve şekilde kendisini kurtaracağına, adaleti çiğniyeceğine, hiyanetinin cezasını görmiyeceğine öylesine inandırılmıştı ki, o ânda, İngilterenin, kendisinden seksen misli büyük müstemlekelerini nasıl idare ettiğini, ve oradaki yüz milyonlarca insanı nasıl «köle» halinde kullandığını bir daha hissettim: Dâvâ, bu «köle» kalabalığı içine, Türk halkını da resmen katmaktı. Hissimi gözlerimle ifade etmemiş olmak için başımı çevirdim.

Hususî mülâkatımız bitmişti.

★ — FEVZİ PAŞA ve ADNAN BEYİN TAVSİYESİ...

Muhakeme başlamıştı. Mustafa Sagir, açık celselerde, hâdiseleri hiç bir noktasını gizlemiye lüzum görmeden tekrarladı. O günlerde, Fransızlarla **«Ankara Anlaşması»**'nı yaptığımız için Fransız gazetecileri, bu arada Madam Gowlis de gelmişti. Mahkemeyi, onlar da takip ettiler. Medenî müttefiklerinin, haydutlar gibi nasıl siyasî cinayetler peşinde olduklarını onlar da dinlediler.

Muhakemenin sonu yaklaşıyordu. Mustafa Kemal Paşa beni dâvet etti; sordu:

«— Mustafa Sagir'i ne yapacaksınız?».

Bir ân duraladım: Reisimizin mizâcını, çok eski aşinâlarından birisi olarak iyi bildiğimi tahmin ederim. Bir hâdiseler geçmiş olmalı idi. Şu cevabı verdim:

«— Casusluk cürmü gün gibi meydandadır. Harb hâlinde bir memleketiz. Casuslara kanunlarımız nasıl bir ceza tertib ediyorsa, Mustafa Sagir de aynen o cezayı görecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, bir ân düşündü, sonra açıkladı:

«— Fevzi Paşa (Rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak. O tarihte Millî Müdafaa vekili ve Erkân-ı Harbiye-i umumiye reisi idi.) **ile doktor Adnan Bey** (Rahmetli Adnan Adıvar. Sıhhiye vekili ve Dahiliye Vekâleti vekili idi.) **bu adamın idamını muvafık görmüyorlar. İngilizlere karşı elimizde bir koz olarak bulundurulmasını ve harb içinde her ne sebeple olursa olsun, İngilizlerin eline geçecek şahsiyetlerimize mukabil rehine olarak kalmasını tercih ediyorlar.»**

Kat'iyyen bu fikirde değildim. Şu cevabı verdim:

«— Paşam... Adalet bence bir vasıta değil, bir gayedir. Bununla beraber İngilizler Şark âlemini ve bu arada Osmanlı devleti ricâlini kendi kudretleri karşısında eğilmiye öylecesine ahıştırmışlardır ki, biz, her ne sebeble olursa olsun, idam cürmünün sahibi olan Mustafa Sagir'e kanunun gösterdiği cezayı vermiyecek olursak, bizi de, Bab-ı Âlinin devamı sayacaklar ve eski tahakkümlerine pervasızca devam edeceklerdir. Mahkeme, zannetmem ki, Fevzi Paşa Hazretlerinin ve Dr. Adnan Beyefendinin fikrine iştirâk etsin.»

Mustafa Kemal Paşa bu izahatımı dikkatle dinledi. Düşünceli idi. Mevzuu zamana terketmeyi muvafık buldu:

«— Meseleyi bir müddet sonra yine görüşürüz. Gerçi adalet vasıta değil, gayedir denilir amma, bu, gayenin henüz bilinmemesin-

UNUTAMIYACAĞINIZ SÖZLER :

★ — Bir kişinin yapısını anlamak ister misiniz: Eline geniş yetki, gayrıyı mutlu veya dertli yapacak nüfuz veriniz.

★ — Mertlik, açıkta yapılmasından utanılacak şeyi gizli yapmamaktır.

★ — Herkesin istediği, herkesin verdiği, fakat pek az kimsenin aldığı şey: Nasihat.

★ — Sakınınız: Herşeye iyi diyen adamdan, herşeye fena diyen adamdan, ve en çok herşeye kayıtsız olan adamdan!

★ — Hayat ne bir bayram günü, ne bir matem günüdür: Hayat devamlı bir emektir.

★ — Yanlış bildiklerimizi atabilsek, dimağımızın yükü o kadar hafiflerdi ki...

★ — Fikir vardır ki, kuş gibi daima uçar ve yükselir, yine fikir vardır ki, madenciler gibi daima kazar ve derinleşir: İnsanlık, bunların ne birinden vazgeçebilir ne ötekinden!

dendir. Yoksa gaye zannedilen bir çok şeyler hakikatte vasıtadan başka bir şey değildir.»

★ — 24 MAYIS 1921... MİLLÎ MÜCADELEDE İLK «YABANCI» NIN İDAMI :

Muhakeme bitmişti. Ankara İstiklâl Mahkemesini teşkil eden mebus arkadaşlarımla görüşmüştük. Her hangi bir mülâhaza ve düşünce ile hüküm ve adaletin infazına mâni olunmak istenilirse hepimiz istifa edecek ve meseleyi Büyük Millet Meclisine getirecektik... Birinci Büyük Millet Meclisine böyle mevzuları getirmenin mânası, bir hükumet sukutuna bile yol açardı. Vâkia o buhran içinde bir hükumet krizini aslâ istemiyorduk, amma, o günlerde hiç birimiz, ne sebeple olursa olsun, rejimin, adaletin zerrece zedelenmesine tahammül edemezdik (1).

Şöyle bir tedbir düşündük: İdam kararını verdik ve infazı için alâkalılara lüzumlu tebligâtı yaptık. Kasden de, toplu olarak evlerimizden çıkarak, yine toplu halde civardaki bir çiftliğe misafirliğe gittik. Geceyi orada geçirdik. Tarih 24 mayıs 1921 idi. Mustafa Sagîr, günün ilk ışıkları arasında hükumet meydanında idam edilmiş, masum, âlicenâb, civanmerd Türk milletinin kendisine gösterdiği saf ve gönülden iyi kabulün bile ruhundan silemediği casusluk ve cinayet mezelletinin, hak ettiği cezasını çekmişti. Zannediyorum ki, bu neticede, merhum Afgan Emiri Nâdir'in de ahı vardı.

Mustafa Sagîr, Ankara İstiklâl Mahkemesinin hakkında idâm hükmü verdiği ve bu hüküm yerine getirilmiş olan ilk «yabancı» idi.»

* * *

İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey'in hâtıralarında Mustafa Sagîr'e ait kısım böylece biter...

İngilizler, casuslarını kurtarmak için her çâreye başvurmuşlardı. İdam hükmünden on dokuz gün evvel, Maltadan 40 Türk şahsiyetinin, elimizdeki İngiliz esirleriyle mübadelesi yapılmıştı. Ankara İstiklâl Mahkemesinin kararı, bu salıverişten önce verilmiş ve tatbik edilmiş olsaydı, Malta'daki çilekeşlerin âkibeti ne olurdu bilinmez... Fakat İngiliz İntellicens Servisi, Mustafa Sagîr'in âkibetinden sonra, benzer bir teşebbüste bulunmadı

İhsan Bey haklı çıkmıştı...

Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey, idam kararları dahil, verilmiş hükümler üzerinde hiçbir başka makam ve tesbitin söz ve hareket hakkı olmadığı o müstesna günlerde...

(Hayat, bilhassa politika, beklenilmiyen tecellilerle doludur: Kendisi de, beş sene sonra, hükümleri o derece kesin bir başka mahkemenin önüne çıkacak, mahkûm olacak, siyasi hayattan çekilecektir.)

---

(1) Daha sonra İhsan Bey, Bahriye vekili iken Yavuz harb gemimizle, deniz kuvvetlerimiz için yapılacak Havuz'un inşasına dair mevzulardan dolayı, divan-ı âli (yüce divan) **ın önüne suçlu olarak çıkarıldığı zaman, rejimin adaletinin zedelendiğinden ve Başvekil İsmet Paşanın adalete tesir ettiğinden acı acı şikâyet etmişti. Yine, kendi hâtıralarından vermek istediğimiz bu ibretli safhalar karşılaştırıldığı zaman,** zamanın getirdikleri'nin **acı bir muhasebesi hafızamızda geçit resmi yapacaktır.**

LOZAN'da İsmet Paşa-Dr. Rıza Nur İhtilâfının Sebebleri

Yukardaki klişe, Lozan'da, sulh müzakerelerinin en çetin günlerinde, rahmetli üstad, Velid Ebüzziya tarafından bizzat alınmıştı: İsmet Paşa ile Dr. Rıza Nur'u, beraberce «buhrana bir çâre» ararken gösteriyor.

Tarih, milletlerin vicdanını yanlış hükümlerden kurtarabildiği zaman ibretler ilmi, bu ana vazifesini yapamadığı zaman da hazin masaldır.

★ — KİMLER TEMSİL EDEBİLİR?

Büyük zaferden sonra, sulh masasına oturmamız, Türk süngülerinin bedeli olarak mağrur ve zâlim bir düşmanlar silsilesi önünde «Baş eğilen netice» olduğu zaman. Birinci Büyük Millet Meclisinin önünde büyük bir mesele belirmişti: Toplantı yerinin Lozan olduğu anlaşılan sulh masasında **«TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ»** ni kimler temsil edecekti?

Murahhas heyetimizin nasıl intihap edildiği uzun bir mevzudur: Fakat, heyetin içinde söz ve fikir sahibi olarak bulunmasına bütün karşılıklı düşünüşlerin ve şahsiyetlerin toplandığı bir tek isim vardı: Doktor Rıza Nur!..

Garb Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Yusuf Kemal Beyin istifası ile boşalan Hariciye Vekilliğine getirilmiş ve Türk Murahhas Heyetine Reis olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile, İcra Vekilleri Heyeti, yâni Başvekil Rauf Bey arasındaki görüş ayrılığının bir temel noktası burada belirmişti. Meclisin içinde de derinden duyulan bu ayrılığın bağlayıcı ve uzlaştırıcı şahsiyeti de yine, o tarihte sıhhat vekili olan Doktor Rıza Nur'du: Dr. Rıza Nur'un son çeyrek asırlık hâdiselerin içine girebilmiş, fikir hürriyeti, ilim, prensip sahipliği, bilhassa ve bilhassa «TARİH BİLEN» insan olarak, karşımıza başka çehrelerle ve maskelerle çıkacak meseleleri gün ışığına çıkarmaktaki yeterliğine inanılmıştı.

Yukarıki temsilî klişe de, yine, Velid Beyindir: «— Dün nasıl idiler, bugün nasıl oluyorlar?» diyor. Fakat «değişme» nin sebeplerini açıklıyamıyor, sadece dertleniyor: «— Vatan el ve gönül birliği istiyor. Bu kin, bu çekememezlik, bu siyasî hırs neden?» diyor.
Tarih: 9 Kasım 1924.

Dr. Rıza Nur Kimdir?

Rıza Nur, 1879 da Sinob'da doğdu. Köklü bir Türk ailesinin çocuğudur. Küçük yaşta İstanbul'a geldi. Askerî Tıb Okulunu bitirerek, doktor yüzbaşı oldu. İttihad ve Terakki'nin Askerî Tıbbiye'de kurduğu ilk gizli mücadele komitesine girdi. Sürüldü. Avrupa'ya kaçtı. Fransa'da ihtisas yaptı. İkinci Meşrutiyet Meclisinde Sinob mebusu olarak siyasî hayata girdi. İttihad ve Terakki'nin fırka diktatoryasına karşı koydu. Yine tevkif edildi, hattâ işkence gördü.

Tekrar Avrupa'ya çekildi. Hayatını ilme, tarihe, hekimliğe verdi. Batı'da kafasının emeğiyle hâdiselerin üzerinde kalabilerek yaşadı.

Mütareke ile vatan karanlık devreye girince, mükemmel hayat şartlarını bırakarak koştu, geldi. Ankara'nın «yetişmiş insana» en çok muhtaç olduğu günlerdi. Moskova, Harkof, Ukranya sulh müzakerelerinde millî hükûmeti temsil etti. Yine Sinob mebusu olarak, Sıhhat Vekâletinde, Maarif Vekâletinde, Hariciye Vekâleti vekâletinde bulundu. Lozan sulh müzakerelerinde, İkinci Murahhas idi.

Lozan'da, sulhü kurtarmak gayesiyle, Zafere ve Türk Milletine vaadedilmiş millî misak gayelerine aykırı sebebsiz fedakârlıklarda bulunulduğu inancında idi. Bu boşlukları, Cumhuriyetten sonra takib edilecek gerçek halkçı, ilme dayalı kalkındırıcı, bilhassa milliyetçi bir politika ile doldurmak gayesinin gün geçtikçe hayâlleştiğini görünce, küstü, kırıldı, memleketi terketti. Paris'e gitti. Orada kendisine tıb ve tarih sahasında vazifeler verildi. Mısır Kralı Birinci Fuad'ın ısrarlı dâvetiyle Mısır'a gitti. Mısır tarihini yazdı. Bu eserinde, Kavalalı Mehmet Ali Paşanın Türklüğünü açıkça ortaya koyunca, müfrit Arabcıları karşısında buldu. Kanaatı uğruna feleğin cevrine meydan okumayı yaşama şartı saymanın geleneği ile hakikatlerin müdafaasına devam etti. Bütün Müslüman âlemine, kuvvetli, kudretli, büyük ve ileri bir Türkiye olmadan, kurtuluş ve huzurun gelemiyeceğini haykıran o meşhur beyannamesini neşretti.

Yetmişe yakın eseri vardır. Siyasî hâtıralarının günün birinde yayınlanması şüphesiz ki «hâdise» olacaktır.

Yorucu mücadelelerle yaşından fazla sıhhatsiz olarak 1939 da vatanına döndü. «— Toprağımda ölmek isterim. Bu hakkı kimse elimden alamaz.» diyordu. Vatan toprağı kendisine, umduğundan çok hayat verdi: 1943 e kadar yaşadı. Çevresinde, bir avuç gerçek aydınla, avundu. Sessiz, sade, fakat gönülden bir uğurlayışla toprağa verildi. Çok zengin kütüphanesini Sinob şehrine armağan etti.

Yukarıdaki klişe, İkinci Meşrutiyet Meclisinde Sinob mebusu Dr. Rıza Nur'u göstermektedir. Nur içinde yatsın...

****

Acaba Dr. Rıza Nur, kendisinden bekleneni verdi mi, daha doğrusu verebildi mi, verebilme imkânı buldu mu? Lozan Sulhünün tarih ve hakikatler önündeki yapısının tahlilinde temel unsurlar olan bu suallere, bizzat Rıza Nur: «— HAYIR!..» cevabını verir ve memleketini terkedip, Mısır'a yerleşmesi, ölümünden kısa bir zaman öncesine kadar vatan hasreti içinde üzgün ve elemli yaşayıp, ancak bir doktor olarak hissettiği «son günleri» nin dayanılmaz hicranı içinde yurduna dönebilmesinin sebebi de bu, yerine getirmesine imkân bulamadığı hizmetinin acısıdır.

★ — «BU TÜRKLÜK BÖYLE BIRAKILAMAZ!...»

Doktor Rıza Nur'la İsmet Paşa arasındaki en büyük görüş ayrılığı, sulh anlaşması ile millî hudutlar dışında kalan Türklerin

âkibet ve haklarında belirmişti. Dr. Rıza Nur, Garbî Trakya **(Yunanistan)**, Hatay **(Fransız sömürge idaresi)**, Irak **(Kerkük Türklerinin Arab vesayeti altında İngiliz sömürge idaresi)**, Bosna - Hersek **(Sırp, Hırvat, Sloven idaresi)**, Kıbrıs **(İngiliz sömürge idaresi)**, Rodop ve Deliorman Türkleri **(Bulgar idaresi)**, Dobruca ve Gagauz Türkleri **(Rumen idaresi)** altında, olduğu gibi ve kendi kaderlerine terkedilmesine itiraz etmiş ve böyle bir siyasetin kısa zamanda oralarda bırakılmış Türklüğün yok olmasına sebep olacak acı ve fecî hâdiselere gebe olduğunu, tarihten misaller vererek müdafaa etmişti: Lozan'ın birinci defa yarıda kalmasında, Rıza Nur'un bu tutum yolunun umumî olarak benimsenmesinde hissesi büyüktü.

Fakat, Lozan'ın ikinci safhası başlarken vaziyet değişmişti: Birçok ana dâvalarda büyük fedakârlıklar yapılması kararı, maalesef, verilmişti. Nitekim, Lozan'ın hükümlerinin Birinci Büyük Meclisinden tasvip alması ihtimalinin çok az olması, seçimlerin yenilenmesinde esaslı sebep olmuş, Halk Fırkası listelerinin büyük çoğunlukla kazanmasına rağmen, Lozan, İkinci Büyük Millet Meclisinde, ağır tenkidlerle kabul edilmiş ve tenkidler bilhassa, sınırlar, vatanı harabeye çeviren Yunan zulmüne karşı bir tek kuruş tazminat almamak garabeti ve bilhassa hudutlarımız dışında kalan Türklerin müdafaasız ve garantisiz, kendilerini her ân ezmiye ve yok etmiye kararlı kindar ve insafsız hâkim kuvvetlerin eline müdafaasız bırakma gafletine tevcih edilmişti. İkinci Büyük Millet Meclisinde o müzakereler sırasında bir muhalif kuvvet ve hareket olmamakla beraber, yapılmış olan tenkidlerin ağırlığı ve söylenen sözlerin acılığı, bugün bile ibretle okunmaya değer.

Dr. Rıza Nur'la bilhassa İsmet Paşa arasındaki görüş ayrılığı, işte bu münakaşalar sırasında ortaya çıktı: Rıza Nur, muahede hakkında kendisine sorulanlara cevaplar verirken, millî sınırlar dışında kalan Türklüğün kaderine de temas etti ve bu hususta alınan tedbirlerin müzakereleri yarıda bırakmamak iyi niyetinde toplandığını, yakın gelecekte bütün ilgili devletlerle bu konuların daha derinden ve oradaki Türklerin hayat ve haysiyetlerini teminat altına alacak şekilde halledilmesi zaruretine işaret ederek dedi ki:

«— Bu Türklük tabiî böyle başıboş ve âvâre bırakılamaz..»

★ — DR. RIZA NUR'UN ŞAHSINA HÜCUMLAR :

Doktor Rıza Nur bu beyanatı, Lozan sulh müzakereleri sırasında, gazetesi **Tevhid-i Efkâr** adına Lozan'da bizzat bulunmuş ve millî mücadelenin en karanlık günlerinde en cesur mücadeleyi yapmış olarak Malta'ya sürülmüş Ebüzziyazâde Velid Beye şahsen vermişti. Velid Bey, Dr. Rıza Nur'un bu beyanatını, Garbî Trakya Türk ve Müslümanları namına Gümülcüne'den kendisine gelen bir feryat mektubuna ekliyerek, başyazısına da mevzu yaptı ve daha muahedenin mürekkebi kurumadan, Yunanlıların giriştikleri sistemli, plânlı, hattâ şuurlu denilebilecek kadar zamana ve şartlara hâkim sabotaj ve tahriklerin Türklüğe nefes aldırmıyacağını ve eğer şüratli tedbir alınmıyacak olursa, bizdeki hususî ve resmî alâkaların ve heyecanların sabun köpüğü hüviyetini çok iyi bilen düşmanlarımızın sinsi ve hain usullerle kendi hudutları içinde Türklüğü muhakkak imha edeceklerini ileri sürdü.

Yazıları ve fikirleri iktidara rahatsızlık veren Velid Beyin, Dr. Rıza Nur'un beyanatına dayanan bu tenkidleri, Lozan'ın bazı hükümlerinin ancak sulhü kurtarmak için kabul edildiğinin, konferansta ikinci murahhaslığımızı yapmış kimse tarafından söylenilmiş olması ile birleşince, hücumlar, Dr. Rıza Nur'un şahsına teksif edildi. Nitekim, bu yazımızın içindeki klişeler de, Velid Beyin sahibi olduğu Tevhid-i Efkâr gazetesinin 9 Kasım 1924 tarihli sayısında çıktı. Şu başlıkla: **«Dün nasıl idiler, bugün nasıl oluyorlar?»**

★ — HATAY'IN ANA-VATANA KAVUŞMASINA KADAR SUSAN ADAM :

Doktor Rıza Nur, memleketi terkettikten sonra, Hatay'ın Ana-Vatana kavuşmasına

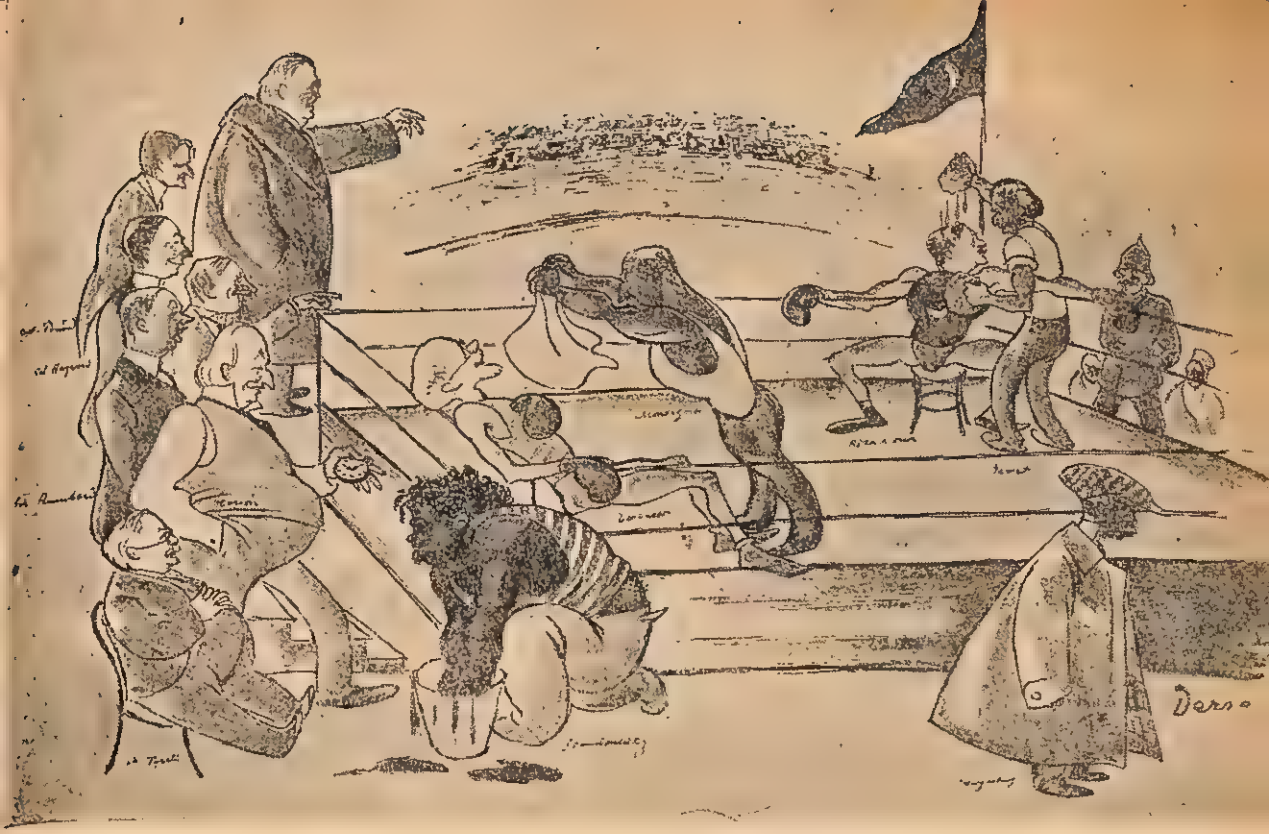

LOZAN'da Derso'nun çizgisiyle Rıza Nur

Yukarıki karikatür, devrinin ünlü Fransız karikatüristi Derso'nundur. Lozan sulh müzakerelerinde, Türk murahhas heyetiyle, karşısındakiler arasındaki çetin bir karşılaşmayı gösteriyor. Sağ köşedeki Türk bayrağının altında, üzerinde ay-yıldızlı armalı boksör, Türkiye'yi temsil eden Rıza Nur'dur. Karşı köşede yere serilmiş olan da, Yunan Başvekili ve baş delegesi Venizelos'tur. İsmet Paşa, Venizelos'u yere seren yorgun Rıza Nur'un başına soğuk su serperek serinletiyor. Venizelos'un arkasında, İngiliz, Fransız, İtalyan murahhas heyetleri var. İngiliz başmurahhası Lord Gürzon, elinde saat, Venizelos'un nak-avt olmasının saniyelerini sayıyor. Batı politikacıları gibi, kalem sahipleri de, tarihçi ve âlim Rıza Nur'u, Türkiye'nin dâvalarını Lozan'da savunan gerçek kafa olarak görmüşlerdi.

(Peki... Şimdi sormak lâzımdır: Daha sonra neler oldu, neler oldu da Dr. Rıza Nur, vatanını terketti, gurbet ellerine çekildi ve ancak ömrünün sonu geldiğini, bir hekim olarak hissettiği ânda, ölüsünü de vatan dışında bırakmamak çâresizliği içinde yurda döndü? Bir ferdin kaderi ki, uğruna oluk gibi kanlar dökülmüş, hayatlar harcanmış millî ümitlerin blânçosu var!..)

kadar sesini duyurtmadı. Mısır'da doktorluk yaptı, kitap yazdı. Bilhassa Tarih...

Hatay, Atatürk'ün milletine hayatının son devresinde şeref armağanı olarak millî varlığına kavuşunca, Dr. Rıza Nur, Lozan'daki boşluklardan birisinin tasfiyesinin de huzuru ile olacak konuştu ve kalbini ve kafasını daima yakından meşgul etmiş, hattâ alınmış tedbirleri yeter bulmıyarak, bir çeşid kefaret halinde vatanını terketmesinin ana sebebi olan, millî hudutlar dışında kalmış bahtsız ve masum Türk halkından bahsedilmek, onların mukadderatı ile daha yakından ve ciddî olarak meşgul olma temenni ve duasını yine yükseltti.

1923 denberi Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde, müstakil devletler kurmuş Arab ülkelerinde, Kıbrıs gibi vesayet sistemi devam etmiş yerlerde kalmış olan Türklüğün başına gelenler, Dr. Rıza Nur'a ne geniş ölçüde

Bir «eski hesab»

Lozan sulhü görüşmelerine dünya basını, en tecrübeli ve değerli kalem sahiplerini göndermişlerdi. Bunlar arasında, ünlü Fransız muharriri Stephan Lausanne da vardı. Bu zat, Balkan Harbinde de İstanbul'a gelmiş ve bütün dünyada büyük alâka uyandıran şu eserini neşretmişti: Mağlûbun başı ucunda.

* * *

Aradan on yıl geçmişti: Fransız yazarı şimdi, dünya yüzünde yeni bir devir açan Türk zaferinin eserini verecekti: Galibin başı ucunda.

Ve, 1912 de mağlûp Osmanlı devletinin acısını satırlara sığdırırken, yine karşısında Dr. Rıza Nuru bulmuş, onunla konuşmuştu: Ayrılıklar ve fikir kavgaları içindeki o günün siyasetçilerinden kalabilenler, 1922 de, son varlığını ortaya koyan genç Türk devletinin yaratıcıları idiler, ve Dr. Rıza Nur bu hareketin muzaffer delegeleri içindeydi.

* * *

Fakat Rıza Nur, 1912 de Fransız muharririne, o gün, yenilmiş ve başı eğik millet ve devletinin acılarını nasıl samimî anlattı ise, 1922 de Lozan sulh anlaşması için de aynı açık yüreklilikle konuştu:

«— Daha çoğu hakkımızdı. Hakkımızdan çok azını aldık. Lozan, Türk millî mücadelesinin bahası ve bedeli değildir.»

dedi.

Ve; gözlerini kapayıncaya kadar aynı hakikati söyledi.

****

hak verdi, meydanda... Kızıl istibdad altında kıvranan, ezilen, kitle kitle yok edilen, sürülen, Türklüğünü kaybetmeleri için dünya tarihinin kaydetmediği zulüm ve baskılarla karşı karşıya bırakılmış Ana-Vatan Türklüğünden bahsetmiyoruz. Bu, gücümüzün üstünde kalmış olan büyük dâvâ.. Fakat Rıza Nur, bu temel dâvâyı yetişen nesillerin kafasında ve gönlünde yaşatmak için de elinden geleni yaptı: On iki ciltlik koskoca bir tarih yazdı. Çevremizde yaşıyanların ise Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde toplanmalarını, bu olmazsa varlıklarını kaybetmemeleri için iktidarların milliyetçi ölçü ve şuurları, diğer politika akımlarının üstünde olan «millî bir siyaset» takip etmelerini istedi: Lozan'da kararlaşan esasların, sulhü kurtarmak için yapılan fedakârlıklarla dolu olduğunu, bu gerçeklerin cesaret ve açık yürekle anlatılmasını savundu. Bu ikazında da, hiç, asla şüphe yoktur ki, yeni yetişen nesillerin millî sınırlar dışında kalma bahtsızlığına uğramış ırkdaşlarının alâka ve himmet beklemekte oldukları yolundaki acı hakikate karşı vicdanlarını ve mantıklarını kapamamalarını istedi.

Dr. Rıza Nur, bugün, ne ölçüde haklıdır, hâdiseler meydanda... Kâşki O, haksız çıksa idi, kâşki söyledikleri birer vehim, onu susturmak isteyenler birer gerçekçi olsa idiler: Sorunuz bakalım?... Sorunuz: Biz Lozan anlaşması ile Yunanlılara Garbî Trakya'yı bıraktığımız zaman Türk nüfusu, milletlerarası tahkik komisyonunun tesbitine göre, yüzde 68 idi. Bugün kaç? Musul meselesi Milletler Cemiyetine gittiği zaman, Kerkük Türkleri, yaşadıkları bölgede ezici çoğunlukta idiler. Bugün ne hale geldiler? Bulgaristan'da öz ve hâlis bir milyon sekiz yüz bin Türk vardı. Bugün ne kaldı? Ya Kıbrıs? 1955 e kadar kilise ve yeni Etniki-Eterya hazırlığı Kıbrıs için Enosis, Yunanistan'a ilhak hazırlığını tamamlayıp, ateş bacayı sarmadan Kıbrıs kimin hatırında idi?

★ — HAYATTA OLSAYDI...

Doktor Rıza Nur hayatta olsaydı, söyleyeceği çok şeyler vardı: Dâvâ, kaybedilmiş olanın ardında didişmek ve suçlu aramak değildir... Dâvâ, **kalanları kurtarmak**tır. Rahmetli Ömer Seyfettin'in **«tuhaf bir zulüm»** hikâyesi masal değildi: Ömer Seyfettin, Balkan Türklüğü içinde yeşermiş görebilen bir göz, yazabilen bir kafa olarak, bizzat şâhit olduğu o **«tuhaf bir zulüm»**ü bizlere anlattı. Zulümler, öylecesine çeşitli ve çoktu ki, ve bizler, öylecesine onları unutmuş, kaybolmuş saydık ki, Dr. Rıza Nur, Lozan'ın bu mevzu üzerindeki hükümlerinin «sulhü kurtarmak için yapılmış bir fedakârlık olduğunu samimiyetle söyleyince, gafletlerimizin değil de, hakikatı haykıranın üstüne çullandık.

Neden şimdi başka «suçlu» arıyoruz?

Alman İmparatoru İkinci Wilhelm, Birinci Dünya Harbinin içinde İstanbul'a gelmiş, müttefik İmparator, parlak törenle karşılanmıştı. Saray'da verilen kabul resmine, nâzırlar, büyük üniformalarıyla iştirâk etmişlerdi. Merasimden hiç hoşlanmıyan Talât Paşa, vazife mecburiyeti saydığı bu törene, Osmanlı vezirlerinin aşırı sırmalı, mükellef, şaşaalı, pırıl pırıl büyük üniformasını giyerek gitmeye hazırlanıyor, refikası Hayriye Hanımefendi de giyinmesine yardım ediyordu. Çok pahalı bir terzi elinden çıkmadığı ve pek ender giyildiği için elbise, gün geçtikçe şişmanlıyan Talât Paşa'ya zar zor gelmiş, hele, sert kolalı gömlek, Paşayı aşırı rahatsız etmişti. Nihayet güç belâ merasim kılığını tamamlıyan Talât Paşa, aynada kendisini bir müddet seyrettikten sonra, dudaklarında o babacan tebessümü, refikasına döndü:

«— A be Hanım... Elbise vezire benzetti amma kafayı ne yapalım?...»

Bu tevazu aşırı ve kendi öz nefsine karşı haksızlık idi: Talât Paşanın sistemli, derinlemesine bir tahsili yoktu. Amma hiçbir gün kendisini ne allâme saydı, ne de mevcudiyetini memleket için vazgeçilmez «Tanrı lûtfu» addetti: Tertemiz bir vatanperverdi. Bu memleket böylesine hâlâ doymuş değildir.

Talât Paşanın Berlindeki son günleri

ktidarı yedi sene devamlı olarak elinde tutan, Lideri olduğu İttihad ve Terakki, Birinci Dünya Harbini kaybetmemiz üzerine düşünce, sadrıâzam **(Başvekil)** Talât Paşa, Padişah Vahidettin tarafından sadrıâzamlığa getirilen Müşir İzzet Paşaya bir vedâ mektubu göndererek, 3 Kasım 1918 tarihinde, gece yarısı, beraberinde Başkumandan Enver ve Dördüncü Ordu kumandanı Bahriye Nazırı Cemal Paşalarla, Doktor Nazım, Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beylerle birlikte, bir Alman Denizaltısıyla memleketi terketmişti. Cebinde, Alman hükûmetinin «Sai» takma adına verdiği bir pasaport vardı (1).

Arapça **(Sai)** nin Türkçe karşılığı **(Yolcu)** idi. Talât Paşa bu ismi seçmekle neyi kasdetmişti? Refikası Hayriye Hanımefendi bu hiç duymadığı adı neden tercih ettiğini sorduğu zaman şu cevabı almıştı:

«— Vatanından benim şartlarım içinde ayrılan insanın taşıyabileceği en muvafık isim YOLCU'dur: Hedefi, gayesi olmıyan bir yolculuğun Yolcusu...»

Talât Paşa, Berlin'e geldiği zaman, Osmanlı devletinin Berlin'deki sefiri Reşit Paşa idi. Almanya'da milli hükûmet çekilmiş, sosyalist papaz Erzberger iktidara gelmişti. Berlin'de, çetin bir savaştan yenik çıkmış bir memleketin perişan manzarası vardı. Talât Paşa, üç odalı mütevazı bir apartmana yerleşti. Doktor Nazım ve Bahattin Şakir Beyler, Münih'te ücra bir semte yerleşmişler, kendilerini adım adım takip eden Ermeni komitecilerinin kurşunlarından korunmaya çalışıyorlardı. Talât Paşayı da ikaz ettiler, tedbirli olmasını tavsiye ettiler. Paşa, şu cevabı verdi:

«— Almanya'ya iltica etmiş müttefik bir devletin vatandaşının hayatını muhafaza etmek vazifesi Alman devletinindir. Eğer Almanya, müttefiki Türkiye'nin sadrıâzamını bile koruyacak kadar kudretli değilse, hepimize ölüm nereden gelirse gelsin ne yapabiliriz?»

---

(1) Talât Paşanın memleketi terkederken sadrıâzam Müşir Ahmet İzzet Paşaya yazdığı mektubun elyazılı foto-kopisi, mecmuamızın birinci sayısında neşredilmişti.

Hiçbir tedbir almamış, sadece ısrarlı tavsiyelerle alay etmek ister gibi, şehid edilmesinden on gün evvel bıyıklarını kestirmişti. Bu basit tedbir bile, alışılmış olan çehresinde büyük bir değişiklik yapmıştı.

★ — LOYT CORC'A SESLENİŞİ :

Talât Paşa'nın Berlindeği üç odacıklı mütevazı apartman dairesinde geçen günleri, sadece vatan hasreti içinde değildi: Bu aziz vatana hizmet hicranı içinde idi...

Yunanlıları üzerimize saldıran Loyt Corc'a bir mektup yazdı. Bu mektuptaki cesur edâ insana heyecan verir: Evvelâ, Osmanlı İmparatorluğunun neden harbe girmeye mecbur edildiğini açıkça anlatıyor, kendilerinden istenen garantinin verilmemesinin. Boğazları ele geçirmek için her çâreye başvuran Ruslara karşı, vatan müdafaasını en meşru müdafaa hâdisesi olarak savaşın kabullenildiğini anlatıyor, şöyle devam ediyordu:

«— Sizler, galip olarak suçlu arıyorsanız ben buradayım ve hesap vermiye hazırım. İstediğiniz beynelmilel mahkeme önüne çıkayım. Fakat siz, İngiltere devletinin en selâhiyetli şahsiyeti olarak, müstakil bir Türkiyenin mevcudiyetine mâni olmıya çalışmakla bizzat kendi vatanınıza en büyük fenalığı yaptığınızın farkında mısınız? Çünkü müstakil ve kuvvetli bir Türkiyenin mevcut olmaması demek, Avrupa medeniyetinin Ruslar tarafından tahribi demektir. Bunu biliniz ve Anadolu'da istiklâl ve haysiyetlerinin müdafaasını yapan Türk vatanperverlerinin üzerine saldırmayınız. Çünkü onlar size rağmen de muvaffak olacaklardır. Bunu böyle biliniz Mr. Loyt Corc.»

O günlerde Mustafa Kemal Paşadan bir mektup almıştı. Hüseyin Rauf, Ali Fethi, Memduh Şevket Beylerden Anadolu'daki mücadeleye dair haberler alıyor, onlarla teselli buluyor, avunuyordu. Padişahın kendisine, sadrıâzam iken hediye ettiği otomobili satılmış, parasının nereye gönderilmesini istediği sorulmuştu. O günlerde, Türk dâvasını dünyaya izah etmek üzere İsviçre'de olan Hamdullah Suphi'ye verilmesini, bu para ile tarafsız bir heyetin Anadolu'ya dâvet edilmesini istemişti. Halbuki tamamen denecek kadar parasızdı. O günlerde Berlin'e gelen İttihad ve Terakki merkezi veznedarı Nihat Ortaç'dan on iki bin mark borç almıştı.

★ — ÖLÜM, HER ÂN BİRAZ DAHA YAKLAŞIYOR :

Bu sırada Almanya'nın kaderine, mel'un ve kızıl bir Papaz hâkimdi: Erzberger... Alman milliyetçileri, sinmiş ve köşelerine çekilmişlerdi. Kızıl idare, tam bir Türk düşmanlığı içinde idi. Resmî makamlar, Almanyadaki Türklere düşman gözüyle bakıyorlardı. Bu kem ve haksız isnadın başlıca muhatabı da Talât Paşaydı.

Yanındakiler O'nu mütemadiyen ikaz ediyorlardı. Bir gün, çok inandığı ve sevdiği Hâmit Ortaç, doğruluğuna şüphe olmıyan şu haberi getirdi:

«— Paşam.. Bazı Ermeni komitecileri Fransız zabiti kıyafeti içinde Berlin'e gelmişler. Sizi takib ediyorlar. Allahaşkına yalvarırız, dikkatli olunuz.»

Talât Paşa, evlâdı gibi sevdiği bu gencin yüzüne uzun uzun baktı, sonra kendisinde ender görülen sinirli ve dik bir sesle:

«— Sen bana ne karışırsın? Ben belki bir Ermeni kurşunu ile ölmek isterim..»

Sonra bir ânda âsabına hâkim olarak, Hâmit Beyin yüzünü okşadı:

«— Alında ne yazılı ise o olur Hâmit... Elem çekme.»

★ — TARİH : 15 MART 1921...

Talât Paşaya: «— **Belki bir Ermeni kurşunu ile ölmek istiyorum..**» dedirten ruhî karar, acaba değişmez bir kaderin tecellisi mi idi? Yoksa O, bünyesine sığınmış bütün ırklara ve dinlere, cihanda eşi görülmemiş âlicenablık ile kucağını açmış büyük bir milletin mes'ul devlet adamı olarak, kendi kanıyla, hayâsız ve insafsız bir suçlamanın lekesini silmek mi istemişti? Talât Paşa çapında bir mücadelecinin, komiteciliğin o tip olup bittilerini bilmemesi mümkün mü idi?

Tarih, 15 Mart 1921 dir.

Berlin'de, o mevsimde rastlanılmıyacak kadar güzel bir bahar günü havası vardı. Erken kalkmak itiyadında olan Talât Paşa, yine refikasından önce kalkıyor, giyiniyor, Handenberg caddesindeki küçük apartman dairesinden çıkıyor, öğle yemeği için refikasının not ettirdiği yiyecekleri alıyor, eve döndüğü zaman kahvaltı hazırlanmıştır. Hayriye Hanımefendi ile karşılıklı kahvaltısını ediyor. Şimdi Hayriye Hanımefendiyi dinliyelim:

«— Saat ona yaklaşmıştı. Bana dedi ki:

«— Hava çok güzel. Seninle biraz dolaşalım. Kaç gündür güneşe hasret kaldın.»

Yemek hazırlıyacaktım. Her zamanki uysallığı ile: «— Peki... **dedi,** Ben Cemal Azmi'nin dükkânına kadar uğrayıp bir sigara alır, dönerim. Geç kalmam.»

Cemal Azmi Bey, apartmana yakın bir yerde, küçük bir dükkân açmış, sigara ve saire satarak geçinmeye çalışıyordu. Paşa, gitme kararına rağmen, bir türlü dışarı çıkmak istemiyordu. Halinde bir garabet vardı, Allahaısmarladık diyor, kapıya kadar gidiyor, yine geri dönüyordu. Bir ânda karşımda buldum kendisini.. Derin derin yüzüme baktı.. İçime garib bir acı çökmüştü:

«— Paşam:.. Rahatsız mısınız? Bu hüznünüz nedir? Ne duyorsunuz?» **dedim.** «— Bilmiyorum. İçimde bir sıkıntı var..» **dedi. Bu kendisinden işittiğim son sözlermiş meğer...**

O kapıya doğru yürümüş, ben de mutfağa dönmüştüm. Aradan bilmem ne kadar zaman geçmişti. On dakika, belki daha fazla... Kapının zili üstüste çalındı. İçeriye ilk giren eski Selânik mebusu Nesim Mazelyah oldu. Arkasından doktor Nazım, yüzü sapsarı, gözleri dehşetle fırlamış, içeri girdiler. Doktor Nazım beni görünce tarif edilmiyecek bir heyecanla bağırdı:

«— Hayriye Hanım... Hayriye Hanım...»

Bu ses hâlâ zaman zaman beynimin içinde ürpertiler uyandırır. Deli gibi koştuğumu ve «— Nazım Bey... Korktuğum başıma geldi mi?» **diye haykırdığımı hatırlıyorum. O kadar... Bayılmışım.»**

★ — ÖLDÜREN VE YÜZ KARASI BİR MAHKEME :

Talât Paşayı öldüren, Salamon Taleyiran adlı, İran'ın Selmas şehrinde doğmuş, Türkiye ile asla alâkası bulunmıyan ve yetiştirilme tarzı ile Ermeni anarşistliğinin tipik misalini teşkil eden milletlerarası bir kaatildi. Nitekim aynı kanlı el, daha sonra aynı taktikle, Cemal Azmi ve Dr. Bahattin Şakir Beyleri de öldürdü.

Kaatil, Talât Paşanın yanına yaklaşmış ve tam arkasında cephe almıştı. Elindeki tabancasını, dalgın yürüyen Paşanın ensesine uzatmış, arka arkaya iki el ateş etmişti. Kurşunlardan birisi, beyni parçalıyarak şehidin sağ gözünden çıkmıştı.

Silâh sesleri, sükûnet içindeki bütün çevreyi ayaklandırmıştı. O sırada yoldan

İttihad ve Terakki iktidarının son sadrıâzamı (Başvekili) Mehmet Talât Paşa'nın son resmi. (Yakınları, tanınmaması için kıyafetini ve yüz şeklini değiştirmeye zorlamışlardı. Bilinen ve alışılan yüzü içindeki Talât Paşa ile bu klişedeki çehre, birbirine ne kadar yabancı... Kaatil buna rağmen, kararlaştırıldığı gün cinayeti işledi...)

geçmekte olan Tecknishe Hochshule **(Yüksek mühendiş mektebi)** talebelerinden güçlü kuvvetli bir Alman genci, kaçmakta olan kaatil Ermeniyi yakalıyarak polise teslim etmişti. Silâh sesini duyup koşanlar arasında o sırada Cemal Azmi Beyin tütüncü dükkânında bulunan Dr. Nazım, Nesim Mazelyah ve Dr. Bahattin Şakir vardı. Arkadaşları, Talât Paşanın henüz kanlar akan naaşı üzerine kapanmış ağlıyorlardı. Halk sokağı doldurmuştu. Polis, şehidin cesedini morga kaldırdı ve tahkikat başladı.

Mahkeme kısa, fakat o günkü Alman adaleti için yüz karası teşkil eden haksızlık, adilik, insafsızlık tecellileri içinde geçti.

Sosyalist idarenin savcısı, Türklerin vahşetinden bahsetti. Jüri, hayatında Türkiye'-

İlk basamak, Son basamak

Talât, Paşa Berlindeki son günlerini: «— Bir oğlum olsa senin kadar severdim..» dediği, Doktor Nazım'ın yiğeni sayın Hamit Ortaçla geçirmişti. Vasiyeti denilebilecek son sözleri, onunla sohbetidir. Şöyle demişti:

«— Mustafa Kemal memleketi kurtaracak. Bir nahiye müdürlüğü alacağım. Dahiliye Nazırlığı, Sadrıazamlık ve iktidar fırkası liderliğinin bütün tecrübe ve bilgilerini, bir nahiye hudutları içinde değerlendirmiye çalışacağım. Büyük makamların, yerine getirmiye imkân bırakmadığı hizmet boşluklarını nasıl derinden duyuyorum, bir bilsen, ah bir bilsen...»

* * *

Elbette samimî idi ve bu samimiyette ne hazin, ne ibret dolu bir «itiraf» vardı.

İnsanlar, ne kadar vatanperver olurlarsa olsunlar, kader kendilerini baş döndürücü süratle iktidar ve ikbale ittiği zaman, aştıkları ve ardlarında kalmış mesafeye bakıp ölçemezler. Neticede bir düşünme, mürakabe, muhasebe ânı geldiği zaman da, arkalarına bakarlar ve en üst basamakta, en alt basamağın hasretini çekerler.

Ne yazık ki, aynı felek, çok zaman bu mütevazı ve masum arzuların önündedir: «— Kıymetimi bilseydin..» der!..

Ve, perde çok zaman böyle kapanır...

****

de yaşamamış olan kaatilin ailesinin Talât Paşa tarafından öldürüldüğünü «kabul» etti. Kızıl Papaz'ın baskısı altında olan Alman basını, Döyçe Algemayne Zaytung hariç olarak, bu haksızlığa baş eğdi. Mahkeme sırasında, Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Türklerinin ordularında şeref ve şevkle hizmet etmiş olan Bronzard Paşa, Liman Fon Sanders Paşa, Rodhe Paşa, Franz Fon Papen gibi değerli Alman askeri şahsiyetleri, Talât Paşa ve Türkler lehine heyecanlı şahadetlerde bulundular. Fakat Almanya'nın üzerine çöken karanlık havayı, bu cesaretli müdahaleler aydınlatamadı: Sosyalist adı altındaki kızıl papaz Erzberger'in «hükûmet» adlı çetesi, faciayı iyi tertip etmişti: Jüri, inanılmaz yüzsüzlükle kaatili beraet ettirdi. Salonu dolduran komünist Ermeniler ve kasden Berlin'de toplanmış olan Kızıl Ajanlar, bu kararı, Türklük aleyhine gösterilere fırsat bilmişlerdi.

★ — AYNI KAATİL, CEMAL AZMİ VE BAHATTİN ŞAKİR'İ DE ÖLDÜRÜYOR :

Talât Paşanın naaşı morgdan alındıktan sonra hazin bir cenaze merasimi ile Berlin'de, Haznhein'de Müslüman kabristanında tabutuyla muhafaza edildi.

Cenazede, yine Osmanlı ordularında hizmet görmüş olan Bavyera Harbiye Nazırı Fon Kres, Türk - Alman dostluk cemiyeti reisi Dr. Yek heyecanlı birer konuşma yaptılar. Almanya'daki bütün Türkler, Hindli, Afganlı, Afrikalı Müslümanlar büyük bir keder içinde son vazifelerini ifa ettiler. Dr. Bahattin Şakir dedi ki:

«— Paşam... Sen bir ideal uğruna öldün. Emin ol, biz de arkandan geleceğiz. Korkmuyor ve irkilmiyoruz. Yaptıklarımızın hesabını, Allah ve Millet huzurunda vermiye her zaman âmadeyiz. Nur içinde yat ve bizi bekle..»

Aradan üç buçuk ay geçmişti...

Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler, hayatından endişe ettikleri Talât Paşanın refikası Hayriye Hanımefendinin vatana dönmesi için kendisini zorluyorlardı. 1921 senesi 16 Haziranında, yanlarına Dr. Resuhî Beyi de alarak aynı ricayı tekrarlamak için, Hayriye Hanıma gitmişler, sonra hep beraber sokağa çıkmışlardı. Uhlandstrasse'deki Cemal Azmi Beyin evine uğrıyacaklardı.

Sıcak bir geceydi ve yollar tenha idi. Dört kişilik grup konuşarak giderlerken, arkalarından yaklaşan ayak seslerinden endişe etmemişlerdi. Köşeyi dönecekleri sırada, ardı ardına ve çok yakından gelen bir tabanca sesi etrafı karıştırdı. Dört kurşun atılmıştı. Yerde, kanlar içinde iki ölü vardı: Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler.. Hayriye Hanımefendi ve Dr. Resuhî şaşkınlık içinde «imdat!..» diye haykırırlarken profesyonel kaatil, caddeyi ayıran ağaçlıklı tretuvardan karanlığa karışmıştı. Bağrışmalara koşuşanlar, iki şehidin de son nefeslerini verdiklerini gördüler.

Facianın ikinci perdesi de kapanmıştı...

Enver Paşanın Harbiye Nazırlığında bilinmiyen hakikatler

Bu yazı, Meşrutiyet ve daha sonrasına geniş ölçüde tesir etmiş bir hâdiseyi gün ışığına çıkarmaktadır. Otuz iki yaşındaki yarbay Enver Beyin, Generallikle, Ordu'nun başına geçmesindeki asıl sebepleri, hâdiseyi hazırlamış olanlardan hayatta kalan tek şahsiyetten dinliyoruz.

★ — *«BÜYÜK BİR İŞ» YAPMIYA KARARLI ON ARKADAŞ :*

O tarihlerde Beşiktaş kıyılarına, Boğaz'ın diğer sahili gibi yalılar sıralanıyordu. Saman iskelesi adı verilen kıyının en büyük evi de, Lala Mehmet Bey yalısı idi. İşte, 1913 senesi 21 kasım Perşembe gecesi, sadece denize bakan pencerelerinin perdeleri aralıklı olan bu yalının orta katındaki salonunda, hiç birisinin yaşı kırkı geçmemiş on altı arkadaş, geniş orta masasının etrafında toplanmışlardı.

Çoğu çeşitli rütbelerde subay kıyafetinde idiler. Ancak, üçü sivil giyinmişti. Ne konuşma tempolarında, ne çehrelerinde, vatanın kaderini değiştirmeye kararlı ve bir ucu sehpaya kadar giden «büyük bir iş» e hazırlıklı insanların heyecanı, aşırı hassasiyeti yoktu. Bu görünüş, giriştikleri işi mühimsememezliklerinden de değildi. Hepsi, genç yaşlarına rağmen, memleketin son on, on beş yıllık olaylarına yön vermiş, pişmiş, ölümle nice defa karşılaşmış, insanların hayatı üzerinde söz sahibi mevkilere gelebilmiş, gayrinin el atamadığı, hattâ kanun ve nizamların kısıtladığı konulara canlarını dişlerine takarak yürümüş insanlardı. İçlerinde ON KİŞİ'ye, vaktiyle, Müslümanlığın ilk senelerinde fedakârlıkları, samimiyetleri, inançlarının temizliği ve himmetleri karşılığında, Allahın, kendilerine daha hayatlarında «cennet» i vaadetmiş olmakla şeref ve ikramının en yücesini esirgemediği, Peygamberimizin en yakını olan ON KİŞİ'ye verilmiş unvanla «*eşere-i mübeşşire* = mutlulukları bilinen on kutsal kişi» deniliyordu. Birinciler, Müslümanlık uğruna harcadıkları emekle, bu sevaba ve dolayısiyle mükâfata erişmiş olan on mefkûreci idi. Lala Mehmet Beyin yalısında hepsi bir arada olan bu ON KİŞİ'nin başardığı iş ise, o tarihte İmparatorluğumuzun iktidarı elinde tutan siyasî partisi İttihad ve Terakki'nin muvaffakiyeti ve devamı için hayatlarını adamışlardı. Onlara, bir mefkûre ve dünya yüzünde yeni ve son din'in safında kendi iradeleriyle vazife almış olanları hatırlatma anlamına «*aşere-i mübeşşire = cennet tebşir edilmiş on kişi*» denilmesinde elbet de mizahî bir benzetme de vardı... Zaten bu ad kendilerine, daha çok «muhalifleri» tarafından verilmişti ama, hepsi de, kaderlerini İttihad ve Terakkiye öylecesine bağlamışlardı ki, bu benzetişte netice hatası yoktu. İşin garip ve hattâ hazin olan tarafı ise, İttihad ve Terakki'nin on fedaisinin akibetlerinde idi: İçlerinden bazıları savaş meydanlarında, bazıları sokak aralarında, bazıları bizzat İttihad ve Terakki iktidarı tarafından sehpâya sürüklenerek can vermişlerdi. Bazıları da, unutulmuş, köşeye itilmiş, hattâ meşru hakları ellerinden alınmış olarak sönüp gittiler... Bu, politikanın cilvesi idi.

★ — *ON ADAM VAZİFE BÖLÜMÜ YAPIYOR : HAYATLARI BAHASINA...*

Masanın etrafına toplanmış olanlar şunlardı: Eşref Sencer Kuşçubaşı (Teşki-

lât-ı Mahsusa kurucu ve reisi), Atıf Kamçıl (Meşhur Şemsi Paşayı vuran genç teğmen. Daha sonra Çanakkale mebusu), Süleyman Askerî (Garbî Trakya'daki ilk Türk Cumhuriyetinde İcra Konseyi Reisi, şehid), Selim Sami (Ana-Vatana Rus çarlığına karşı ihtilâl komitesi olarak giren hareketin lideri, BEŞ TÜRKLER'in başbuğu, şehid), Mümtaz (Daha sonra Enver Paşanın Başyaveri, Teşkilât-ı Mahsusacı), Abdülkadir (Ankara Valisi, asıldı), Topçu İhsan (Ankara İstiklâl mahkemesi reisi, Bahriye Vekili İhsan Eryavuz), Sapancalı Hakkı (daha sonra hükûmet darbesi hâdisesinden mahkûm), Hüsrev Sami (Mebus iken ölen Hüsrev Sami Kızıldoğan), Yakub Cemil (daha sonra hükûmet darbesi teşebbüsü ile kurşuna dizilen), Ali Bey (İstiklâl mahkemesi reisi, Nafia Vekili Ali Çetinkaya), Nail Bey (İttihad ve Terakki mes'ul murahhaslarından, asıldı), Cihangiroğlu İbrahim Bey (daha sonra Kars şûralar cumhuriyeti reisi) vardı.

Karar, Osmanlı devletinin mukadderatında, umulduğundan ve beklenildiğinden çok fazla tesir etmiş bir hâdiseye dairdi. Memleket Balkan Harbinden yeni kurtulmuştu. Bütün Rumeli, hiç de şerefli olmayan hâdiselerden sonra elimizden çıkmıştı. Edirne bile, ancak, bir avuç insanın kahramanlığı ve cesareti ile kurtarılabilmişti. Ordu bilhassa moralini kaybetmişti. Çoğu yaşlanmış, yorgun ve yeni harbin bilgilerinden uzak büyük rütbeli kumandanlar, zarurî olan kökden ve toplu gençleştirme ve ıslâhı yapacak durumda değillerdi. 16 Eylül 1913 te imzalanan Bulgar sulhüne rağmen, hudutta hâdiseler devam ediyordu. Öte yandan, bir dünya harbinin patlamak üzere olduğunu anlatan sayısız belirtiler vardı. Çok nâzik coğrafya bölfesinde olan ve üç kıt'a ile hâlâ esaslı ilgişi devam eden Osmanlı İmparatorluğunun bu harbin dışında kalabilmesi ihtimali çok zayıftı.

Bu takdirde ne olacaktı? Memleket kendisini nasıl müdafaa edebilecekti? Meşrutiyetin kendisinden beklenenleri getirmediği de muhakkaktı. Mebusan Meclisinde gizli açık binbir ihtiras fırtınalar kopanıyor, bütün bu didişmelerden memleket fayda değil zarar görüyordu. Bilhassa Türk olmayan mebuslar, kendi ırklarının, milliyetlerinin ve dinlerinin dâvasında [illegible]ler. Seçimler yenilenmiş, İttihad ve Terakki, bazı yerlerde zora başvurarak «*Sopalı bir seçim*» kazanmışsa da, memleket için için kaynıyordu. Orduyu siyasetten ayıracak, onu zamanın icaplarına göre düzenliyecek ve şerefli vazifesine iade edecek demir bir ele ihtiyaç vardı: Faziletli, bilgili, genç, ahlâklı, gerçeklerden korkmıyan, cesur bir şahsiyet...

Masa başında toplananlar, bu «adam»ı bulmuşlardı. O'nu, Harbiye Nâzırlığına getirmeye çalışacaklar, bu uğurda gerekirse hayatlarını vereceklerdi. Hepsi de, son senelerin olaylarına karışmış, zaman zaman en tehlikeli ve önemli işleri başarmış kimselerdi. Harbiye Nâzırlığına, yâni bugünkü karşılığı ile Millî Savunma Bakanlığından daha geniş yetkileri olarak Ordunun başına getirmek istedikleri de, otuz iki yaşında genç bir kurmay yarbay (kaymakam)dı: E n v e r B e y !...

Enver Bey adı, Meşrutiyetle beraber bütün memlekette, bir ümid destanı halinde dalgalanmıştı. Bu genç Erkânıharb (kurmay) zabiti, Sultan Hamid'in yaverî ve kendisinin eniştesi olan Miralay Nazım Beyi vurdurmak suretiyle, merkezi Selânik'te olan Üçüncü Ordu saflarında ilk ihtilâl silâhını patlatmış, İtalyanların Trablusgarbe taarruzlarına karşı devlet çâresiz ve şaşkın iken kendisi gibi düşünen arkadaşlarıyla müdafaa cephesini kurmuş, Balkan Harbinin elemli günlerinin sonunda da, yine cesaretli bir hamle ile Edirne'yi Bulgarlardan geri almıştı. O günlerde İstanbulda, bu toplantının yapıldığı yere yakın bir evde oturuyor, apandisitten mustarib bulunuyordu. Kararı alanlar aralarında vazife bölümü yaptılar: Enver Beye, Eşref ve Süleyman Askerî Beyler gidecekti. Harbiye Nâzırlığını, yakın bir gelecekte kendisi için düşündüğü tahmin edilen ve yapmakta olduğu İstanbul muhafızlığını, bu en büyük makama atlamak için merdiven olarak kullanmakta olan Cemal Beye (istikbâlin meşhur Cemal Paşası), Sapancalı Hakkı, Yakub Cemil ve İhsan Beyler gideceklerdi. Kabineye Dahiliye Nâzırı olarak giren ve İttihad ve Terakki iktidarının «kuvvetli adam» ı olan Talât Beyi de, Selim Sami, Mümtaz ve Abdülkadir Beyler ziyaret ederek kararlarını anlatacaklar, yardımlarını, hiç olmazsa karşı kovmamalarını temin edeceklerdi. Çünkü, hâdiselerin içinde olan bu zevat, İttihad ve Terakki'nin bu üç mühim şahsi-

yetinin kendi aralarında gizli bir mücadele içinde olduklarının yabancısı değillerdi ve hepsi, kendilerini şahsen, görünürde büyük makamlarda oturmasalar bile, verilmiş memleket emekleri ve hizmet bakımından, ne Talât, ne Cemal Bey (Paşa) lardan daha az söz sahibi addetmiyorlardı. Şüphesiz ki bu yeterlik duygusunda da haklı idiler.

Ve, kararlarını hemen tatbik mevkiine koydular.

★ — *«SİZ HARBİYE NÂZIRI OLACAKSINIZ!...»*

Enver Beye apandisitten ilk müdahaleyi şehremini (belediye reisi) operatör Cemil Paşa yapmıştı. İltihablı olan yaranın ağrısı dinmemişti. İkinci bir müdahale yapılmasına lüzum görülmüştü. Bu defa Enver Bey, Alman hastahanesine yatırılacak, devrin meşhur cerrahı Dr. Orhan Beyle, Sultan Reşadın baş doktoru Hayri, Âkil Muhtar, Adnan Beyler ve Alman hastahanesi başhekimi Dr. Fon Şlayp da bulunacaklardı. Enver Bey, Sultan Reşadın merhum kardeşi Şehzade Süleyman Efendinin kızı Emine Naciye Sultanla nişanlı idi ve evlenme, ameliyattan sonra olacaktı.

Enver Bey, hasta yatağında Eşref Beyi, büyük bir yakınlık ve samimiyetle karşıladı. Teşkilât-ı Mahsusayı, Hicaz çöllerinde 1900 - 1904 devresinde fiilen kurmuş olan ve Meşrutiyet mücadelesinden başlıyarak, Trablusgarb, Balkan Harblerinde hayat ve kaderbirliği yaptığı dostunun anlattıklarını dinledi. İleri sürülen sebeblere aklı ve vicdanı ile iştirâk ediyordu. Eşref Beyin elindeki notlardan tekrarladığı kararı sükûnla beraberce tahlil ve hattâ tefsir ettikten sonra dedi ki:

«— Kabul... Fakat bir şartım var: Bunu, şahsen sizin için söylemiyorum. Fakat, benim bu memleket hizmetini elime almıya karar vermiş ve bunun için çalışmış olan arkadaşlarımın hiç birisi, bu emeklerini yarın birer şahsî tercih, iltimas, müdahale sebebi olarak ileri sürmiyecekler. Orduyu islâh etmek, gençleştirmek, siyaset dışına çıkarmak için icab ederse, Sizleri de derhal ve hattâ tercihan tasfiye ederim. Bu makama ancak, millî mevcudiyetin temeli olan Orduyu lâyık olduğu mevkie yükseltebilmek için geleceğim. Bana lûtfen arkadaşlarımızın şartımı hiç bir sebeple ihlâl etmiyecekleri hususunda şeref sözlerini getiriniz. Bunu Sizlerden istediğimin tek sebebi, itimatsızlığım değildir. Olup bitenleri bilirsiniz. Yarın, binbir bahane ile Ordu'nun işlerine karışmak istiyenleri durdurmak ve yok etmek için böyle bir misâle ihtiyacım var.»

Enver Paşa, Harbiye Nazırlığının ilk günlerinde Mebuslar Meclisi Reisi Halil Bey (solda oturan), daha o zaman (Bey) ve Dahiliye Nazırı olan Talât (Halil Beyin arkasında) Beylerle Türk - Bulgar ittifakını görüşmiye gelen M. Sandanski ile beraber.

(Hepsi, devlet hayatında «Yeni insanlar» dı. Birer ümid idiler. Bazısı kendilerinden beklenleni verdi, bazıları ardlarında acı hâtıralar bırakarak tarihin bağrına gömüldüler. En acısı da, o koskoca imparatorluğumuzun yıkılışı oldu.)

Enver Beyi, hayatları bahasına Harbiye Nâzırlığına getirme kararında olanlar hiç tereddüt etmeden: «— Evet...» dediler.

★ — *«İZZET PAŞA NE OLACAK?...»*

Talât ve Cemal Bey (Paşa) lara gidenler, hiç de umdukları gibi karşılanmamışlardı. Bilhassa Talât Bey, fırkasının genç

ve gözünü daldan budaktan sakınmayan ihtilâlcilerini, kendisine hâs babacan tavrıyla karşılamış, lâtife etmişti:

«— Ne o Beyler? Yeni talimat mı var?»

Karar'ı dinleyince, bütün soğukkanlılığına rağmen birden sormuştu:

«— Peki amma İzzet Paşa ne olacak?»

Garip bir kader tecellisi ile, kendisinin yerine beş sene sonra Sadrıâzam (Başvekil) olacak olan İzzet Paşa, Birinci Ferik (Orgeneral) rütbesiyle, Harbiye Nâzırı idi. İttihad ve Terakki erkânı, bilhassa Talât Bey, Ordunun içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için İzzet Paşanın kıymet

Enver Paşanın, Meşrutiyetin ilk günlerinde, onbinlerce kopyası, bütün imparatorluk ülkelerinde elden ele gezen klişesi ve altında şu not: «— Meşrutiyetin şanlı yaratıcısı.»
(Süleyman Nazif şöyle diyordu: «— Ah, o Enver Paşa yok mu? Onu asla affedemem: Kalblerimizdeki ENVER BEY'i atıp, yerine oturduğu için...)

ve ahlâkına güveniyor, genç arkadaşı Enver Beyin böyle bir kararla Harbiye Nâzırlığına ve âdetâ olup bitti ile gelebileceğine ihtimâl vermiyordu. Duyduklarını kolaylıkla saklamasını bilebilen mizâcı ile, fırkasının fedaîlerinin «karar» ını dinledi. Karşısındakiler, görüşmelerinin hiç bir safhasını gizleme ihtiyacı duymadan herşeyi anlattılar. Talât Bey, hisleri ne olursa olsun, bu karara karşı koyamıyacağını anlamıştı. Enver Bey, vakiâ çok genç, tecrübesiz, aşırı ataktı. Fakat, ne vatanperverliği, ne cesareti, ne fazilet ve feragat duyguları söz götürmezdi. Kendisini, Posta-Telgraf memurluğundan nazaret sandalyasına götüren hâdiselerin içinde ise, Enver Bey, şüphesiz ki daha büyük emek ve himmet sahibi idi:

«— Peki... Elimden geleni yapacağım..» dedi.

Cemal Bey (Paşa) ya gidenler, daha az munis ve anlayışla karşılandılar: Daha sonraki hâdiseler gösterdi ki, Harbiye Nâzırlığı hayâli, Cemal Paşanın da kalbindeki tatlı rüyadır... Fakat, O da, mukavemet edemedi... Zaten gidenler, bir «âdet yerini bulsun...» havası içinde idiler. Aldıkları neticeyi Enver Beye ilettikleri zaman, O, Alman hastahanesinde muvaffakiyetli bir ameliyat geçirmiş, nekahet devrine girmişti. Şöyle karar verdiler: Çıktığı gün, Eşref Beyle beraber, Sadrıâzam (Başvekil) Sait Halim Paşaya gidecekler ve mevzuu «kökten ve kısa yoldan» halledeceklerdi.

★ — *«BEN ARTIK FİİLEN ORDUYU İDARE ETMEK KARARINDAYIM...»*

Mısırlı Prens Sait Halim Paşanın Sadrıâzamlığı ile beraber, Başvekâlet binası olan bugünkü İstanbul vilâyeti olan Bâb-ı âliye, Tanzimat devrinin teşrifatı gelmişti. Sadrıâzam, Avrupalı kafalı, lâyihalarını Türkçe yerine Fransızca yazacak kadar batılı merasime çok dikkatli, nâzik, kibar, tam bir «Hariciyeci tipi» idi.

Enver Beyin şahsiyetini ve emeklerini şüphesiz ki biliyor ve daha sonra bilhassa Malta Adasında beraberce siyasî mevkuf iken Eşref Beye söylediği üzere, Enver'in ahlâk ve faziletini takdir ediyordu. Fakat, kabinede böyle bir vekillik mevkiine gelebilmek, kim olursa olsun, Said Halim Paşanın havsalasının çok üstünde bir şeydi.

Mahçup ve çekingen Enver Bey, me-

rasimperver Sadrıâzam karşısında önceleri biraz tereddüt geçirmiş, fakat sonra, ordunun vaziyetinin hülâsasını yapmış, arkadaşlarının kararlarını ve kendisinin bu çetin vazifeyi ele almasının bir makam hırsı olarak görülmemesini söyledikten sonra:

«— *Millî mevcudiyetimizin temeli olan ordu bu halde kalırsa, memleketi mahvolmaktan mucize bile kurtaramaz. Ben artık ordunun idaresini fiilen ele almak kararındayım ve bu vazifeyi, milletime verdiğim sadakat ve hizmet sözünün en muvafık tecellisi addediyorum. Bana lûtfen yardım ve müzaheret ediniz ve hattâ beni lûtfen anlayınız!*» dedi. Sait Halim Paşa, şaşırmıştı. Bir ânda hatırına gelmiş gibi cevap verdi:

«— *Beyefendi oğlum... Çok gençsiniz. Acaba şimdilik Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğini kabul ve ifa etseniz daha muvafık olmaz mı?*»

Enver Beyin dudaklarında acı bir tebessüm dolaştı:

«— *Paşa Hazretleri... Ben maksadımı arzedememenin ıstırabı içindeyim. Ben, makam istemiyorum. Siz, asker değilsiniz. Bu ordu, Balkan Harbi faciasından sonra bu haliyle memleketin müdafaasını başaramaz. Her şeyimiz tehlikededir. Ben, bir şeref ve rütbe olarak bu makamı istemiyorum. Hizmet edebilmek, orduyu kurtarabilmek, hattâ yeniden kurmak için bu çetin işi omuzlarıma alıyorum. Anlaşılamamış olmanın elemi içindeyim.*»

Sait Halim Paşa da heyecanlanmıştı. Karşısındaki adamın samimiyetini kavradı. Enver Bey, hedefine erişmiş insanların

Enver Paşa kimdir?

1881 yılında İstanbulda Divanyolunda doğdu. Babası yine İstanbullu Ahmet Bey, annesi yine İstanbullu Dilâra Hanımdır. 1903 de, Kurmay yüzbaşı olarak merkezi Selânikte olan Üçüncü Orduda vazife aldı. Şahsiyeti ve fikirleri, daha o çağda kendisini gösterdi: İttihad ve Terakki'nin tasarladığı «Meşrutiyet inkılâbı» nın, Ordu kudretiyle başarılması zaruretini kavradı ve fiilî harekete geçti. İsmail Canbolat'ın, eniştesi olan Saray Yaveri Miralay Nazım Beyin, Atıf Kamçıl'ın Hürriyet hareketini durdurmak için İstanbuldan gelen Müşir Şemsi Paşayı vurmalarını plânladı, kısa zamanda bu hareketin başına geçti ve, 1908'in yirmiüç temmuzunda gerçekleşen Meşrutiyet hareketinin başlıca şahsiyetlerinden birisi oldu.

1909 da Berlinde askerî ataşe idi. Bu vazifesi sırasında Alman İmparatoru İkinci Vilhelm'le tanıştı. Gördüğü iltifat ve takdirin ardında, yaklaşan cihan harbi içinde, bu genç zabitin memleketinin başına geçeceğini düşünebilmiş olan Alman imparatorunun gizli duygusunu kavrıyamıyan Enver Beyin, aşırı Alman dostluğu ve hattâ hayranlığının, memlekete yüklediği ağır zararlar oldu. Nitekim, bu yazıda anlatıldığı şekilde Harbiye Nazırı olunca ordunun ıslâhı hareketinde Almanlara döndü ve 1914-1918 Birinci Dünya Harbinde Almanların safında harbe girmemizin başlıca sebeb ve unsurlarından birisi oldu.

Yenilgi ile sonuçlanan savaşın son günlerinde, memleketi terketti, Rusya ve Almanyaya gitti. Nihayet, Teşkilât-ı Mahsusa'nın hazırlattığı müsaid imkânlara dayanarak, Türk Ana-Vatanında Kızıl Çarlığa karşı millî ayaklanmanın başına geçti, mücadelesi ümitli bir hava içinde iken, 3 Ağustos 1922 de, Buharanın doğusundaki Belcivan'da, Ruslarla savaşırken, 41 yaşında şehit oldu.

Mücadelesi, Türk Ana-Vatanının, hürriyet ve istiklâl hareketinin kendisine, bir Lider aradığı buhran günlerine rastlar. Vakitsiz ölümü, bu mücadele namına gerçekten büyük bir kayıb olmuştur. Bugün hâlâ söylenen ağıt ve destanlarda, Enver Paşanın, yedi yerde mezar'ı olduğu inancı tekrarlanır.

Pişman Değilim!

Enver Paşayı, otuz üç yaşında ordunun başına geçirten hareket kadrosu içinde, hayatta olan biricik insan, t e ş e b b ü s ün Liderliğini yapmış Eşref Sencer K u ş c u b a şıdır: Teşkilât-ı Mahsusa Reisini yandaki klişede, bugün de pek değişmemiş on yıl önceki çehresiyle görüyorsunuz.

Diyor ki: «— Aslâ peşiman değilim. Bunu, rahmetli arkadaşlarım namına da söylemek hakkını kendimde buluyorum. Eğer Enver, o günkü şartlar ve hâdiseler içinde Ordu'nun başına geçmez ve, bir taraftan ağır bir mağlûbiyetin yarattığı moral çöküntüsü, diğer taraftan siyasete diz boyuna kadar girmiş olmanın acıları, yaklaşan dünya harbi önünde memleketi bir ânda yıkıverirdi. Harbe girmemiz ve harbden mağlûb çıkmamız, ayrı bir mevzudur. Şunu tam bir mantık ve vicdan kanaatiyle söyliyeceğim ki, Osmanlı devletimizin Birinci Cihan Harbinin dışında kalabilmesi, sadece kendi irade ve kararı mes'elesi değildi: Biz, harbin **«esas sebeblerinden ve mevzularından birisi»** idik. Bu gerçek karşısında, nasıl olur da, ferdî karar ve siyasetimizle savaş dışı olurduk? İngiltere ve Fransa ile bir tedafüî ittifak yapabilmek için az çâreye baş vurulmamıştır: Fakat İstanbul'un Rusyaya bırakılmasının kat'iliği ve Batılı müttefiklerin Rusyayı kendi saflarında kayıtsız şartsız görme kararları, bizi yüz geri çevirtmiştir. Bunlar açık hakikatlerdir.

Millî Mücadeleyi de, 1914-1918 harbini idare etmiş insanlardan hayatta kalanlar yapmadı mı? Bir Balkan Harbi felâketini, bir de ondan sonraki safhaları hatırlıyarak konuşalım. Tekrar ediyorum: Hiç pişman değilim... Helâl olsun!..»

sükûnu içinde idi. Ayağa kalktı, vekarlı bir asker selâmıyla Sait Halîm Paşaya vedâ ederek ayrıldı.

★ — *PERDE ARKASI ÇALIŞMALARI:*

Balkan Harbi felâketinden sonra Ordunun düzenlenmesi için Harbiye Nâzırlığına getirilmiş olan İzzet Paşa, bir çok tedbirler almış, bu arada, hareketlerini aşırı İttihad ve Terakki arzularına göre yürüten, keyfî ve kanunsuz yol üzerinde olduğu iddiası karşısında, İstanbul muhafızı Cemal Bey (Paşa) nın değiştirilmesini istemiş, fakat İttihad ve Terakki'nin şiddetli karşı koymasıyla vaz geçmiye mecbur olmuştu. Orduda, «yaşlılar - gençler» çatışması vardı. Talât Beyin temsil ettiği grub, bu hâdiselere sivil kadronun karışmaması, dolayısiyle Fırkanın mes'uliyet almaması için, kendi aralarında ve içlerinde şöhrete ermiş bir kimsenin Harbiye Nâzırı olmasını istemiyor, bu sebeple de, İzzet Paşaya yardımcı oluyorlardı.

Perde arkasında bu çekişmeler böylece sürüp giderken, «fedaîler grubu» nun kat'î kararla sahneye çıkması, iç düşünceler ne olursa olsun, Enver Beyin Harbiye Nâzırlığına gelmesine kısa ve emin bir yol açtı. Öyle ki, İzzet Paşanın yerinde kalmasını kalben isteyen Talât Paşa, bizzat giderek hâdiseyi mümkün olduğu kadar yumuşak bir hava içinde Paşaya açtı ve İzzet Paşadan şu cevabı aldı:

«— *Hepsini anlıyorum... Çekilirim. Fakat bir daha da fiilî vazife almam. Zaten çok yorgun ve istirahate muhtacım.*»

Gerçekten de öyle oldu. İzzet Paşa istifa etti, Avrupaya gitti ve ancak Birinci Dünya Harbine katılmamızdan sonra gelerek vazife aldı.

Şimdi ortaya yeni bir mesele çıkmıştı: Enver Bey, otuz iki yaşını yeni tekmillemişti ve rütbesi kaymakam (yarbay) dı. Halbuki, Harbiye Nâzırlarının (PAŞA) rütbesinde olması, gelenek haline gelmişti. Onun da çaresi bulundu. Trablusgarp ve Balkan Harplerinde, tamamen bir hakikat olan Enver Beyin hizmetleri ve Edirneyi millî hudutlara sokan cesareti, iki ileriki rütbe için terfiine yol açtı ve mirlivalığa (tümgeneralliğe) yükseldi.

21 aralık 1913 tarihinde, Padişahın iradesinden geçen tâyin, otuz üç yaşına yeni girmiş olan genç bir kurmayı, Osmanlı Ordularının başına getiriyordu...

Kırk beş sene evvel, 14 Mart 1919 günü:

Yunanlıların Anadoluyu istilâ plânına Pariste, kimler EVET demişlerdi?

David Loyt Corc... Birinci Dünya Harbi içinde İngiltere Başvekili ve sulh masasında galiblerin en dik sesli sözcüsü.
(Mehmetçik, Versay düzeni denilen ve en aşağı yüz yıl devam edeceği ilân edilen nizamı, süngüsü ile parçalayınca, O da, plânı ile beraber devrildi, gitti...)

Birinci Dünya Savaşı bitmiş, bizim de beraberinde olduğumuz grub, yenilerek silâhlarını bırakmıştı. Osmanlı, Alman, Avusturya - Macaristan İmparatorlukları ile Bulgaristan krallığı, galib devletler olan İngiltere, Fransa, İtalya ile mütareke imzalamışlardı. Biz de, 30 Ekim 1918 de Mondros mütarekesi hükümlerine göre, fiili savaşa son vermiştik. Siyaset âleminin merkezi ve dünyanın kaderinin yön aldığı şehir Paris'ti. Bir zevk, eğlence, sanat şehri olan Paris, 1918 le 1922 arasında, cihan politikasının mihveri olmuştu.

1 Mart 1919 da, İngiltere, Fransa, Amerika delegeleri, çok gizli tutulmasına gayret edilen bir plânı müzakere ediyorlardı. İtalya, davet edilmemiş, hattâ, görüşmeler Roma'dan gizlenmişti: Kararlaştırılan konu, Türklüğün hayatı ile ilgili idi. Çok eski zamanlardanberi, taaa Haçlılar Seferinden başlıyan taassub ve din ile beslenmiş bir kin dâvası, son safhasına gelmişti: Türklüğü Anadolunun bağrında yok etmek!... Bu vazife de, cihan tarihinin kaydettiği en feci nankörlük ve ihanet hâdiselerinden birisi olarak, Yunanlılara veriliyordu. Hemşehrisi Gladeston'dan sonra, İngiliz tarihinin «Türk Düşmanı» olarak kaydettiği David Loyt Corc, zaferin sarhoşu «ihtiyar kaplan» Fransız Başvekili Klemanso ile beraber bu insafsız plâna «evet...» demişlerdi. Tarih: 14 Mart 1919 du. Yâni kırk beş sene evvel ve içinde bulunduğumuz mart ayında...

★ — *ORLONDO, LOYT CORC'LA KAVGA EDİYOR :*

Fransada, başlarında Radikal'ler olan siyasî grub, Yakın-Doğu'da Fransızların iki yüz seneye varan menfaatlerini korumak için Türkiyenin yıkılmaması fikrinde idiler. Fakat artık onlar da, Türkiyenin kendisinden gelebilecek bir hareketi mucize sayıyorlar ve ummuyorlardı. Ne yapmak lâzımdı? İtalyanları kışkırtmak!... Çünkü, İngilterenin siyaseti artık anlaşılmıştı; Londra, Akdenizde gün geçtikçe kuvvetlenen bir Yunan Krallığını, İtalyanın karşısına ciddî rakib olarak çıkarmak ve ona dayanmak kararında idi. İtalya ise, On İki Ada meselesinden sonra, Yunan genişlemesine şiddetle karşı koyuyordu. Kaldı ki, İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında Sen-Jan-O-Moryen'de imzalanan gizli bir anlaşma vardı ve bu anlaşma ile Antalya - Burdur - İsparta - Konya'ya kadar Anadolu'nun Akdeniz ve Güney-Akdeniz bölgesi, İtalyanlara bırakılıyordu. Harbin çetin yıllarında ve Türkler, hâlâ halledile-

miyen mucize olarak cihanın görebildiği en büyük donanmayı göğüsleriyle ezip yüzgeri ederek, Rus Çarlığını deviren İhtilâle imkân verdiği, ve böylelikle harbin kaderini değiştirdikleri zaman, İngiltere ve Fransa, bütün Ege'yi Yunanlılara, Konya'ya kadar bölgeyi İtalyanlara, İstanbul ve Boğazları Ruslara bırakmış, Adana'ya kadar olan kısmı Fransızlar, Musul ve çevresiyle transit yolunu İngilizler almış, merkezi Trabzon olarak bir «Puntos Rum Hükûmeti» nin kurulması kararlaşmıştı. Türkler, Anadolunun içinde, 155.000 kilometre karelik bir bölgede tâbi ve vesayet altında yarı sömürge bir devletcik olarak kalıyordu.

İtalyan Başvekili Orlando, Yunanlılara verilen Anadoluyu işgal «emri» ni, Fransız - İtalyan «Lâtin Kardeşler» cemiyetinin Floransa'daki bir toplantısında öğrendi ve derhal Paris'e geldi: «*Sulh Meclis-i Âlisi*» son toplantısını yapmış ve dağılmıştı. İtalyayı Sinyor Bonomi'nin temsil ettiği konferans, Yunanlılara, İzmir'e asker çıkarma hazırlığına müsaade eden emri, resmî toplantıların nihayete ermesinden sonra aldığı karara dayandırmıştı.

Jorj Klemanso.. Fransa'nın yırtıcı «kaplan» ı... Birinci Dünya Harbinde memleketinin ümidi ve dayancı.

(Hazin olan şuydu: Kendi milletine de, en kara gününde kudret elini uzatmış olan şanlı ve büyük bir milletin SON'una ait haksız ve insafsız karara imzasını koydu. O'nu da bu gafleti yıktı.)

Orlando, Loyt Corc'la Versay'da, Klemanso'nun davetinde karşılaştı ve hiç bir başlangıca lüzum görmeden, meslek hayatı uzak deniz seferlerinde geçmiş nakliye gemilerinin İtalyan tayfalarında görülen patırdılı ağız kalabalığı içinde kavga etti. O kadar bağırıyordu ki, Klemanso, yabancı saydığı bazılarını hemen uzaklaştırdı ve kapıları kapattı. Loyt Corc hâtıralarında bu sahne için: «— *Ciddî bir devlet adamına hayatının sonuna kadar yüz karası olacak berbatlık...*» der. Fakat bu ağız dalaşı, Venizelos'u Loyt Corc'un beraberine alıp Londraya götürmesine mâni olamadı, belki aksine, İngiliz inadının ayaklanmasına sebep olan tahrik unsuru oldu.

★ — *VENİZELOS'dan TEOTOKİS'e GELEN «MAHREM» MÜJDELER :*

Türk Milletinin alınyazısı ile bu kadar yakından ilgili olan tarihî kararın, Londrada nasıl olup bittiğini, Yunan istilâ sürüleri denize dökülüp Venizelos iktidarı kaybettikten sonra, harp mes'ullerinin muhakeme edilerek çoğunun kurşuna dizilmesiyle neticelenen duruşma sırasında ele geçen vesikalar anlatmaktadır.

Venizelos'un, İngiliz Başvekilini tesiri altına aldığı muhakkaktı: Komitecilikten başlıyarak, siyasî hayatta pişmiş olan Giritli Politikacı, İngiliz Başvekili üzerinde izahı güç nüfuza sahipti. İlk safhalarda Londra'dan koparabileceğini cömertlikle alan Yunan Başvekili, İzmir'e ihraç kararından sonra ise, Yunanistanı İngilterenin mutlak tesiri altına soktu ve ipin ucunu kaçırdı... Nitekim, Türk Zaferi, sadece kendisinin değil, Loyt Corc'un da sukutuna sebep oldu.

14 Mart 1919 da, Yunanlıların İzmire asker çıkarmalarını ve Egeyi işgal etmelerini tasvip eden «yüksek sulh meclisi»nin kararından sonra, Loyt Corc'la beraber Paristen Londraya gelen Venizelos, Yunan Hariciye Nezaretine 19 Mart 1919 da, 11650 Protokol Numarasına kayıtlı şifresinde şunları bildiriyordu:

«— *Mr. Loyt Corc bana, İzmire yapılacak bir Yunan ihracının mahallî mukavemetten başka hiç bir siyasî komplikasyon yapmaması için nasıl tedbirler alın-*

masını tavsiye ettiğimi sordu. Padişah nezdinde İngiltere bütün nüfuzunu kullanarak yapılacak ihraca Türk askerî mukavemeti bertaraf edilecektir. İstanbuldaki son kabine değişikliği, sulh muahedesine esas olacak hükümlere karşı mukavemete imkân vermiyen kimselerden teşekkül etmiştir. Padişahın kızkardeşinin kocası olan Ferit Paşanın sadrıâzam olması ve Bab-ı âlide artık herhangi bir mukavemet hareketinin imkânsız olduğu kanaati, bizim için, şüphe yok ki, en müsait vasattır.

Bu sabah İngiltere Hariciye Nâzırı tarafından davet edildim. Görüşmede Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi de vardı. Harbiye Nâzırı bana, Trakyada ve Anadolıda bize terkedilmiş olan arazi ve haklar üzerinde Türkiye mukavemet ederse, nasıl bir yol takib edeceğimizi sordu. Kuvvetlerimizin, bu şartları kayıtsız şartsız yerine getirecek kudrette olduğunu söyledim. Bulgarların müdahalesinin mevzuubahis olup olmadığını sordu. Menfî cevap verdim. İtalyanların ise, daha çok politika sahasında tazyik yapacakları, fakat fiilî olarak harekete geçmiyecekleri bahsinde mutabık kaldık.»

Venizelos, 1286 No. da kayıtlı ve yukarıki telgrafından iki gün sonraki, yâni, 21 Mart 1919 tarihini taşıyan şifresinde diyor ki:

«— İngiltere Nâzırlar Reisi bana, Harbiye Nâzırı ile tam birlik halinde, İzmire yapılacak ihracın hazırlıklarını bir ân evvel gerçekleştirmemi söyledi. Alınan malûmata göre, İtalya ve Fransa, Türklere kabul ettirilecek sulh şartlarının hafifletilmesi fikrindedirler. Bu fikrin kuvvetlenmesinden evvel harekete geçmek, tarihimizin belki bir daha kaydedemiyeceği büyük ve müstesnâ fırsatın heder olmaması için şarttır. İngiltere hükûmeti ile mutlak mutabakatın verdiği huzur ve şevk içinde yarın dönüyorum.»

★ — *BİR TÜRK HARİCİYECİSİ İKAZ EDİYOR :*

Türklüğün can damarı üzerinde bu insafsız ve kanlı dramın hazırlıkları yapılırken, İstanbul ne ile meşguldü? Hiç bir uyarma, uyanma, kendine gelme yok mu idi?

Günümüze erişebilmiş vesikalardan anladığımıza göre, o günlerde Roma'da bulunan bir Türk Hariciyecisi, İmparatorluğumuzun son Moskova Büyük Elçisi rahmetli Galib Kemalî Söylemezoğlu, şahsen dost olduğu ve o günlerde İtalyada muhalefeti temsil eden Kont Şforça'dan kararı haber almış, İstanbula gelmiş, getirdiği acı haberi, Mâbeyn Başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi merhumun delâletile Padişah Altıncı Mehmet Vahidüttine bildirmiş, sadrıâzamla konuşması cevabını almıştı. Yüreklerde ümitsizlik, vatan sevgisinin üzerine kalın bir perde çekmişti. Seksen sene önce, Osmanlı İmparatorluğunun bir vilâyeti olan beldede, bu muhteşem imparatorluğun tebeası olarak taşıyan küçük bir millet, tarihi şaşırtan cür'etle velinimetinin üzerine boğazını sıkmak için çullanmıya hazırlanıyor, karşısındaki boynunu uzatmış gözüküyordu. Kırk beş sene evvel, içinde bulunduğumuz mart ayının 14 ncü günü, hak ve insaf duygularını kaybetmiş ve zaferlerinin neticeleriyle başları dönmüş siyasetçiler, kapalı bir salonda, Osmanlı Devletinin yıkılışı içinde Türklüğün sonunu getirmek vazifesini Yunanlılara vermişlerdi. Neticeyi biliyoruz...

... Ve, işte dram'ın en usta hazırlayıcısı: Yunan Başvekili Elefteriyos Venizelos.
(Bizim için bir felâketti: Taa Girit ayaklanmasındanberi.. Fakat, samimiyetle itiraf etmek gerekir ki, kendisinden alacağımız dersler var.. Hâlâ var!..)

Siz de yazdınız Teşekkürlerimiz

Birinci sayımızda bu sahifeyi Sizlere ayırdığımızı bildirmiş, özelliklerini anlatmıya çalıştığımız şekilde, tarihle ilgili anılarınızı bize iletmenizi rica etmiştik. Lûtfettiniz, göndermiye başladınız. Bunlardan ilk ikisini, bir sahifenin içine girecek özetlikle alıyor ve emin olunuz, birçok profesyonel imzalardan çok tarihe ışık tutacak hâtıralarınızı bekliyoruz. Ricamızı daha iyi anlatabilmiş olmamız için, lûtfen, birinci sayımızın 45 inci sahifesine göz atınız.

★ **TRAMVAYDAKİ ADAM:**

1941 senesinde idi. Bebekde oturuyorduk. Hukuk Fakültesinde talebe idim. Hergün, üç arabalı Eminönü - Bebek tramvaylarıyla gelir, giderdim. Bir sonbahar akşamıydı. Tesadüf, tramvayın en arka arabasında ve en arka sahanlıkta, ayakta rahat duracak kadar boş yer vardı. Elimde, Atatürk'ün hayatına dair yeni çıkmış bir tercüme kitap bulunuyordu. Dikkatle sahifelerine eğilmiştim ki, yanımda bir gölge hissettim. Benim okuduğum sahifelere takılmıştı. Çevirdiğim sahifedeki klişeyi görünce, dayanamadı:

«— Yavrum... Lutfen şu kitabı bana bir dakika için verir misiniz?»

Esmer yüzünde derin çizgiler olan bu orta yaşın üstündeki insana kitabı uzattım. Aldı, sahifeleri şöyle bir çevirdi, ismini not etti, sonra bana uzattı:

«— Vaktiniz olur, birgün bana gelirseniz size bu fotoğraflardan bazılarının asıllarını gösteririm. Ne derin bir dikkatle sahifelere dalmıştınız. Sizi hem tebrik, hem teşekkür ederim.»

Sesi titriyor gibiydi. Sonra, unutulmuş bir muaşeret vazifesini karşılıklı yerine getirdik. Ben, bir Üniversiteli olduğumu, Bebekde oturduğumuzu, babamın Gümrük Muhafaza Teşkilâtında müdür muavini, amcamın İstiklâl Savaşı şehidi Kaymakam Nurettin Bey olduğunu söyledim. O da, gülümsiyerek kendisini tanıttı: Bu, Atatürk'ün yaverliğini yapmış, O'nunla beraber Samsuna çıkmış ve ölümüne kadar yanından, emrinden, izinden bir ân ayrılmamış Receb Zühtü Soyak'tı.

Heyecanlanmıştım... Hafta tatilinde, Arnavudköyü'nün üstündeki geniş bahçeli evine gittim. Beni, güleryüzle karşıladı. Saatler nasıl geçti, bilmiyorum. Sevinç içinde, yanından ayrılırken, kendisini yine ziyaretimin, ve bilhassa arkadaşlarımla birlikte grub halinde gelmemizin mümkün olub olmadığını sordum. Duraladı. Sonra dedi ki:

«— Bende adresiniz var, size yazarım...»

Babam, ziyaretimi anlattığım dekorla beraber gece öğrendiği zaman telâşlandı: Anlattığına göre, Receb Zühtü Bey, o günlerde «istenmiyen adam» lar arasına dahilmiş. Kendisinde Ata'ya ait misilsiz kıymette hâtıralar vardı. Duydum ki vefat etmiş. Ne oldu bunlar?

Aradan yirmi beş yıla yakın zaman geçti. Amma ben bu ziyareti hâlâ, taze ve canlı hatırlarım - Avukat M. Emin Andıç - İzmir.

★ **MADALYASINDAN UTANAN ADAM:**

İspartada kadastro arazi tesbiti yapıyordum. Atabey nahiyesinde idik. Kahveye yaşlı, fakat dinç bir vatandaş geldi. Kendisine «Gazi Emmi» diyorlardı. Sakaryada, mangasından hayatta kalan sadece o imiş. Bir kolu, omuzbaşından yoktu. Yaralandıktan sonra da, sağlam koluyla onbaşısı olduğu makineliyi bayılıncıya kadar kullanmış. Dost oldum. Hiç bir şey yapmamış gibi bu destanı, en tabii ifade ile anlatırken, kendisine verildiğini öğrendiğim İstiklâl madalyasını neden takmadığını sordum. İşte o zaman, o ânda gözleri nemlendi, tertemiz, fakat yamalı ceketini, dizlerinin üzerine bir başka kumaşdan parça geçirilmiş pantalonunu gösterdi:

«— Evlâdım... Sen okumuş adamsın. Sen bu duyguyu anlarsın. O mubarek madalyayı, bu yamalı eski urba üzerine takarsam, devlet ve milletime saygısızlık yapmış olmaktan korkarım.» dedi. Bu cümleler, yarattığı kahramanlık kadar destandı. O böyle düşünürken, bizler, onların kanı ve yiğitliği sayesinde müstakil bir devletin hür vatandaşları olan bizlerin utanması lâzımdı sanıyorum amma, onları tanımıyoruz ki... - Emekli kadastro fen âmiri Nail Yavuz - Afyon.

İŞTE MALMAİSON Denilebilir ki, Napoleon Bonaparte'ın hayatında hiçbir çatı, klişesini yukarıda gördüğümüz, Fransa'nın Seine-et-Oise ilindeki Malmaison bucağında olduğu için o adla anılan, yaz kış yeşil ağaçlar ve türlü renkli çiçekler arasındaki şirin yuva kadar tesir etmedi. İmparatoriçe Josephine'le acı - tatlı günlerini burada geçiren büyük asker, Elbe adasından kaçıp, yüz günlük ikinci ve sonuncu saltanatı devresinde yine Malmaison'a geldi amma, Josephine toprağa verilmiş bir hâtıra idi.

Napoleon'un hayatında bir kadın - bir çatı

Bundan iki yüz yıl önce, Antiller'de küçük bir Fransız sömürgesi olan Martinik adasında, Tascher de la Pagerie ailesinin malı olan Trois-Ilets adlı çiftlikte, küçük bir kız dünyaya geldi. Kendisine Marie Josephe Rose adı verildi.

Kız doğduğu zaman onun beşiği üzerine eğilerek falına bakan bir zenci kadın:

— «Bu kız günün birinde başına bir taç giyecek, böylece «kıraliçelikten daha üstün» bir mertebeye erişecek,» dedi.

İşte, volkanlar diyarında dünyaya gelen bu küçük kız, adına «ikbâl» denen o güneşin kızgınlığı içinde, hareketli ve heyecanlı bir ömür sürmeğe namzet bulunuyordu.

Aradan yıllar geçti. Küçük kız büyümeğe başladı. Onu «Yeyette» adında melez bir zenci dadı yetiştirdi. Trois-Ilets çiftliğinde on beş, yirmi köle çalışmaktaydı. Burası pek büyük bir çiftlik sayılmazdı. 14 - 15 ağustos 1766 gecesi, yani Marie-Rose'un doğumundan üç yıl sonra çiftliği altüst eden bir kasırga yüzünden Tascher de la Pagerie ailesi, topraklarının verimiyle zar - zor geçinebilmekteydi. M. de la Pagerie adayı bir İngiliz hücumuna karşı savunmuştu. Bunu ileri sürerek kıraldan kendisine aylık bağlatmasını istedi. Yılda

400 frank tutan bu para olmasa, aile iflâs haline gelecekti. M. de la Pagerie çiftliğin para ihtiyacını karşılamak için imzaladığı bonoları güçlükle ödüyor, kumara olan düşkünlüğü ise işleri daha çapraşık hale sokuyordu.

★ — *HOPPA ve HAVAÎ BİR KIZ :*

Küçük Marie Rose çevresindeki zencilerle pek sıkı fıkıydı. Bu yüzden onların kusurlarını benimsemekte gecikmedi: Herkes kendisini pohpohladığından, şuh, işveli bir kız oldu. Aklına estiği gibi, tembel bir hayat sürmeğe başladı. Âvâre dolaşmaktan büyük zevk duyuyor, çalışmak ona bir ceza gibi geliyordu.

On yaşına gelince annesi onu, rahibeler okuluna verdi. Marie Rose orada okuma - yazma, hesap, biraz tarih öğrendi. Az-buçuk resim yapmasını, kitara çalmasını, dansetmesini de öğrenmişti. Hepsi bu kadardı ama, azdı. Fakat anasıyla babasına kalırsa bu kadarı ona yeter de artardı bile: Çünkü bunlar, kızların pek fazla bilgiç olmasını hoş görmeyen bir çağın insanları idi.

Bu üstünkörü eğitim, ileride genç kıza zararlı oldu. 17 yaşına bastığı zaman onu Vikont de Beauharnais adında bir asille evlendirdiler. Vikont, karısının câhilliğini herkesin içinde onun yüzüne vurmaktan çekinmedi. Karısının bu bilgisizliğinden âdeta utanç duyuyordu. Onu biraz olsun eğitmek, hala-yola sokmak istedi ama nafile: Marie Rose beyaz ırktandı, fakat sömürgelerde dünyaya gelmişti, tembeldi, âvâreydi. Ondan daha fazlasını istemek, boş şey olurdu.

1783 te Vikont de Beauharnais bir askerî harekât dolayısiyle Martinik'e geldi, kaynatasiyle kaynanasına misafir oldu. Fakat ikisi de damatlarının tutumundan çok utanç duydular. Vikont dehşetli çapkındı, üstelik bu alanda kazandığı başarıları uluorta anlatmaktan çekinmiyordu. Beri yandan damat karısının, evlenmeden önce ahlâka aykırı, uygunsuz bir hayat sürdüğünü

NAPOLEON BONAPARTE KİMDİR ?

Napoleon Bonaparte 1769 da Korsika adasındaki Ajaccio şehrinde doğdu, Brienne askerî okulunda öğrenimini yaptı. 1793 te Toulon'da topçu subayı olarak, 1794 te İtalya seferinde general olarak başarı gösterdi. Robesprierre'in devrilişinden sonra gözden düştü, fakat bir isyanı bastırıp 1796 da İtalya seferini zaferle sona erdirerek halkın sevgisini kazandı. Sonra 1798 - 1799 Mısır seferini idare etti. 9 Kasım 1799 da bir hükûmet darbesi yapan Bonaparte ilkin Birinci Konsül, 1802 de ömür boyunca Konsül, 18 Mayıs 1804 te de imparator oldu. Medenî kanun, yeni bir malî sistem, Fransa Bankası, Üniversite onun eserleridir. Fakat 1812 den itibaren, halk artık savaştan usandığı için, Napoleon'un da yıldızı kararmağa başladı. 1814 te yenildi, Fransa, Müttefik Devletlerin işgali altına girdi, Napoleon da tahttan indirilerek Elbe Adasına gitti. 1815 te Fransa'ya dönerek yeniden iktidarı ele aldı. Fakat bütün Avrupa kendisine karşı birleşmişti. Bu yüzden Napoleon Waterloo'da ezici bir bozguna uğradı. Sonra Sainte Hélène adasına sürüldü ve acı bir esaret döneminden sonra 1821 de öldü.

tanıklarla ispat için zencileri kandırmağa uğraşıyordu.

★ — *İHTİLÂL BAŞLAYINCA...*

Sonunda kaynata, damadını kapıdışarı etti. Onu kovarken: «Sen buraya Devletin düşmanlarıyla savaşmağa değil, karının adını kötüye çıkarmağa, onun ailesinin rahatını kaçırmağa gelmişsin!» dedi.

Bu korkunç olaylardan beş yıl sonra Marie Rose babasının evine döndü. 1783 te de Paris'te mahkemeye başvurarak kocasından ayrı yaşama kararı almıştı. Bu evlenmeden Marie Rose'un Eugène ve Hortense adında iki çocuğu olmuş; kocası çocuklara nafaka vermeyi taahhüt edince bunları anneleri yanına almıştı.

Mme. de Beauharnais 11 Ağustosta Trois-Ilets çiftliğine döndü. Yanında, o sırada beş yaşında olan kızı da vardı. Ana-kız iki yıl orada oturdular.

Anavatanda, yani Fransa'da patlak veren büyük ihtilâl, Antil'lere de bulaşmıştı. Martinik'te de yer yer kargaşalıklar baş gösterdi. Zenciler efendilerine karşı ayaklandılar. Askerî kıtalar isyan ettiler. Marie Rose telâşlandı. 4 eylül 1790 da bir gemiye binerek, çocukluğunun mutlu, kaygısız günlerini geçirdiği adadan uzaklaştı.

★ — *LÜKSLE SEFALET YANYANA..*

İhtilâl, asillere göz açtırmıyordu. Nitekim 24 temmuz 1794 te Marie Rose'un kocası giyotini boyladı. Karısının da ölüm yolculuğunda peşinden geleceğini sanıyordu ama, iş öyle olmadı: İhtilâlin kanlı diktatörü Robespierre devrilince Marie Rose hem hapisten, hem evlilik bağlarından kurtuldu. Fakat beri yandan geçinmek, yaşamak lâzımdı. Bunun için de genç kadın -her zaman doğru ve yerinde olmayan- türlü çarelere başvurdu.

Marie Rose 1795 te Paris'teki Chantereine sokağında küçük bir konağa yerleşmişti. Sonradan Croissy'de güzel bir yazlık köşke taşındı. Burada şölenler veriyor, dost-ahbap edinmeğe çalışıyor, o devrin kodamanları, nüfuzlu kişileri ile bir arada görünüyordu. Her hafta büyük bir ziyafet vererek devrin «ekâbir» ini çağırmaktaydı. Herkes patlıyasıya av etleri, nâdide meyvalar yiyordu ama mutfakta doğru-dürüst tencere - tabak bile yoktu. Lüksle sefalet dirsek dirseğe idi. O kadar ki, Marie Rose oturduğu evin kirasını ödemek için eş-dosttan ödünç almaktan çekinmiyordu. Onun için en önemli olan gösteriş yapmak, göz kamaştırmaktı. Ama cebinde metelik yokmuş, ne çıkardı bundan!

Josephine'in, 1793 de Boilly tarafından yapılan ve bugün, bir müze olan Malmaison'da bulunan portresi.
(Kaderin insanları nerelere götürebileceğinin dünya yüzündeki nâdir isbatlarından birisi.)

Bir akşam, devrin nüfuzlu kadınlarından birinin salonunda, Marie Rose ufak tefek bir géneralle karşılaştı, adı Bonapart'tı. Yurd içi silâhlı kuvvetler kumandanlığına atanmıştı. Bu unvanla bu rütbe Marie Rose'un gözlerini kamaştırdı. General de genç dulun güzelliğine kayıtsız kalmadı, sık sık onun evine gitmeğe başladı. Sonunda evlendiler. Nikâh kıyıldıktan iki gün sonra, general karısı ile vedalaştı, İtalya seferine başlamak için yola çıktı.

Böylece Marie Rose gitmiş, yerini Joséphine almış, genç kadın yıllar sonra yine bir generalin eşi olmuştu.

★ — *BİR ŞATO ALIYORLAR :*

Bonapart ötedenberi kırlık, köylük bir yerde ev sahibi olmayı özlemişti. İtalya'ya gitmeden önce kardeşi Joseph'e para bı-

rakmış, «Paris yakınlarında bir ev bulursan satın al,» demişti.

Joséphine de kocasının bu isteğini benimsiyordu. Nihayet genç kadın, uzun pazarlıklardan sonra, 21 nisan 1799 da 262,516 frank ödeyerek Reuil'deki Malmaison adlı şatoyu satın aldı. Burayı büyük masraflarla onarttı, bu yüzden gırtlağına kadar borca girdi. Fakat Bonapart Mısır seferine çıkmak üzereyken bunu haber aldı, borçları ödedi, biraz kızdı ama karısının, burasını çok güzel bir hale soktuğunu görerek sevinmekten de geri durmadı. Malikâ nenin her yanında bir neşe, mutluluk ve gençlik havası hüküm sürüyordu. Bonapart artık Mısır'dan dönmüş, bir hükûmet darbesi yaparak Birinci Konsül olmuş, Devlet başkanı durumuna girmişti. Tuileries sarayından, Meclis toplantılarından yakasını kurtardı mı, yanına bir sürü şen davetliler alıyor, Malmaison'a koşuyordu. Ötedenberi hafta sonlarını hep burada geçirmekteydi. Gelirken parlak üniformalı, genç ve yakışıklı yâverlerini de birlikte getiriyordu. Hava güzel oldu mu bahçede oyunlar tertipleniyor, Joséphine'in kızı Hortense'ın okul arkadaşları da toplantılara, oyunlara, eğlencelere bir neşe ve gençlik havası katıyorlardı. Körebeye varıncaya kadar her çeşit oyun oynanmaktaydı. Kızların körpe kahkahaları, parkın koruluklarında çın çın ötmekteydi. Herkes neşeli bir tatil geçiren okul öğrencileriydi sanki: Kimsenin hoş vakit geçirmekten, gününü gün etmekten başka şey düşündüğü yoktu.

★ — *TİYATRO OYUNLARI :*

Şatoda tiyatro oynanıyordu. Joséphine de, kocası da bu oyunlardan pek hoşlanmaktaydılar. Bonapart tiyatro topluluğu için şık ve pahalı kostümler, «aksesuar» lar, hattâ güzel ciltli bir tiyatro oyunları koleksiyonu da tedarik etmişti. O çağın Talma gibi ünlü aktörleri de arasıra gelip provalarda hazır bulunuyorlar, bu amatör oyunculara öğütler veriyorlardı. Joséphine günlük hayatta rol yapmasını pek iyi beceriyordu ama, sahneye çıkmak cesaretini nedense hiç bir zaman gösterememişti.

Malmaison'da hayat resmîliğin, protokolün kayıtlarından uzaktı ama burada yine bazı kurallar hüküm sürmekteydi: Bonapart sabahleyin erkenden kalkıp yanına kâhyasını da alarak gezintiye çıkıyor, sonra çalışma odasına kapanarak kitap okuyor, çalışıyor, düşünüyor, mektuplar yazdırıyordu. Sofrayı çekip çevirmek işini Joséphine'le Hortense'a bırakıp öğle yemeklerini tek başına yiyordu. Bu sayede de sabahları geç kalkan Joséphine, uzun uzun süslenip boyanmak imkânını buluyordu. Fakat bu yüzden kocasından azar işittiği de olmaktaydı.

Öğleden sonra sandalla ya da atla gezintiler yapılmaktaydı. Joséphine tabiati, açık havayı çok sevdiğinden, bu gezintilerden pek hoşlanıyordu.

Akşam yemeğinde Bonapart da hazır bulunuyordu. Sofraya saat 6 da oturuluyor, Birinci Konsül sağına oturacak kimseyi seçiyor, öteki misafirler canlarının istediği gibi, ya da kimden hoşlanıyorlarsa onun yanına oturuyorlardı.

Yazın akşam yemeği şatonun parkında, çimenler üzerinde yenmekteydi. Yemeklerin nefisliği, sofra takımlarının şıklığı olmasa, insan kendini orta halli insanların sofrasında sanabilirdi.

★ — *OYUN VE MÜZİK FASLI :*

Akşam yemeğinden sonraki eğlenceler sade ve samimiydi. Herkes bilârdo salonunda toplanıp iskambil, satranç, tavla oynuyor; Bonapart da oyunda sık sık zar tutup hiyle yapıyordu. Derken herkes oyunu bırakıyor, müzik faslı başlıyordu. Joséphine'in müzik eğitimi pek derin değildi ama zarif el hareketleriyle «harp» çalıyordu. Yalnız bazı dedikoducular: «Hep de aynı şeyleri çalıyor canım,» demekten kendilerini alamıyorlardı.

Bazan Bonapart'ın çenesi açılıyor, çevresinde toplananlara ateşli ateşli savaş anıları ya da hortlak ve hayâlet hikâyeleri anlatıyordu.

Malmaison şatosunda geçirdiği mutlu günlerden sonra Joséphine, imparatoriçe sıfatiyle saraylarda ömür sürdü, parlak ve ihtişamlı yıllar yaşadı. Sonunda İmparator Napoleon unvanını alan kocası, «çocuğu olmuyor,» diye onu boşadı.

Boşanmanın ertesinde, Joséphine yine Malmaison'a döndü. Yanında sadık birkaç kadın arkadaşı da vardı. Bitkin haldeydi. Geçmiş yılların mutlu günlerini hatırladıkça üzüntüsü daha da arttı. Oraya kışın gelmişti. Malmaison'daki ilk gecesi o

JOSEPHİNE KİMDİR?

Marie Josèphe Rose Tascher de la Pagerie yahut kısaca Josèphine, Fransa'nın Antiller'deki küçük sömürge adası Martinik'te 1763 de doğdu. 1779 da Vikont de Beauharnais adında bir asille evlendi. Ondan iki çocuğu oldu. Kocası 1794 te giyotinle idam edilince, General Bonapart'la tanışıp 1796 da onunla evlendi. 1804 te Fransa imparatoriçesi oldu. Fakat Napoleon çocuğu olmuyor diye onu 1809 da boşadı. Josèphine ondan sonra mutsuz bir hayat sürdü. Napoleon arasıra onu Malmaison'da görmeğe geldi ama sâbık imparatoriçe bu hale daha çok üzüldü. 1814 yılı mayısının 14 ünde hastalandı, 29 unda öldü. Joséphine câhil, müsrif, havai bir kadındı ama sevimliydi, nâzikti, zevk sahibiydi. Napoleon onu ilk yıllarda çok sevmiş, her kaprisine katlanmış, fakat sonunda tahtına vâris bulmak için boşanıp Avusturya prensesi Marie Louise ile evlenmişti. Ondan bir oğlu da olmuştu ama ikinci evliliği kendisine hiç uğurlu gelmemişti. Napoleon'la Joséphine'nin içinde acı-tatlı birçok günler geçirdikleri Malmaison, XVIII. yüzyılda inşa edilmiş bir malikânedir, Seine-et-Oise ilindeki Reuil-Malmaison bucağındadır. Yanda gördüğümüz klişe, 1867 de, adının verildiği Paris'teki Bulvardaki heykelidir.

★★★

kadar soğuk ve kasvetliydi ki, sabaha kadar uyuyamadı, boyuna ağladı.

Napoleon boşandıktan sonra da «Ben arasıra gelir, yine seni görürüm,» diye Joséphine'e söz vermişti. İlk ziyaretini 18 aralık 1809 günü yaptı. Joséphine gözyaşlarını içine akıtıyordu ama Napoleon onun ne kadar üzgün olduğunu hissetmekteydi. «Cesaretini kaybetme,» dedi. Gittikten sonra da hemen o gece ona şefkat ve sevgi dolu bir mektup yazdı. Fakat bu mektuplar Joséphine'i daha çok üzüyordu.

★ — *BOZGUN VE İSTİLÂ :*

Napoleon Avusturya prensesi Marie Louise ile evlenince Joséphine büyük bir anlayış gösterdi. Bir süre Malmaison'dan ayrılıp Normandiya'ya gitti, Navarre şatosunda oturdu. Sonra İmparatordan izin alarak yine Malmaison'a döndü.

Fakat dört yıl sonra eski İmparatoriçenin daha da acıklı günler yaşaması mukadderdi. Napoleon Müttefik Devletlere yenilerek tahtından vazgeçmiş, Müttefik kuvvetler, başkent Paris üzerine yürümeğe başlamışlardı. İstilâ karşısında çılgına dönen Josèphine 24 mart 1814 te palas - pandıras Malmaison'dan ayrılmış, yanında topu topu 50,000 frankla yine Normandiya'daki Navarre şatosuna kapağı atmıştı.

Kaderin garip bir cilvesiyle Josèphine Malmaison'a, Müttefiklerin eski kocasına karşı kazandıkları zafer sayesinde dönebildi. Napoleon Elbe adasında sürgünde olduğu için bunlar, sâdık imparatoriçeye saygı ve nezaket göstermekten yana birbirleriyle yarış ediyorlardı.

Malmaison'da bir sürü Alman, İngiliz, Rus diplomatları, generalleri geçit yapmaktaydı âdeta. Josephine bunları sevimli, vakur bir tavırla karşılıyordu. Hükümdarlar arasında ona en büyük ilgiyi gösteren Rusya Çarı Aleksandr oldu. Kardeşlerini de getirip Josèphine'e tanıttı.

Josèphine, Çarın her istediğini yapıyordu. Çarla kardeşleri Saint-Leu'deki mâlikâneyi görmek istediklerinden, 14 mayısta Josèphine onlarla birlikte oraya gitti. Fakat soğuk ve nemli hava yüzünden hastalandı. Malmaison'a dönünce yatağa düştü. Ayın 23 ünde doktorunu çağırttı. He-

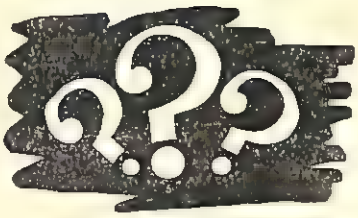

Fransız mebusan meclisinde 25 Haziran 1920 de okunan, meşhur Sait Molla'nın İngiliz gizli ajanı Papaz Fruv'a yazdığı bir mektup bize, millî mücadelemizin meçhul kalmış bir hâdisesini, inanılması güç içyüzüyle ortaya çıkarıyor: Molla, İstanbul'da toplanan Mebuslar Meclisinde, Anadolu Müdafaa-i Hukuk grubunun başında olan Rauf Beyin, İstanbul'u İngilizlere işgal ettirmek ve Meclisi istilâ kuvvetlerine zorla dağıttırarak Anadolu'nun bağrında meşruiyyeti söz götürmez bir millî meclis kurdurmak için kendisini fedâya karar verdiğini haber veriyor.. Gerçek de budur: Hakikaten de Rauf Orbay bu gaye ile İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'un işgalinin 44 üncü yas yılını, içinde bulunduğumuz Mart ayının 16 sında hatırlarken bu güç inanılır «hâdise» ye ait bâkir izahı yapıyoruz.

İngilizleri İstanbul'u işgale Rauf Bey mi mecbur etti?

Fransız mebusu M. Andre Feruburg'un ifşa ettiği inanılmaz hakikatler...

★ — *TEHLİKENİN ÜZERİNE YÜRÜME :*

Erzurum ve Sivas kongreleri toplanmış, Saray ve Bâb-ı âlinin beraberce saf tuttuğu «İstanbul Hükûmeti» ile, Mustafa Kemal ve iki elin parmakları içine sığacak kadar belli arkadaşları arasında kıyasıya mücadele başlamıştı.

Bir bakıma, bu çetin didişme için görünürde pek sebep kalmamış gibi idi. Anadolunun direnmesi ile, Damad

---

kim: «Bir şey değil, nezle olmuşsunuz.» dedi ama, hastalık çok daha vahimdi!

★ — *HASTALIK ve ÖLÜM :*

Ayın 27 sinde Çar Aleksandr, Joséphine'e kendi hekimini gönderdi. Sâbık İmparatoriçe bitkin haldeydi, hiç iyiye alâmet olmayan kuru bir öksürükle sarsılıyordu ama, yine de ertesi gün Çar şerefine vereceği akşam yemeğinin hazırlıklariyle uğraşıyordu.

28 inde Çar, akşam yemeğini geri bıraktırdı. O gece Joséphine al kumaş döşeli yatak odasındaki muhteşem karyolasında sabaha kadar kesik kesik sayıkladı. Boyuna: «Bonapart... Elbe adası... Roma kıralı (yani Napoleon'un Marie Louise'den doğma oğlu)...» diyordu.

Ertesi 29 mayıs, bir yortu günüydü. Joséphine kollarını çocukları Eugène ile Hortense'a doğru uzattı, bir şeyler söylemek istedi, ama sözleri anlaşılamadı. Ömrünün sonuna gelmişti artık. Öğle üzeri ruhunu teslim etti.

Ferit düşmüş, Tevfik Paşa gelmiş, o da düşmüş, Damad Ferit Paşa ikinci defa görünmüş ve bu safha içinde Türk Milletinin hürriyet ve şeref ayaklanmasına karşı en amânsız ve insafsız tedbirler alınmış, nihayet Millî Mücadeleciler bu safhayı da kazanmış, Damad Ferit Paşa yine düşmüş, Ali Rıza Paşa Sadrıâzam (Başvekil) olmuş, Vahidüttin'in tahta geçtiği gün vaadettiği «Mebusan Meclisi'nin ahval-i hâzırayı temsil edecek kudret ve kuvvette vazife-i teşri'iyyesine mübaşeret edilmesi...» için intihablar yapılmış ve Mebusan Meclisi Fındıklı Sarayında toplantılarına başlamıştı.

Bu intihablar ve Mebusan Meclisinin İstanbulda toplantılarına başlaması, iki ayrı fikrin, birbirine tam karşı ve tezad halinde iki fikrin çatışması idi: Padişahı bu karara ikna eden ve sürükliyen İngilizlerdi. İngiliz politikası, İttihad ve Terakki'nin tamamen sukut ettiğini, yâni, Türkiyede «millî» vasfı taşıyan bir uyanış ve derlenişin ebediyen çöktüğü inancı içinde ve aynı zamanda «Halife» olan Padişahın nüfuzu ile nabza göre şerbet verecek bir Meclis'in İstanbulda toplanması ile «Saray Hükûmeti» nin meşruiyyetini Türk Milleti ve Dünya önünde isbat ederek Anadolu hareketinin gayri meşruluğunu açıkça ortaya koyabilme ve Vahidüttin'in giriştiği imha ve tasfiyeye hukukî mesned bulabilme dâvasında idiler. İntellicens Servis'in ve silâhları toplama iddiası ile Anadolunun dört bir tarafına sızmış İngiliz mümessillerinin Londraya ilettikleri haberler ve hava bu idi.

Bu harekete mukabil Mustafa Kemal ve arkadaşlarının görüşleri ilk ânlarda çeşitli ve hattâ çatışmalı oldu: Mustafa Kemal, Meclisin İstanbulda toplanmasında, İngilizlerin umduklarını bulabilmelerinin kaygusu içinde idi. Kâzım Karabekir ve Ali Fuad'ın bu mevzu üzerinde aydınlık kararları yoktu. Fakat Hüseyin Rauf, tamamen aksi fikirde idi:

«— Mebusan Meclisi İstanbulda toplanacaktı. Türklüğü imha siyaseti ilk tokadı mebus seçimlerinin sonunda yiyecekti. Çünkü Türk milleti, Kuvay-ı Ahmediyelere, Kuvay-ı inzibatiyelere, Osmanlı devletinin Anadolu içinde kalmış çeşitli ırk ve milliyetlere sızmış ayırıcı tahrik ve propagandalarına rağmen, kendisini bu tehlikeli devreden kurtarabilecek evlâtlarını seçebilmenin şuur ve atavik ulviyetine sahipti. Bu Mebusan Meclisine kendisi de katılacak, millî gurub'u kuracak, istilâya açıkça meydan okuyacak, ve öyle bir tahrik havası yaratacaktı ki, uzun vâdeyi siyasetlerinin temeli sayanlar bile hislerine kapılacaklar, İstanbul'u İŞGAL edeceklerdi... İşte, o mes'ut günde, Millî Mücadele meşruiyyet beratını sarsılmaz bir hüccet halinde alacak, Millî Meclis Anadolunun bağrında toplanacak, Türk milletinin meşru devletini teşkil edecek, ve emperyalizm'in plânı, kendi aleyhlerine dönen keskin silâh halinde, Versay nizamını, dünya yüzünde millî kurtuluşlar devrini açan cihanşümûl hâdise olarak bağırlarına saplanacaktı. Bu,

İşte Sait Molla... İngiliz İntellicens Servis'inin, Anadolu'daki millî hareketi «bastırabilmek» için kendisine her çeşit imkânlar bol bol verilmiş olan Papaz Fruv'a «aziz dostum, muhterem üstad» **diyen başı sarıklı zat.**
(Papaz Fruv, vazifesini yapıyordu: O, başardığı işin, bir milletin istiklâlini kaybetmesi ve çökmesi gibi hazin netice verse de, bunun, kendi memleketinin menfaatına olduğuna inanıyordu. Ya bizimki?)

ÇOK TEHLİKELİ BİR ÇIKIŞtı. Amma vatan ve cihan şartları, böyle bir meydan okumayı zarurî kılıyordu. Kendisi de, İstanbul'un İSTENMİYEN ADAM'larının başında olduğu halde, plânının tatbikini üzerine alacak» tı...

Rauf Beyin fikri, uzun münakaşalardan sonra kabul edildi. Zaten vatanın kaderi üzerinde o günlerde «karar» veren ve «tatbik eden» DÖRT KİŞİ idiler. Hey'et-i Temsiliye, Anadolu Kumandanları, Millî Cephe ve saire çeşitli adlarla vasıflandırılan DÖRT KİŞİ... Elbetteki arkalarında, yanlarında bir çok çehreler vardı. Fakat onlar, «ihtiyatlı şahsiyetler» idiler. Meydana çıkabilmek için rüzgârın daha elverişli yönlerden ve daha sağlam esmesini bekliyorlardı.

Rauf Bey, kurtuluş hareketinin «millî yemin» ini ilân eden Sivas'ın mebusu olarak, İstanbulda 12 ocak 1920 tarihinde toplanacak olan sonuncu Osmanlı Mebusan Meclisine katılmak üzere yola çıçarken, Ali Fuad ve Kâzım Karabekir Paşalara, plânını cesaretle tatbik için herşeyi yapacağını, bu safhalar tamamlanıncaya kadar Mustafa Kemal'i «idare» etmelerini, eğer İstanbul, tahmin ettiği gibi işgal edilirse, Meclisi Anadoluda toplamak için derhal harekete geçmelerini ve çünkü kendisinin bu safhada bulunabilmekten ümitli olmadığını da söylemişti.

★ — *ŞAŞKINLIK VE GAFLET İÇİNDE:*

Mebusan Meclisinde kabinesinin siyasetini izah eden ve itimad alan Sadrıâzam Ali Rıza Paşanın, bu tehlikeli plândan elbette malûmatı yoktu ve bir taraftan Saray'ın, diğer taraftan her tarafa sızmış olan galip kuvvetlerin telkinlerinin tesiri ile, Mebusan Meclisinin İstanbulda toplantısının, Anadolu hareketini, meşruiyyetten

Padişah,

Rauf Bey Mebusan Meclisini basan İngiliz kuvvetleri tarafından zorla tevkif edilip Malta'ya sürüldüğü günün öğleden sonrasında, Padişah Altıncı Mehmet Vahidettin'in huzurunda idi...

Rauf Bey Sivastan İstanbula gelirken, beraberinde, Mustafa Kemal'in Padişaha hitaben yazılmış bir mektubunu da getirmişti. Millî Mücadelenin Lideri bu mektubunda, milletin namus ve hürriyet kavgasında takındığı tavrın hakikate ve bizzat kendi saltanatına uygun olmadığını nezaketle anlatıyordu. Rauf Bey bu mektubu İstanbula geldiği zaman, Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey vasıtasıyla Padişaha takdim etmişti. İstanbul'un işgalinden üç gün evvel, 13 Mart 1920 de, Padişahın Mebusan Meclisi Reisi Celâlettin Ârif, reis vekillerinden Balıkesir mebusu Abdülâziz Mecdi ve Rauf Beyle Konya mebusu Hoca Vehbi Efendiyi kabul edeceği bildirilmişti. Ne sebeple bilinmez, Celâlettin Ârif Bey heyete katılmadı ve diğerleri huzura girdi. Padişah soğuk ve sinirli idi. Buna rağmen, ipin kopmakta olduğunu çok iyi hisseden mebuslar, tam bir açık yüreklilikle konuştular. Vahidettin, Müdafaa-i hukukçu mebusların tevkif edileceğini bilmiyor muydu? Elbette biliyordu... Fakat O, konuşmayı kendi istediği istikamete götürdü, hiç bir şey yokmuş da, olmaması için beraberce tedbir düşünen hükümdar rolünde idi. Halbuki aslında, Rauf Bey, tevkifini bekliyordu. Nitekim İngiliz kuvvetleri kendisini almıya geldiği zaman, Fındıklı sarayında toplanan Meclisin deniz kısmında-

düşürebilmesi ile, hâdiselerin «yatışacağına» inanıyordu: Nitekim, bu inançla, hükûmetinin programını Meclis önünde izah ederken:

«— *Yegâne merci-i kuvva olan hükûmet-i seniyyenin haricinde hiç bir kuvve-i meşrua bulunamıyacağı...*» nı açıkça ifade etti.

Rauf Bey, ilk «raund» ı kazanmıştı...

İngilizler, Ali Rıza Paşanın bu beyanatını fiilî hareketlerle takviye ve isbat etmesini istediler. Harbiye Nâzırı Cemal ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad Paşaların kabineden ayrılmasını istediler. Mustafa Kemal, aksi fikri müdafaa etti, fakat, millî hareketin Kabine içinde mümessili sayılan bu iki mühim mevkiin sahibi fedâ edildi. Harbiye Nâzırlığına vekâleten Bahriye Nâzırı Salih Paşa, Erkân-ı Harbiye Riyasetine de Fevzi Paşa (rahmetli mareşal Fevzi Çakmak) getirildi.

Rauf Bey ikinci «raund» ı da kazanmıştı.

Bunu bir «kuvvet tezahürü» sayan ve Meclis'i düşürmekle, kuvvet mihrakını Saray'a doğru itmekte bulan galib müttefikler, Ali Rıza Paşayı hareketlerinde daha serbest ve toplantı halindeki meclise rağmen dilediği gibi yürümekte, önünün açık olduğuna yeni bir delil verebilmiş olmak için, Mebusan Meclisine karşı ağır bir darbe indirmek istediler. Meclisin Reisliğine seçilmiş olan Reşad Hikmet Beyi tevkif ettiler!... İstanbul sokaklarında, Rauf Beyin başında bulunduğu ve «Felâh-ı Vatan = Vatan kurtuluşu» adını alan Müdafaa-i Hukuk'çu, daha açık ifadesi ile Millî Mücadeleci mebusların da tevkif edileceği söyleniyordu.

Rauf Bey için asıl üçüncü «raund», Mebusan Meclisinin «millî misak» ı kabul etmesiyle kazanıldı. Bu, millî mücadele-

Sürü ve Çoban...

ki sandallardan birine atlayıp kaybolmak, Hamidiye süvarisi için işten miydi?

Padişah dedi ki:

«— Ecnebiler herşeyi yapacak kudrettedirler. Meclis müzakerelerinde sözlerinize fazla dikkat ediniz!»

Hoca Vehbi Efendi: «— Efendimiz.. Anadolu da birlik ve galeyan halindedir. Millet hem kendisini, hem makamınızı kurtaracaktır.»

Padişah: «— Yok, yok Hoca!.. Sözlerinize dikkat ediniz. Akıl için yol birdir. Sözlerinize dikkat ediniz!»

Abdülâziz Mecdi Efendi, eliyle denizi göstererek: «— Düşmanlarımızın kudreti şu su kenarının yanında biter. Millet demir gibidir ve sonuna kadar mücadele edecektir. Padişahım... Siz müsterih olunuz!»

Sultan Vahidettin: «— Hoca... Sözlerine dikkat et!.. İsterlerse yarın Ankaraya giderler.»

Rauf Bey: «— Padişahım... Millet istiklâlini ve makamınızı kurtarmıya azmetmiştir. Millet sizden bu muahedeye imza koymamanızı istirham ediyor. Aksi takdirde âkibet çok vahîm ve karanlıktır. Siz düşmanlarla çevrili olduğunuz için imza etmiye mecburiyetiniz de yoktur.»

Bu cesur üç ses, yüreği korku ile dolmamış olsa, hangi vatansevere ümid vermezdi? Sultan Vahidettin, daha çoğunu dinlemiye tahammül bile edemiyeceğini anlatmak için ayağa kalktı, ve kendisi bir «Müslümanların Halifesi» olduğu halde, Malezya Müslümanlarının İngiltereye hediye ettiği «Malaya» zırhlısıyla vatanını «hain» damgasıyla terk ederken hatırlaması şart şu cümle ile konuşmıya son verdi:

«— Bir millet var: Koyun sürüsü... Bir çoban lâzım: O da benim!..»

∴

Evet... Milletin «koyun sürüsü» halinde olması, öylece kalması için elden gelen yapılmıştı: Cahil bırakılmıştı, yolsuz, vasıtasız, okulsuz, ilâçsız, varlıksız, ışıksız, dertli ve çâresiz bırakılmıştı. Kısacası, yetiştirici ve yükseltici bir devletten yoksun bırakılmıştı. Bu manzarası ile millet bir sürü de olsa ve ona bir çoban da lâzım olsa bu çoban Vahidettin değildi, olamazdı...

Nitekim olamadı da!..

∴

Rauf Bey, bu «son konuşma» dan dört saat sonra, Meclisi basan İngiliz kuvvetleri tarafından tevkif edildi.

nin, düşman tehdit ve baskısı altındaki ve kuruluşa karşı koymanın merkezi olan bir yerde, hürriyet ve istiklâl hareketinin resmen «tescil» edilmesi demekti. 17 Şubat 1920 de Mebusan Meclisinin cidden vatan sevgisi tezahürleri içinde kabul ettiği millî misakın işgal ve saray mahfillerinde uyandırdığı buhranlı hava içinde, Ali Rıza Paşa kabinesi son günlerini yaşadı ve 3 Mart 1920 de istifa etti.

★ — *BİR «MOLLA» BİR «PAPAZ» A GERÇEĞİ ANLATMAĞA ÇALIŞIYOR:*

Bütün bu hâdiseler içinde varılmak istenen gayeyi farkeden makam veya şahıslar olmamış mıdır?

Mütareke devrinde pek meş'um ve ahlâksızca vazifeler almış olan bir insan, Damad Ferid hükûmetinin Adliye Müsteşarlığını yapmış olan Said Molla, «gizli haberler» ilettiği İngiliz papazı Fruv'a bu gayeyi, inanılmaz isabetle bildirmiştir.

Atatürk'ün büyük nutkunun «vesikalar» kısmında bazılarından bahsedilen bu «mektuplar», eksiktir ve tam metin değildir: Hâdiseyi, büyük bir medenî cesaretle ve hükûmetçi mebusların gürültülerine rağmen Meclis kürsüsünden dünya efkârına uzatan, Fransız Parlâmentosu âzasından Liyon mebusu M. Andre Feruburg olmuştur.

M. Andre Feruburg, mütarekeden sonra İstanbula gelmiştir. Edvar Herriyo'nun yakın arkadaşı ve Radikal'lerin merkez idare hey'eti âzası olan Fransız siyaset adamı, İstanbuldaki vaziyeti yakından görmüş ve memleketin kaderine tamamen hâkim vaziyete gelmiş olan İngiliz siyasetinin tecellilerini izlemiştir. Bu siyasetin, yüzyıllardanberi Yakın ve Orta-Doğuda yerleşmiş Fransız menfaatlerine aykırı olduğu inancı ile de, elde ettiği vesikaları 25 Haziran 1920 tarihinde, Fransız Parlâmentosunda açıklamış, beş buçuk saat süren izahları, Fransa ve dünya basınında geniş akislere sebep olmuştu.

Ankara'nın resmî gazetesi hüviyetinde olan «Hâkimiyet-i Milliyye», ancak, 6 Eylül 1336 (1920) tarih ve 61 nci sayısında bu «vesika» lardan sadece ikisini, Sait Molla'nın Papaz Fruv'a yazdığı mektupları «resmî hiyanet vesikası — Satılmış vicdanlardan biri» başlığı altında neşretti. Fakat M. Andre Feruburg'un Fransız Parlâmentosu kürsüsünden okuduğu metinler arasında öyle birisi vardı ki, sanki Sait Molla, Rauf Beyin kafasına girmiş, düşündüklerini dinlemiş, metin halinde tesbit etmiş ve İntellicens Servis İngiliz gizli haber alma teşkilâtının bu usta ve tecrübeli şahsiyetine, olduğu gibi iletivermişti!...

Bu mektup aynen şudur:

«— Aziz dostum... Size, Mebusan Meclisinin içtimaa davet edilmesinin ne büyük hatâ olduğunu arzetmiştim. Hâdiseler beni teyit etmektedir. İntihabat, İttihad ve Terakkinin devamı olan muarızların adamlarının seçilmesiyle neticelenmiştir. Bunların başına da, Bahriyeli Rauf geçmiştir. Mustafa Kemal'in sağ kolu olan bu adam, vaktiyle Hamidiye gemisiyle yaptığı korsanlığı siyaset sahasında devam ettirecek ve hepimizi bir emrivâki karşısında bırakacaktır. Onun yegâne gizli maksadının, bugün fiilen mevcut işgali resmî safhaya sokarak Mebusan Meclisinin çalışmasına İngiliz makamlarını müdahale ettirmek ve bu suretle Meclisi Anadolunun emin bir yerinde toplatarak meşrû hükûmeti Mustafa Kemale intikâl ettirmek ve bu suretle de, bilhassa dünya Müslümanlarının heyecan ve alâkasını temin ettirmektir. Makam-ı Hilâfet olan İstanbul'un, Halife Hazretlerinin muvafakati ile dahi olsa resmen ecnebî işgali altına girmesi cihan müslümanları arasında muazzam tesir yapar. Rauf bu gaye peşindedir. Hem Osmanlı Mebusan Meclisini Ankaranın Parlâmentosu olarak oraya almak istiyor, hem de İstanbulu resmen işgal ettirerek mücadelelerine hak ve meşruiyyet kazandırmak istiyor. Bunun tevlid edeceği tehlikeyi ancak siz idrâk edebilirsiniz. Alınacak bir çok tedbirler vardır. Son iş'arınız üzerine intizardayım. Bu intizar uzun sürmez de iş işten geçmeden bu meş'um hazırlık için sizi şifahen de ikaz edebilirsem memnun ve müsterih olurum.»

★ — *TARİHİN KAYDETTİĞİ NETİCE:*

Sait Molla'nın «efendisi» papaz Fruv'a ilettiği sansasyonel haberin ana kaynağı ne idi? Meçhul!...

Fransız mebusu, kendi parlâmentosunun kürsüsünden bu vesikaları «ifşa» ederken, asıl maksadı, hiç şüphesiz müttefikleri İngilterenin, kendilerinden nasıl ayrı bir politika takib ettiğini ve «kimlere dayandığını» ortaya koymaktı. Fransız mebusu, kendi vazifesini yerine getirirken,

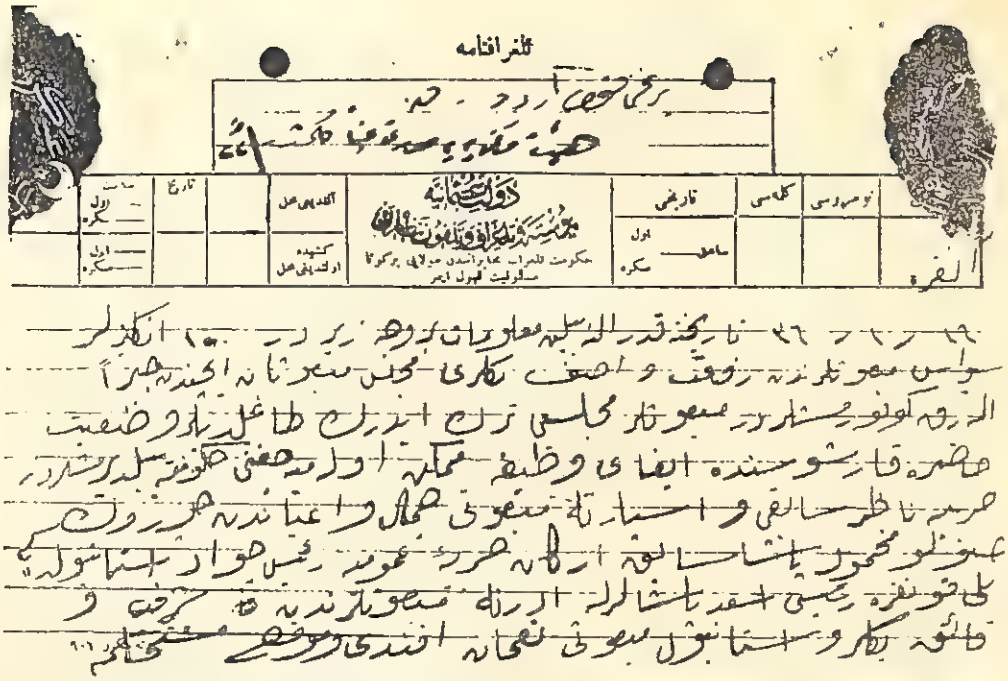

Mustafa Kemal'in, İstanbul'un işgaliyle başlıyan facialar üzerinde, kolordu kumandanlıkları ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerine, memleketin en ücra köşelerine kadar iletilmesi için gönderdiği üç sahifelik tarihî telgrafının birinci sahifesi.

Bu vesika, Türkiyede ve Dünyada ilk defa elinizdeki mecmuada neşredilmektedir.

(Okuyalım : «— 19/3/36 **(920)** tarihine kadar alınabilen malûmat şudur: İngilizler Sivas mebusu Rauf ve Vâsıf Beyleri Meclis-i Mebusan içinden cebren alarak götürmüşlerdir. Mebuslar Meclisi terkederek dağıldılar. Bu vaziyette vazife görmenin mümkün olamıyacağını hükûmete bildirmişlerdir. Eski Harbiye Nâzırı ve İsparta mebusu Cemal, Âyândan Çürüksulu Mahmut, sâbık Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad ve İstanbul'daki millî kongre reisi Esat Paşalarla Edirne mebuslarından Şeref ve Faik Beyler ve İstanbul mebusu Numan Efendi ve müstahkem mevki...» **diğer iki sahifede işgal faciasının izahları ve Mustafa Kemal'in imzası var. Bütün yollar kesik, kapalı.. Fakat Türk halkı canını dişine takmış, gerçekleri «O» na iletiyor: Hâdiselere en mükemmel istikameti «O» nun vereceğini ruhuyla ve kafasıyla anladığı, kavradığı için...)**

bizim için de, çok ibretli bir neticeyi ortaya çıkarmış oluyor: Gerçekten de, Meclisin Ankarada toplanması, ancak, İstanbul'un işgalinden sonra «meşru bir müdafaa» tedbiri olarak ortaya çıkınca, İngilizler, yaptıkları gafın farkına vardılar ve Rauf Beyle kendisine yardım eden arkadaşlarını yakalayıp, bir «siyasî mahkûmlar beldesi» haline getirilmiş olan Malta'ya sürdüler amma, Rauf Beyin iki plânı da zafere erişmişti; Hilâfet Makarrı olan İstanbul'un resmî işgali, o yıllarda üç yüz milyon Müslümanı sömürgelerinde barındıran İslâm âlemi üzerinde İngiltereye karşı şiddetli bir menfî hava yarattı, yer yer iğtişaşlar, ayaklanmalar oldu, öte yandan Osmanlı Mebusan Meclisinin kapanma emrivâkii ile millet hayatından çekilmesinden boşalan yeri, milletin alınyazısına hâkim kuvvet olarak «TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ» nin alması için ortada hiç bir engel kalmadı. Üstelik, böyle bir müessesenin vatanın mukadderatını ele almış olması, Türk Millî Mücadelesinin cihan önündeki meşruiyyeti bakımından en sağlam mesnede de sahip oldu...

Nineler ve Dedelerin Hayatlarından çizgiler

NASIL DÜŞÜNÜRLER, NELERLE DUYGULANIRLAR, NELERE GÜLERLER, NASIL YAŞARLARDI?

★ — *NAMIK KEMAL'in DERDİ:*

Doksan yıl, evet, tam doksan yıl önce, vatan şairi Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğumuzda ilk «Türkçe» mizah gazetesini çıkarmıştı. Pek sevdiği ve gerçekten bir değer olan Teodor Kasab Efendi ile... Kelimenin mutlak mânası ile bir «*Osmanlı*» olan ve Namık Kemal'in: «*— Bu vatanın istirablarına bizim kadar içi kan ağlar amma, hınzır herifin öyle bir mizâh kabiliyeti var ki, göz yaşlarını bizleri güldürerek saklar...*» dediği Teodor Kasab, mizâh gazetelerine isim bulmak için masa başına oturdukları zaman hemen hükmünü vermişti:

«*— Ne düşünürsün cânım efendim... Bizim milletin işi gücü hayâl etmektir. Baksana, Karagözü bile hayâl perdesine çıkartır, hakikatte söyliyemediklerimizi ona söyletir, avunuruz...*»

Namık Kemal, gazeteye «Hayâl» adını verdi ve dört sahifelik şeklen mizâh ve eğlence, gerçekte hakikatlerin en acı ve tebessüme gözyaşını saran sahifelerinde, Karagözle Hacivata doksan sene önceki vatanı dört tarafı ile konuşturdu. Şimdi, sanırım ki, devlet kitaplıkları da dahil, ancak bir, iki yerde olan «HAYÂL» in koleksiyonlarına bakıp da, onları rahmetle anmıyacak, fakat doksan yıldır dertlerin ve dâvaların çoğunun olduğu yerde saymasından içi burkulmıyacak iz'an ve irfan sahibi bulamayız...

Namık Kemal'in «Hayâl» in ikinci sayısındaki dertlenmesi, bugün hâlâ devam eden bir kusurumuzdur:

«*— Biz kendi kendimizi anlatmaktan hazer ederiz. Bizi yabancılar anlatır. Onun içindir ki çok zaman eksik anlatırlar, kasıdlı anlatırlar, yakıştırmalar yaparlar. Aslında bizde mevcut olmıyanları omuzlarımıza yüklerler. Bunun içindir ki ben, Avrupada «Osmanlıyım» dediğim zaman inandıramazdım. Fakat kabahat bizde... Biz, kendi kendimizi tanımıyoruz ki, elâlem tanısın...*»

Bir çokları, bir mizâh gazetesi çıkarmayı ona yakıştırmadıkları halde, ciddî üslûb ve ifade ile olduğu zaman başa derd açacak yaraları, Karagözle Hacivatın pervasızlığına sığındırarak doksan sene önce ortaya koydu. Amma bugün, bu «ortaya konanlar» arasında öyleleri vardır ki, dedelerin ve ninelerin hayatını bu iğnelemelerde buluyor ve düşünüyoruz: «*— Bizim zannettiklerimizden daha ne kadar başka yaşıyorlarmış...*»

★ — *ANLATILAN İÇ HAYAT :*

Ya kısaca «harem» denilen ve kanunların, örflerin, inançların, geleneklerin yabancı saydıkları kimselerin gözlerinden sakınılmış «ev içi» hayatını anlatabilen yabancıların gördükleri ve duydukları?... Onlar bize bugün ne kadar uzak ve hattâ hayali en zengin ve geniş olanlarımızın bile düşünce sınırlarının ne kadar uzağında...

Osmanlı hayatı, o tarihlerde Avrupa için merak ve tecessüs kaynağı idi. Bu yaşayışın içine girebilmek hasretiyle ne fedakârlıklar yapılmamış, nelere baş vurulmamıştır. Üçüncü Sultan Murad devrinde Venedik balyozu *(yâni bir çeşid elçisi)* olan Guseppe dö Falko Yakomo, Ce-

Doksan Yıl Önce

Namık Kemal'le Teodor Kasab'ın, ilk mizah mecmuamız olan «Hayâl» in 26 teşrinievvel 1290 (26 ekim 1874) **tarihli sayısında neşrettikleri bu karikatürde pastırmacı Karagöz, müşterisi Hacivadın pastırmayı tatması üzerine soruyor:**

«— Emin ol... İçinde koyun etinden merkeb etine, kesilmişinden ölmüşüne kadar hepsi var. Bütün mide illetlerine devâdır.»

(Görüyorsunuz ki, sadece temel büyük meselelerimiz değil, pastırmanın bile, İmparatorluk, Meşrutiyet ve Cumhuriyette de derdi aynı... 1964 de pastırma için yapılan karikatürlerin Namık Kemal devri pastırma karikatürü ile farkı sadece çizgilerinde. Üstelik, üstadın esprisi elbette daha tepeden inme!...)

zair korsanları tarafından yakalanan bir İtalyan kızını satın aldıktan sonra, ona, güzel Türkçe öğretip şeklen Müslüman dinini kabul etmiş gözüktürerek çok ucuz bir bedelle orta sınıf bir İstanbul esnafının evine nasıl sattırdığını, oradan kaçırtıp daha zengin bir yere nasıl soktuğunu, yine bir kolayını bularak oradan bir «Beylerbeyi» konağına nasıl atlattığını ve nihayet İstanbuldan ayrılacağı sırada nasıl beraberinde götürebildiğinin meraklı safhalarını anlatırken bütün bunları: «— *Türk yaşayışının iç yüzünü öğrenmek için...*» yaptığını söyler ve der ki:

«— *Osmanlı Türklerinin asıl tetkike şâyân olan hayatı iç yaşayışlarıdır. Bu yaşayışın her safhası belirli bir nizam altında cereyan eder. Türk evinde hiç bir şey tesadüfe bağlı değildir. Her şeyin Allahdan geldiğine inanmış bir milletin kendi iradesi altında olan hâdiseleri, bu kadar muntazam yapabilmesi ve devam ettirmesi akla durgunluk verir.*

Evlerde boş ve âvâre zannedilen hayat, aslında faaliyet ve vazifelerle doludur. Bir kerre Türk evleri fevkalâde temizdir. Bizim memleketimizde ve Avrupanın diğer ülkelerinde saraylarda bile olmıyan intizamda hamamlar, orta derecedeki her Türk evinde mevcuttur. Zengin ailelerin «selâmlık» tâbir edilen ve Harem'in, yâni yabancıların aslâ giremiyecekleri kısmın dışında yapılmış mahallerde hamamları vardır ki, buralara muayyen günlerde fakirler gelir, parasız yıkanır, temizlenir. İçtimaî seviyesi müsavî dost aileler ise birbirlerine hamam safasına giderler. Bu mahremiyet, hiç bir şekilde ihlâl edilmez.

Misis Ruth Lawter «güneş ve tarih beldesinden mektuplar» **ında diyor ki:** «— Türk kadını, sadece sokakta değil, asıl evinde süslü, temiz giyimli, gözalıcı ve güzeldir. Çünkü O'nun bütün bu hazırlığı, hasretle beklediği ve bizzat kendisinin kapıdan güler yüzle karşıladığı erkeği içindir.»

(Bunlar, iç hayatımızın çukurlarını bulabilmek için ellerinden geleni yapmış olan yabancı tesbitlerin el uzatamadığı faziletlerimiz idi.)

Türk kadını kat'iyyen dedikoducu değildir, iftira etmez, kıskanmaz. Kıskansa dahi, birden fazla evlenmeye müsaade eden şeriatın yarattığı müsamaha ile bu hissini izhar etmez, daha doğrusu tabiî sayar.

Türklerin büyük evleri tercih etmeleri israftan ve debdebeden değildir. Bana bir Türk dostum, bunun daha iktisadî olduğunu söylemiştir. Böylelikle bir çok masraflar aynı çatı için yapılmaktadır. Evlerde büyük salonlarda yirmiyi aşan aile beraber yemek yer. Pişirme masrafı, aydınlatma, ısıtma masrafları ailenin muhtelif evlere bölünmesinden daha az olur. Sonra bu beraber yaşama, küçüğün büyüğe saygısını, büyüğün küçüğe sevgisini devam ettirmektedir. Türk evlerinde kadın'ın, bilhassa yaşlı kadının büyük yeri vardır. Yaşlı kadınlara çok itibar edilir. Otorite ve karar onların elindedir. Genç kızlar, ev idaresi ve aile bilgileri, yemek, dikiş, nakış, temizlik, muaşeret âdâbı, çocuk bakımı üzerinde bilgilidirler. İstidadı olan kızların bilhassa el işleri ve musikî üzerinde meşgul olmalarına itina gösterilir. Vakia bu bilgi çok zaman kâfi değildir ve iptidaîdir. Fakat hususiyetleri, Şarka mahsus füsûn ve meziyetleri vardır. Türk kadını çok onörlü ve hassas olduğundan, bilmediğini bilmiyor göstermez, fakat gördüğünü hemen öğrenir ve tabiîlikle tatbik eder.

Ne kadar mütevazi ve hattâ fakir olsa bile, her Türk evinde temiz bir oda bulunur. Burası «misafir odası» dır. Misafire ikram edilecek nâdide şuruplar, reçeller, kokulu şerbetler itinâ ile saklanır. Çocuk doğumlarında çok güzel kokan bir şerbet ikram edilir ki, bunu bu kadar güzel yapabilmenin meharet olduğunu söylemekte mübalâğa yoktur. Hicab duygusu aşırı olan Türk kızlarının, kendileri için, evlenecekleri zaman götürmek üzere «sandık» denilen ve çoğunun içi ve dışı süslü seyyar gardroblara yerleştirilmiş hazırlık eşyası yapması tabiîdir, hattâ vazifedir.»

★ — *MUKADDES KÖŞELER, MUKADDES EŞYALAR :*

Venedik elçisinin, kendi ırkdaşları için anlattığı «eski Türk evi» nin içini, bizler de bugün, onlar kadar merakla dinliyebiliriz:

«— Büyük evlere Türkler «Konak» diyorlar. Hayatı bir konağın masraflarına

yetecek kadar gelirli olan aileler için konaklarda oturmak, içtimaî mecburiyettir. Bu büyüklükte ve daha küçük olan tiplerde, birer mukaddes mahal vardır ki, burada namazlar kılınır, dualar yapılır. Türkler, en değerli eşyaları buralar için alırlar.

Ben, üzerinde Müslümanların mukaddes kitabı olan Kur'ânın okunduğu ve okunduktan sonra mahfazası içinde veya örtüsü içinde saklandığı rahleler gördüm ki, her birisi, âdetâ bir servetti. Osmanlılar bu gibi, dinî ibadetlerde kullanılan eşyayı alırken veya yaptırırken çok titizlik gösterirler, değerli olanlarına istenilen parayı vermekte hiç tereddüt etmezler. El yazması olan, çok sanatkârâne cildli ve minyatür işlemelerle tezyîn edilmiş Kur'ân, evin en kıymetli varlığıdır. Bunlar, okundukları rahlelerde muhafaza edildiği gibi, baş uçlara da konulur.

Üzerinde namaz kılınan seccadeler, bu ibadetten sonra itina ile kaldırılır, saklanır, üzerine toz bile değmemesine dikkat edilir. O kadar kıymetli namaz seccadeleri gördüm ki, bir tablo kadar nefîs idiler. Bu mukaddes eşyayı, duvarları süsleyen ve çoğu dinî hükümleri, duaları ve niyazları ihtiva eden el yazması levhalar tamamlar. Büyük aile evlerinde, ölürken dudaklara damlatılmak üzere saklanılan ve Mekke'den getirilmiş zemzem suyu vardır. Türkler, ağır kokular yerine hafif, fakat tesiri uzun süren kokuları tercih ederler. Bunların çoğu nebatîdir, bilhassa Gül'den elde edilir.»

★ — *İNANILMAZ BİR ZARAFET* :

Günümüze daha yakın olan zamanlara ait, yine bir yabancı tesbiti dinliyelim. Aşağıdaki satırlar, Kırım Savaşı sırasında ordularımızla, Rusyaya karşı müttefiklerimiz İngiliz - Fransız orduları arasındaki irtibatı temin eden İstanbuldaki karargâhtaki İngiliz heyeti âzâsından Kapiten White Hugsh Lawter'in refikası Misis Ruth Lawter'indir. İstanbulda üç sene kalmış, Türkçe öğrenmişti. İllustrate London New dergisine yazdığı «Güneş ve Tarih beldesinden mektuplar» la büyük şöhret yapmıştı. Rahmetli Ali Rıza Seyfi Seyfioğlunun dilimize çevirip, ne yazık ki, kitap haline getiremediği bu mektuplarda, «Tanzimat sonrası dede evleri» nin bütün özellikleriy-

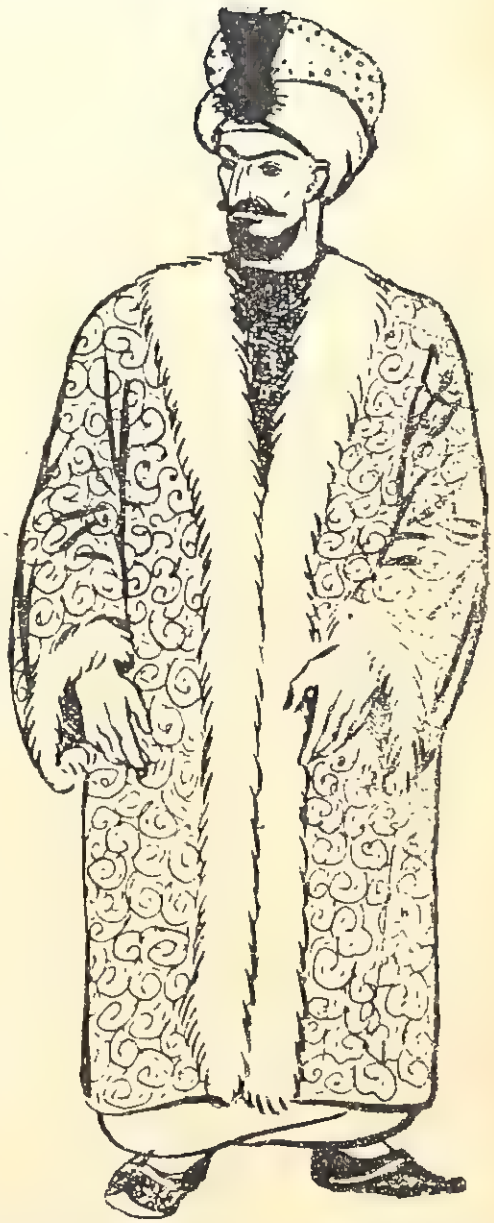

Kıyafete dikkat, sadece kadınlarda değildi. Erkeklerin de, evde ve dışarıda giyimleri, yaşama ve göreneklerle ölçülü bir nizam altında idi.

(Ve, bu nizam, kıyafetle serveti ve mevkii bir ânde belirten miyâr idi: Öyleceki, ırklar, milliyetler ve hattâ dinler, sivil hayatta da, bir kışla nizamı ayrılığı içinde, herkese, kıyafetiyle de lâyık olduğu mevkii vermişti.)

le geçit resmini yaptığını görürüz.

Tanzimat, Batılaşma hareketi ile beraber israf ve lüksü de getirmişti. Öylece ki, Sultan Abdülmecid, evvelâ Sarayda Sultan kızlarından başlıyarak, kat'î bir ferman ile süsü yasak etmişti. Misis Ruth Lawter bir mektubunda diyor ki:

«— *Kendisine ağır gelen bir harbin masrafları içinde olan İstanbulda Padişahın bir emriyle kadın ve ev hayatına ait masraflar kısılıyor. Fakat eminim ki bu fermana tam bir riayet mümkün olsa da, Osmanlı kadınlarının yaratılışlarında olan zerafet ve itinalı giyinme, yine sihirli varlıklarının havasını devam ettirecektir. Ömürlerinin çoğu, kafes arkasında geçen bu kadınlar, böylesine güzel ve göz kamaştırıcı giyimin sırrını nasıl elde ediyorlar, kavramak güçtür. Türk kadınları yabancı önünde, sokakta ve gezmede böyle iken, evin içinde de kat'iyyen lâübâli değildir. Bilhassa erkeklerinin eve dönme saatlerine kadar işlerini bitirirler, bellerine kadar inen saçlarını başlarına haşmetli hotuzlar halinde oturturlar ve kendilerine en yakışan tuvalet şeklini yine kendi zevkleriyle bulurlar, seçerler. Erkeklerini bu temiz kıyafette, kapıda kendileri karşılarlar.*»

★ — *NELERE GÜLERLERDİ?*

Dede ve ninelerimizin nelere güldüklerine, hayır, neye tebessüm ettiklerine dair bir fikir verebilmek için, buraya, doksan sene, evet tam doksan sene önce, Namık Kemal'in «Hayâl» iyle beraber, ilk tab'ını yapmış olan merhum Mehmet Hilmi Efendinin «Eğlence» risâlesinden iki fıkracık alacağım. Dil'i, bugünkü Türkçemize çevirerek:

«— *Bir cenaze gidiyordu. Ölünün hemen arkasında devrin tanınmış ülemasından bir zat vardı. Arka sıralardan telâşlı bir zat üstada yaklaşarak sordu:*

«— Hocam... Tabutun önünde mi gitmek, arkasında mı gitmek doğrudur?»

Efendi Hazretleri sükûnetle cevap verdi:

«— Tabutun içinde gitmemiye çalış da neresinde istersen git...»

Bir «Derviş Hasan» fıkrası vardır ki, bugün de bir çok hâdiselerde hatırlanabilir:

«— *Derviş Hasan, dostlarıyla buluştuğunda çok zaman kavuğunu dizine oturtur, kenarları yağlanmış, pörsümüş kavuğu mahzun ve elemli bakışlarla seyredalar, sonra içini çekerdi:*

«— Ah kavuk... Sen benim başıma bir iş açacaksın, biliyorum amma, neyleyim ki, elimden bir şey gelmez!...» *der, bu sözlerden maksadı ne olduğu sorulunca :* «— Onu ikimiz biliriz,» *cevabını verirmiş.*

Yine bir gün, ocak karşısında, dostlarıyla sohbet ederken, derviş Hasana bir cezbe gelir, kavuğunu kapınca:

«— Sen benim başıma iş açacağına ben sana açayım!...» *diyerek ocağın içine atar.*

Yağlı kavuk alevler içinde çatırdayarak yanar, gider.

Kavuk yanar gider amma, dostları Derviş Hasanın yakasını bir türlü bırakmazlar. Kavuğu ne için ateşe attığını sorarlar. Derviş biraz nazlanır, sonra açıklar:

«— Ben büyük babamı bilmem. Bu kavuk onunmuş. Vefatında tabutuna konulmuş. Cenazenin toprağa verilmesinden sonra bekçinin koltuğunda eve gelmiş. Babam da, babasının yadigârıdır diyerek başına takmış. Tâ ölünciye kadar giydiydi. Vefatında, onun da tabutuna konuldu. Yine bekçi koltuğunda eve döndü. Ne oldu, olmadı, benim de başıma geçti. Şimdi zamanlardır hâl ve tavrından bana da göz diktiğini anlıyorum. Onun için o beni götüreceğine ben onu yolladım.»

★ — *SADELİK TERCİHLERİ :*

Osmanlıcayı, lûgatli, kâfiyeli konuşurlardı ama, öz Türkçenin de hasretlisi idiler. İzin verirseniz 1298 Rumî, yâni 1881 senesinde Sanayi Mektebi matbaasında basılmış, «Letâif = Lâtifeler» adlı kitaptan bir fıkra okuyalım. Bu fıkrada, terkibli, lûgatli, ıstılâhlı konuşma meraklısı «Kâtib Efendi» tipi ile ne ince alay vardır:

«— *Kâtib Efendinin acele işi vardı. Üsküdardan Sirkeciye geçecekti. Kayıkçıya yaklaştı:*

«— Müstacel işim olduğundan Köprüye vüsûl için teşmir-i sak-ı ihtimam buyurmanızı isterim.»

Kayıkçı : «— Şimşir saat mı istersin?»

Kâtib : «— Hayır... Sahil-i yesâr için dâmen-i dermeyân-ı himmet olunuz.»

Kayıkçı : «— Efendi... Ben damlı değirmen nerede bilmiyorum.»

Kâtib : «— Yok canım... Benim acele işim var da Köprüye çabuk gitmek istiyorum.»

Kayıkçı : «— Ha... Buyur efendi, buyur...»

Bir «Halk Mebusu» nun dilinde 87 yıl!

Birinci Meşrutiyetin ilk Mebusan Meclisi, seksen yedi sene önce bugün, ve böyle bir Mart ayının 6 ncı pazarteşi günü ilk toplantısını yaptı. İçinde bulunduğumuz yıl ve aya göre tam seksen yedi sene önceki millet hâdisesi... Çünkü, parlâmento hayatına ait hiçbir geleneğe sahip olmadan bu Mebuslar Meclisi, öyle neticeler verdi ki, istibdada ve şahsî saltanata kararlı olan Padişah İkinci Sultan Hamid, devam eden Türk - Rus harbinin gergin havasına dayanarak Meclisi kapattı, dağıttı, istenmiyen mebuslar tevkif edildi, bazıları da hayatlarının sonuna kadar göz hapsi altında tutuldu...

Bunlardan birisi de, klişesini karşıda gördüğümüz İzmir mebusu Yenişehirlizade Ahmet Efendi'dir.

Yenişehirlizade, Namık Kemal'in dostu idi. O sırada, Midilli adasında «sürgün mutasarrıf» olan vatan şairi ile, Menemenli zade Rıfat Bey vasıtasıyla gizlice mektuplaşırdı. Sultan Hamid'i ürküten bir çok sual takrirlerini Namık Kemal hazırlamış, EFENDİ'ye göndermiş, o da, tam bir cesaretle bunları kürsüden okumuş, hadiseler çıkarmıştır. Şimdi bu sözlerinden bazı cümleler alacağım. Asıllarına hiç dokunmadan, sadece ifadeyi bugünkü dilimize çevirerek:

«— Nazırlarımız masa başında memleket idare ederler. İçlerinde buğday başağı görmiyen vardır. Yüzde doksanı çiftçi olan bir ülkede ekmeğin ilk maddesini bilmiyen insanın memleket idare edeceğini düşünmiye kediler güler...»

«— Kanun çıkarırız. Güzel... Amma bu kanunun dilini ve ifadesini, halk anlamaz da, anlatan dilediği ve işine geldiği gibi anlatırsa ne dediği anlaşılamıyan kanunlarla bir milletin idare edileceğini sanmak, gaflet değilse, düpedüz hiyanettir.»

«— Türk ve Müslüman olmıyanlar, ticaret ve sanayi işlerinin başındadırlar. Devlet bunlarla başa çıkamadığı için onlar da benim tebeam, halkım diyor. Amma Artin, Niko, Yasef, istediği zaman Ahmet ve Mehmedi kölesi gibi kullanıyor. Çünkü para da onda, işin sahibi de o... Sonra devlet var diyoruz. Halka kim ki aş ve üst verir, devlet odur...»

«— Halk neden «— Hocanın söylediğini yap ta, kendisi gibi olma..» diyor? Bu çok acı bir sözdür amma gerçektir: Eğer din adamlarımızı yetiştiren Medreseleri zamana göre düzeltmez, müsbet ilimleri getirmezsek, din bir masal olur. İnsanları da masalların ardında götürmek mümkün değildir.»

«— Nazır Paşa «— **Bunlar acı sözlerdir. Burada söylenmemeli...**» buyuruyor. Sözü kendisini böylecesine üzen ve dertlendiren işin bizzat kendisi halkı ne hale koyuyor? Bunu düşünüyor mu? Eğer bu dertlerin üzerine cesaretle gidip onları yenmezsek bir gün bu dertler ifrit olub devleti yiyecekler...»

***

Yenişehirlizade bu sözleri 1877 de söylerken, imparatorluğumuzun sınırları, üç kıt'a üzerinde öylesine yayılıyordu ki, yine dünyanın en büyük devletlerinden birisi idik. Fakat İzmir halk mebusunun feryadına kulaklarımızı tıkadık, ve Ahmet Efendinin dediği gibi, bizim üzerine yürümediğimiz dertler birer ifrit kesildi, devleti yedi.

Şimdi Yenişehirlizadenin ruhu sesleniyor:

«— Aman elinizde kalana dikkat edin.. Bu sonuncusudur..» **diye...**

BU AY Okuyacağınız Tarih Kitabları :

Mustafa Kemal, Arkadaşları, Ve Karşısındakiler

Bilhassa yakın tarihimizin emeklerine çok şeyler borçlu olduğu üstad Feridun Kandemir, kurduğu yayınevinin ilk eserini verdi: Mustafa Kemal, Arkadaşları ve karşısındakiler...

Millî Mücadelenin ilk günlerinin cesur ve kararlı şahsiyetleriyle, daha ihtiyatlı ve «günlerin getireceğini» beklemiş olanlar arasında, zaferden sonra bir hiyerarşi mücadelesi olduğu ve, bugün de, mantığımızı ve hatta vefa duygularımızı zorlıyan bir çok hadiselerin bu «görünmez kavga» nın neticesi bulunduğu muhakkaktır. İşte, değerli tarihçi Kandemir'in kitabı, bu çetin safhanın üzerine bir tutam ışık serpiyor. Şahsen içinde bulunduğu bu devreye ait diğer cildlerin birincisini takib edeceği müjdesidir ki, açılmasında çeşitli tehlikelerin ve vehimlerin ayaklandığı bu devreyi gün ışığına çıkartabilecek başlıca ümiddir.

Kitabda, mütarekenin ilk günlerinin havası, bizim dünyamız ve dış âlem bakımlarından panoramalaştırılmıştır: İşte bu hava içinde millî mücadelenin yapılabileceğini kimler düşünmüşse, bunlar, «ilk günler» in şahsiyetleridir. Nüve, hiç sıkıntı çekmeden kendisine LİDER'ini de bulmuştur, ve bu buluş, bir elin parmaklarından bile daha az olan «ilk kadro» nun kendi sağ duyusunun eseridir. Hâdisenin heyecan telkin eden asâleti de buradadır. Kitabda, Millî Devletin müesseseleriyle kuruluşuna kadar safhayı da, temel hâdiselerin içinde görüyoruz.

200 sahife, dört renkli karton kapaklı, cildli olan eser, 12,5 liradır. Her iki ayda bir neşredilecek bu seriye dahil kitablara abone olanlara onar liradan ve ödemeli gönderilmektedir. Millî Mücadele ve Cumhuriyet için bilinmesi şart olanların, bu seriye sahip olunmadan kavranabileceğini söylemek güçtür. İsteme adresi: Nejat Ağbaba. P. K. 4 Erenköy, İstanbul'dur.

■

Dünya Tarihinde Büyük Siyasî Dâvâlar

Tercüme ve telif, müstakil bir kitaplığı doldurabilecek kadar cömert ve verimli bir emeğin sahibi olan sayın Samih Tiryakioğlu'nun eseridir.

«Siyaset» ve «Adalet» kelimelerini mâna ve mefhum bakımından intibak ölçülerini ön sözünde özlü ve aydınlık hükme bağlıyan muharrir, dünya tarihinin bilindiği günden zamanımıza kadar hâkim politika kuvvetlerinin adalet önüne sürdüğü temel davaları, konuları ve kişileri ile birlikte başarı ile veriyor. Her birisi, devrine istikamet vermiş ve hatta bu devri tarihin bağrına kendi hükmüyle geçirebilmiş «siyasî davalar» ın eserdeki sıralanışı şöyledir:

Sokrates, Jeanne D'arc, I. Charles Stuart, XVI. Louis, Marie Antoniette, Robespierre, Mareşal Ney, Cumhurbaşkanı Andrew Johnson, Mithat Paşa, «Legion d'honneur» rezaleti, Dreyfus, Mareşal Petain, Nürenberg dâvâları.

224 sahifelik eser, siyaset ve adalet mefhumlarının ne ölçüde bağdaşabileceğini, dünya tarihinin kaydettiği ve temel vasfı siyasî olan bu ana dâva ve hâdiselerin, tarafsız incelenmesi sonucunda derlitoplu önümüze çıkarıyor. Sadece hukukçuların ve politikacıların değil, bütün aydınların ibretle okuyabilecekleri ve olaylarla sonuçları karşılaştırdıkları zaman, uzun uzun düşünebilecekleri çetin ve engin bir mevzuu, böylecesine muvaffakiyetle verebilmiş olan muharririni gönülden tebrik ederiz. VARLIK Yayınlarının (Faydalı Kitablar) serisi arasında çıkmış bulunan eserin satış fiatı 5 liradır.

LÛGATÇE

Ateşperest: Ateşe, güneşe, aya tapan.
Akide: İnanç, ülkü.
Âdâb-ı muaşeret: Toplum bilgisi.
Belde: Şehir, il.
Çeri: Asker.
Dem: Vakit
Devlet-i âliyye: Osmanlı devletinin bir adı: Yüce devlet.
Esma: İsimler, adlar.
Efsun: Büyü.
Emperyalist: Sömürgeci, sömürücü.
Ecdat: Atalar, cedler.
Ferman: Padişahın iradesi, Hakan emri.
Füsûn: Sihirli, büyülevici.
Galeri: Güzel sanatlarla ilgili eserlerin gösterildiği yer.
Gravür: Eski devirlerde şimşir üzerine işlenen oyma.
Giyan Cemşid âyinleri: Ateşe tapma devrinde İran'da ulusal şölenler. Din töreni.
İbret taşı: Cezaların, en çok idamlardan sonra kesik başların gösterildiği kanlı taş.
İzhar: Gösterme, belirtme.
İstiğna: Aldırmamazlık umursamamazlık.
İrade-i Şâhâne: Padişah ve yakınlarının emir ve kararı.
İsal: İletme, gönderme.
İnhimak: İsteklilik, arzu duymak.
İzafe: Yormak.
İhraç: Çıkarma.
İlhak: Katma.
Halife: Vekil.
Hassa Alayı: Padişah, kral, imparatorların emrindeki askerî kuvvet.
Hurafe: Aklın almıyacağı. masallaşmış.
Himyâ: Çok eski devirlerde kimyanın yerini tutan bilim.
Hirf: Fal, büyü, gizli işler.
Havas: Hisler, duygular.
Hazine-i âmire: Saray hazinesi.
Haris: Hırslı, doymaz.
Haşmet: Kuvvet, gösteriş kudreti.
Hünkâr: Hakan, Padişah.
Hukuk-u Şahane: Padişahın, Hakanın hakları.
Hahamhane: Yahudiliğin din makamı.
Hiyerarşi: Sıra, kıdem
Hüsran: Küskünlük.
Hars: Kültür.
Haslet: Özellik.
Hocekân: Hocalar, ilmiyye sınıfı.
Habaset: Kötülük.
Kımız: Türklerin ulusal içkisi, kısrak sütü.
Kubbe altı vüzerası: Üç ve daha yukarı tuğlu vezirler. Vekiller heyeti toplantısına katılanlar.
Kuşçubaşı: Sarayda, kuşhaneleri idare eden zat.
Kefaret: Bir günahdan arınmak için yapılan dua ve çeşitli ödemeler.
Kompilikasyon: Karışıklık.
Mezdekî: Eski İran'da Komünizme benzer inanış mezhebi.
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: Mütarekeden sonra kurulan hürriyet ve istiklâli savunma cemiyetleri.
Memalik-i mahrusa: Padişahlığa ait ülkeler.
Matbah-ı âmire: Saray mutfağı.
Memalik-i şahane: Padişahlık makamının olduğu nazarî olarak söylenen ülkeler (terim olaçak).
Müşavere: Danışma.
Mürakabe: Denetleme.
Mamul: Yapılmış.
Müşahede: Gözetleme, izleme.
Memalik-i mütemeddine: İleri, medenî ülkeler.
Minnet: Borçluluk.
Mutantan: Gösterişli, göz alıcı.
Mergup: Sevilen, beğenilen, aranan.
Mahfil: Bir meslek klübü, benzer düşünenler yeri
Mahrem: Gizli.
Meşru: Haklı, kanuna, töreye uygun.
Mefkûre: Ülkü.
Medayin Sarayları: Eski İranın devlet merkezindeki büyük saray sitesi.
Mubîd: Din adamı, rahip, ateşe tapanların keşişi.
Millî misak: Ulusal andlaşma.
Mütareke: Bırakışma.
Mustarip: Acı çeken.
Müzaheret: Yardım.
Minyatür: Deri ve madenler üzerine işleme.
Nail: Erişme, kavuşma.
Nüfuz: Kudret, kuvvet.
Nezdinde: Yanında.
Otorite: Kudret sahipliği.
Örf: Gelenek, âdetler.
Sulta: Kanunsuz baskı.
Sukut: Düşme.
Şenî: Alçaklık.
Şâmil: İçine alan, kapsıyan.
Tefekkür: Düşünce.
Tensip: Beğenme.
Tebessüm: Hafif gülüş, dudaklarda memnunluk gösterisi.
Taaccüp: Şaşma.
Teşyi: Uğurlama.
Tasallut: Saldırma.
Tevcih: Verme, gösterme.
Tahrik: Kışkırtma.
Teksif: Toplama.
Ubudiyet: Kulluk.
Yed-i kader: Alınyazısı, felek, kaderin eli.
Zat-ı şâhâne: Kudret, hüküm, emir sahibi. Padişah ve hakanlara verilen unvan.
Zanaat: Küçük sanat.

NOT :

Lûgatçenin daha geniş olması istenmektedir. Kelimeler ve tâbirler üzerinde hafızanızı daha çok yormamak için bu genel arzuya uyarak, önümüzdeki sayı, lûgatçeye iki sayfa ayıracağımızı, saygı ile arzederiz.

Açık Haberleşme

Şu gerçeği arzetmiş olayım: Birinci sayıyı eline alan vefakâr ve kadirbilir, Siz, dost okurlarımdan yüzler değil, binlerce mektup aldım. İyi duygularıyla birlikte bir çoğu, bu sütunlara geçecek sualler sormaktadırlar. Bunları da sıralamış bulunuyorum: Önce, «Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi» nin çıkış yılları olan 1957 - 1962 arası, açık haberleşmeye ayrılmış sütunların kifayetsizliği dolayısiyle cevaplanamamış olanlardan başlıyarak sohbetimize devam edeceğiz.

Hepiniz, ayrı ayrı, yürekten teşekkürlerimizi kabul buyurunuz.

Sayın Abdullah Özdemiroğlu — Fatsa.

Üçüncü Sultan Selim'in sorduğunuz beyti şudur:

Lâyık olursa cihanda bana tahtı şevket,
Eylemek mahzı sefâdır bana nâsa hizmet.

Anlamı şu: «Eğer saltanat, yâni Padişahlığın yüce makamı beni kendisine lâyık görürse, benim için saadet ve safa halka hizmet olacaktır.»

Halbuki devir, böylecesine düşünen gerçek vatanseverlere hayat ve emek hakkı tanıyacak devir değildi: Önce tahttan indirdiler, sonra şehid ettiler... Kendisinden önce ve sonraki sayısız gerçek hürriyetçiler ve medeniyetçiler gibi... Sevgilerim.

*

Sayın Bedri Ulusu — Ankara.

Ahmet Vefik Paşaya ait olan bahsettiğiniz fıkranın aslı şudur: Tanzimattan sonraki devlet teşkilâtında, «Daavî Nâzırlığı» vardı ki, bugünkü Adalet Bakanlığının daha çok idarî işlerini görürdü. Ahmet Vefik Paşa da «Daavî Nâzırı» iken büyük memurlardan birisinin borçlarını ödemediği kendisine sık sık şikâyet edilir olmuştu. Borçlu memuru dairesine çağırttı, kendisine borcunu ödemesi için mühlet verdi, olmadı... Borç yine ödenmemişti. Paşa tahkik etti: Öğrendi ki, cins ata pek meraklı olan bu zat, aldığı borç paralarla çok değerli bir Arab kısrağı almış ve her yere bu kısrakla gidermiş. Kendisini yine dâvet etti. Bey, cins kısrağıyla Nâzır Paşanın huzuruna geldi. Ahmet Vefik Paşa kendisine iltifat etti, oturttu, yine o zamanki usulle ellerini birbirine vurdu, içeri giren kapıcının kulağına bir şeyler söyledi, borçlu, Paşanın kendisini azarlamasını beklerken bu iltifatlardan hayret içinde iken, bir müddet sonra kapıcı geldi, Paşanın masasına bir miktar para koydu, Ahmet Vefik Paşa paraları saymadan, karşısındaki zata uzattı:

«— Al bunları... Güle güle harca... İstersen at al, istersen araba...»

Adamcağız şaşırmıştı. Paşa açıkladı:

«— Yok, yok... Sıkılma... Kısrak satıldı, borçlar ödendi, bu da geri kalan...»

Size, Ahmet Vefik Paşaya ait bir fıkra anlatayım: Sultan Hamid'e, Rumelihisarına yerleştirilecek bir topla, Yıldız Sarayının uçurulacağı jurnal edilmişti. Padişahın vehminin ayaklandığı günlerdi. Rumelihisarının yıkılmasını irade etti. Ahmet Vefik Paşa da, Başvekillikten azledilmiş, Rumelihisarında oturuyordu. Amelelerin kazma yürek Hisar'a saldırdıklarını görünce, o meşhur kalın bastonunu aldı, üzerlerine yürüyerek hepsini kovdu. Padişaha da şu haberi gönderdi:

«— Burası ne zat-ı şâhânenindir, ne gayrının... Burası ancak Tarihindir. Ben de bekçisiyim. İnsanlık namına korumaya mecburum. Hisarın burcuna beni astırır sonra yıktırabilirsiniz.»

Sultan Hamid kendisinden «— *Şüpheli kimse sokulmaması*» için teminat aldı ve tarihî hisarlar yıkılmaktan kurtuldu.

MUHABERE ADRESİMİZ DEĞİŞTİ

Bundan sonra mektup ve havalelerin lûtfen **POSTA KUTUSU 67 - İSTANBUL** adresine gönderilmesini rica ederiz.

Sonuncusu ile İsmet İnönü'ye Suikasıt tesebbüsleri

★ — ŞİMDİYE KADAR KAÇ DEFA?..

Elinizdeki ikinci sayı tamamen basılıp cildi yapılırken, 21 Şubat 1964 Cuma günü, saat 11.49 da, Başbakan İsmet İnönü'ye bir suikast teşebbüsü oldu. Önümüzdeki sayılarda, «Fertlerin hayatına son vererek memleket idaresinde kökten değişmeler arama» cinayet yolunun uzak ve yakın tarihimizdeki temel olaylarını sıra ile vermek hazırlığında idik: Elini kana boyıyarak, fikrin ve tarihin istikametini değiştirme çabalarının tarih boyunca çeşitli tecellileri vardır... Tarih, hiç birisini tasvib etmemiş, hiç birisi gayesine erişememiştir. Tam tersine, bir Tanrı nimeti olan hayatına SON verilerek yaşama ve emek sahnesinden uzaklaştırılanın arkasından, kurbanın gittiği yol vatan ve insanlık için hayırlı ise, daha cesur, daha enerjik, davayı daha derinden kavrıyan takibciler çıkmış ve masum, tarihin şeref hâlesiyle kalblerde ve vicdanlarda yaşar olmuştur.

Şimdiye kadar kaç defa, kaç çeşit yollardan bu tip suikastlar, cinayetler işlenmiş, memleketlerin en nâzik ve buhranlı devirlerinde ümitler, dayanaklar sönmüştür? Bu tethiş yolu, sadece vatanımızda tahribler yapmamıştır: Batı'da ve Doğu'da bütün ülkelerde, zaman zaman, bilhassa kökden değişme devrelerinde olagelmiş, ardından hazin izler bırakarak ve hiç birisinden şerefli ve müsbet tek hâtıra kalmadan mazi olmuştur.

★ — İNÖNÜYÜ ÖLDÜRME HÜKÜM ve TEŞEBBÜSLERİ :

Yarım yüzyılı geçgin zamandanberi, Türkiyenin temel hâdiselerinde ön plânda emek ve vazife sahibi İsmet İnönü'nün fânî varlığına da, açık hüküm olarak ve gizli teşebbüs olarak, idam hükümleri verilmiş, suikasıdlar tertiplenmiştir.

Bunlardan, meşruiyyetini iddia eden bir devletin, kanunu ve adaleti zorlıyarak, idamlarına karar verdiği millî mücadele liderleri arasında, İsmet Bey (Paşa) da vardı: Evvelâ rütbeleri alınmak, harb meydanlarında veya devletin binbir hizmetinde geçen yılların alınterinin bedeli olan mevkilerin birkaç cümle ile «istirdat» ından sonra, haklarında, o günüün adalet tâbirleri için sâbıkalılara kullanılan «merkûm» tâbiriyle «idam» larına hükmedilenlerin başlıca suçu şu idi:

«Kuvay-ı Milliye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesadın ve kanun-u esasî hilâfında» ahaliden cebren para toplamak ve asker almak ve hilâfında hareket edenlere işkence ve ezâya ve tahrib-i bilâda (yâni memleketi harab etmiye) cür'et gibi fesayih (suçların en ağırını) irtikâb eylemek suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl eyliyenlerin (yâni bozanların) mürettip ve müşevviklerinden (hazırlayıcı ve teşvik edicilerinden) oldukları iddiasiyle maznun-u aleyhim (sanık) olan...»

Lozan'da İsmet Paşa
(Ünlü karikatürist Derso'nun fırçasıyla.)

Rahatça anlaşılıyor ki, burada, haklarında bunca suç yükletilenler, Milli Mücadeleye başlamış olanlardır. Kurtuluş savaşının alınyazısı, Türk milletinin son haysiyet ve istiklâl ümidi olarak kudretlendikçe, Saray ve Bab'ı âli'nin ölüm fetvaları da birbirini kovaladı: Bu «— Hukuk-u ehâli ve vazife-i hükümeti pâyimâl, makam-ı muallây-ı hilâfet ve salta-

Tarihe Işık Tutacak Eserler :

İkinci Dünya Harbi'nde

BELGRAD'I KURTARAN TÜRK

DOĞRULUĞUNA İNANDIĞI VE BÜTÜN HAYATINA İSTİKAMET VERMİŞ FİKİRLER UĞRUNA REFAH VE RAHATINI FEDA EDEN BİR İNSANIN, ÖLÜMLER VE FELÂKETLER ARASINDA FELEĞİN ÖNÜNE ÇIKARDIĞI BÜYÜK VAZİFE İÇİN MÜCADELESİ.

★ — Başka bir diyarda olsa, filmlere mevzu olacak çapta cesaretli bir mücadelenin kurtardığı bir şehir ve yüzbinler...

★ — Ruzvelt ve Çörçil'i harekete geçirip Hitler'e misilleme tertibi karşısında yarıda kalmış olan imhayı geri bıraktıran «Türk Telgraf» ı.

★ — Rumen Başvekili Mareşal Antenesku, Türk kuvvetlerinin Romanya'ya girmesini istiyor.

★ — Bugünkü Avrupa haritasını değiştirecek çaptaki teklifin âkibeti.

İKİNCİ DÜNYA HARBİNİN MİLLETLERARASI ARŞİVİNE GEÇEN VE ŞEREFİ YABANCILARCA PAYLAŞILAN CESARETİ, ARAMIZDA YAŞAMAKTA OLAN BİR TÜRK VATANDAŞININ EMEĞİ OLARAK HİÇBİR YERDE NEŞREDİLMEMİŞ VESİKA VE FOTOĞRAFLARİLE ORTAYA KOYAN ESER.

Hiç bir kitapçıda bulunmaz. Posta ödemeli gönderilir. 320 sahife, pantazot cildli 12,5 liradır. İsteme adresi:

Tarih Yayınları, Posta Kutusu: 167 - İstanbul.

Mühim not : Satış bedeli 12,5 lira olan eser, TARİH KONUŞUYOR aboneleri için tenzilâtı ile ON liradır. Elde mahdut sayı kalmıştır. Acele ediniz.

Cemal Kutay

TÜRKİYE İSTİKLÂL HÜRRİYET MÜCADELELERİ TARİHİ

★ — **İkinci Sultan Hamid'den, Atatürk'ün ölümüne kadar geçen 63 seneyi 6400 sahifede veren büyük eser.**

★ — Her biri 600 er sahifelik dokuz ve fihristiyle beraber 1000 sahifelik sonuncu cildle ON CİLD içinde, son yüz yılın en hacımlı millî tarihi.

★ — **1957 senesi martında münhasıran hususî abonelerine, iki ayda bir cild gönderilmek üzere, 1961 senesi ocak ayında, hiç bir kitapçı ve bâyie verilmeden tamamlanabilmiş eserin, ikinci kısmının elde kalan son koleksiyon serisi.**

★ — 600 sahifelik cildler, yeşil pantazot cildli olarak yirmi, bin sahifelik sonuncu cild, kırk liradır.

★ — **On cildin yekûn bedeli 220 liradır. Eser hazırdır. Ödemeli olarak birden gönderileceği gibi, bir kaç kısımda da gönderilebilir.**

★ — **Eserin muhtevası ve hususiyetlerini izah eden broşür isteyiniz.**

İmparatorluk, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde yazılmış en büyük millî tarih

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 1 SAYI: 2 MART 1964 FİATI: 250 Krş.

nata isyan» suçlarından dolayı, «ceza kanunnâme-i hümâyun» unun ayrı ayrı ölüm yolu gösteren «altı» maddesine göre, idamına hükmedilenler arasında, İsmet Paşa da vardı!... Bu hükmü, İkinci İnönünden sonra «huruc-u ales-Sultan = Padişaha karşı gelme» suçunun muhakemesi takib etti ve idam hükmü tazelendi!

Bu safha, İsmet İnönü'nün «padişah iradesi, Şeyhülislâm fetvası, mahkeme kararı» ile açıkda ve aleniyette olan öldürülme kararıdır...

★ — LOZANDAKİ SUİKAST TEŞEBBÜSÜ:

Millî Mücadele sırasında, karşı kuvvetlerin, liderlerini öldürerek Türk Kurtuluş hareketini «yarıda» bırakma teşebbüslerine dair ısrarlı iddialar oldu ve bunlar, resmî makamların tetkik ve tahkikinden de geçti. Bu safhalar içinde İsmet Paşanın adı yine ön sıralarda idi. Bunların başında, Çerkez Ethem Beyin Garb Cephesi kumandanı ile arasındaki görüş ayrılığının son safhasında, kendisini Eskişehir'deki karargâhına dâveti sırasında öldürteceği rivayeti gelir. Israrla tekrarlanan bu rivayete karşı, Ethem, hâtıralarında aksini, yâni «KENDİSİNİN ÖLDÜRTÜLECEĞİNİ» iddia etmişti...

Fakat İnönü'ye karşı memleket dışında hazırlanmış olan en esaslı suikast, İsviçre'de, Lozan'da, sulh müzakerelerinin devam ettiği müddet içinde vukua geldi ve sadece memlekette değil, bütün dünyada heyecan uyandırdı. Hâdise şöyle oldu: Lozan'ın birinci safhası, 4 şubat 1923 de kesilmiş, 23 nisan 1913 de «İkinci Lozan» başlamıştı. Konferans, en hararetli safhasına girmişti. Müzakerelerin düğüm noktalarının bir bir ele alındığı günler, mayıs - haziran 1923 aylarına rastlamıştı. İkinci Lozan'ın on yedinci günü olan 10 mayıs 1923 de, bütün dünyayı alt üst eden bir cinayet işlendi: Lozan müzakerelerinde Rusyayı temsil eden Vurofsky öldürüldü...

Rusyanın Berlin elçiliği basın ataşesi M. Ardens ve Rus gazetecilerinden Divilofsky ile, Cecile otelinde yemek yiyen Rus murahhası, otuz yaşında, evvelce Rus ordusunda hizmet etmiş Kotrady isimli beyaz Rus tarafından tabanca kurşunu ile öldürüldü ve iki misafiri de ağır surette yaralandı. Cinayeti büyük bir soğukkanlılıkla işliyen katil, garsonlardan polise haber verilmesini istemişti.

İşte bu cinayettir ki, ortaya bir çok şayiaların, daha doğrusu, o güne kadar gizli tutulan «bazı haberler» in meydana çıkmasına vesile verdi. Bu «ifşa edilen haberler» arasında, Türkiye'de yaşıyan gayri-türk ve gayri-müslim, yâni Türk ve Müslüman olmıyan bazı zümrelerin, Türk murahhas heyeti reisi İsmet Paşaya bir suikast hazırladıkları ve cinayeti o günler içinde gerçekleştirecekleri haberi idi.

★ — GENERAL PELLE İNÖNÜ'YÜ VE İSVİÇRE HÜKÜMETİNİ İKAZ EDİYOR:

İsmet Paşaya bir suikast hazırlandığını ilk haber veren gazeteci, rahmetli Suphi Nuri Bey oldu. Daha sonra kendisine «soy adı» olarak aldığı İLERİ adlı gazetesinde Suphi Nuri Bey Lozandan şunları yazıyordu:

«— Rus murahhası Vurofsky'nin öldürülmesiyle alâkalı olarak ifşa edilen hakikatlerin tesiri gün geçtikçe genişlemektedir. Israrla rivayet edildiğine göre, Ermeni Komitecileri tarafından İsmet Paşaya bir suikast tertib edilmiş ve bu hususta Paristen Lozan'a malûmat gelmiştir. Şu şayianın ne derecede hakikat olduğunu anlamak için, Fransız murahhası General Pelle'yi ziyaret ederek kendisinden malûmat rica ettim. Fransız generali rivayeti teyit ederek bana şunları söyledi:

«— Evet... Duyduklarımız maalesef doğrudur. Şurada biz hepimiz tehlikedeyiz demekte mübalâğa yoktur. Bilhassa İsmet Paşa için bu tehlike vârittir. Ben, İsmet Paşaya Ermeni komitecileriyle diğer bazı münfail unsurlar tarafından suikast ihzar ve tertib edildiğine dair Paristen iki kere haber aldım. İsmet Paşayı ziyaret ederek kendisine müteyakkız olmasını rica ettim. Paşa, gülerek, bu tertibatı almanın İsviçreye ait olduğunu ve kendisinin endişe duymadığını söyledi. Bunun üzerine İsviçre hükümetini aldığım haberlerden resmet malûmattar kıldım. İsviçre makamları her türlü ihtiyat tedbirlerinin alınacağı bahsinde bana teminat verdiler amma, Paşanızı muhafaza etmek için diğer bazı tedbirler de olsa gerektir.»

General Pelle, Lozan Palas'tan çıkarken bana, kapıdaki bir tek polisi göstererek: «— Bu kadarcık tedbir kâfi değildir.» dedi.

★ — MEMLEKETTE HEYECAN :

Suphi Nuri Beyin haberi, bütün gazeteler tarafından iktibas edildi ve üzerinde heyecanlı yorumlar yapıldı. Başvekil Rauf Bey de, İsmet Paşanın dikkatini çekti. Havas ve Röyter Ajansları, İsmet Paşanın tedbirler alma vazifesinin ev sahibi olan İsviçreye ait olduğu hususundaki beyanı üzerinde durarak, hakikatin bu olduğu görünüşü savundular. Bunun üzerine İsviçre hükümeti bir tebliğ neşrederek, bütün emniyet tedbirlerinin alındığını bildirdi ve fiilî bir hâdise olmadı.

Daha sonra, Atatürk'e karşı hazırlanan suikast tahakkuk edebilmiş olsa idi, İsmet Paşanın da aralarında bulunduğu yeni devletin şahsiyetlerinin aynı menfur cinayet silsilesine kurban edilecekleri yolunda İstiklâl mahkemeleri iddianamelerinde sarih ittihamlar görüldü. Nihayet son hâdiseler oldu.

Kader, hepsine karşı koydu ve kanla bir devir kapayıp, kanla açmanın menfur, menfi, fazilet, ahlâk, kanun, merhamet, şefkat dışı teşebbüslerinin Allah ve Tarih indinde makbul olmadığına dair tipik bir misal verdi...